

KATEDRA
ENVIRONMENTÁLNÍCH
STUDIÍ

Nada Johanisová

Ekologická ekonomie: vybrané kapitoly

Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.

Katedra environmentálních studií, Brno 2014

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické knihy nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možno kontaktovat na adrese – Nakladatelství Masarykovy univerzity, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno.

muni
PRESS

Nad'á Johanisová

Ekologická ekonomie: vybrané kapitoly

Masarykova univerzita
Brno 2014

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Tato publikace vznikla v rámci projektu OP VK s názvem „Inovaci bakalářských studijních programů k lepší zaměstnatelnosti“ s registračním číslem CZ.1.07/2.2.00/28.0238. Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky. Více informací k projektu naleznete zde: <http://www.fss.muni.cz/cz/site/struktura/projekty/inza>.

Vědecká redakce MU:

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc.

Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.

Mgr. Michaela Hanousková

doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.

doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.

Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.

prof. PhDr. Petr Macek, CSc.

PhDr. Alena Mízerová

doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.

doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.

Mgr. David Povolný

Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.

prof. RNDr. David Trunec, CSc.

prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.

prof. PhDr. Marie Vítková, CSc.

Mgr. Iva Zlatušková

doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

Recenzentka:

Ing. Marcella Šimíčková, CSc.

© 2014 Masarykova univerzita

Text © 2014 Naďa Johanisová

Foto © 2014 Johana Drlíková (foto na obálce), Markéta Jedličková (foto autorky)

ISBN 978-80-210-7117-9 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-7116-2 (brožovaná vazba)

Milé Haně, s úctou a poděkováním

Obsah

---

1. Úvod.....	9
2. Středoproudá ekonomie v zrcadle kritiky.....	11
2.1. Preanalytické vize a slepé skvrny	11
2.2. Kritiky z pozic novopozitivismu: expandující slepé skvrny a neověřitelné axiomy	13
2.3. Kritiky z pozic postpozitivismu: konec velkých příběhů a božího oka.....	16
2.4. Kritiky z pozic sociální geografie a feminismu a poznámka o ekonomii a moci	18
2.5. Kritiky středoproudé ekonomie z vlastních řad.....	21
2.6. Proč se nic neděje?.....	26
3. Zápas o ekologickou ekonomii.....	31
3.1. Jak se definuje a čím se zabývá ekologická ekonomie?	31
3.2. „Podvědomé“ kořeny ekologické ekonomie.....	33
3.3. „Vědomé kořeny“ ekologické ekonomie	38
3.4. Světle zelená versus tmavě zelená ekologická ekonomie?	45
3.5. Nová sociálně ekologická ekonomie?	52
4. Tragédie občiny v kontextu ekologické ekonomie.....	57
4.1. Teze tragédie občiny a její neoklasická východiska.....	57
4.2. Empirické kritiky tragédie občiny	61
4.3. Kritika tragédie občiny z pozic nové institucionální ekonomie	64
4.4. Selhání občin a tragédie uzavření občiny	65
4.5. Environmentální konflikty a hnutí na obranu <i>commons</i>	68
4.6. Privátní vs. komunitní vlastnictví a sociálně ekologická ekonomie.....	73

5. Závěry a shrnutí.....	76
6. Literatura.....	79
7. Summary.....	87
8. O autorce.....	88

---

1. Úvod

Tato práce si v nejhlubší rovině klade otázku po směřování ekonomie v časech ekologické krize. Ačkoliv to není patrné na první pohled, těch „ekonomií“, resp. oborů, které do větší či menší míry vycházejí z široce chápaného ekonomického diskursu a hlásí se k ekonomické nálepce, je ve skutečnosti více, a dalším cílem textu tedy bylo zaměřit se na ty, které k environmentálnímu tématu mají co říci. Člověka, resp. společnost od přírody ale ve skutečnosti nelze oddělit ani na morální, ani na faktické rovině, a proto tento text není a nemůže být zaměřen úzce „zeleně“, bez reflektování sociálních souvislostí.

Kapitola 2 je přehledem kritik středoproudé ekonomie, přesněji řečeno ekonomie, jak ke světu promlouvá ústy svých standardních ekonomických učebnic. S řadou dalších autorů sdílím obavy z „virtualizace světa“, resp. ze snahy neoliberální ideologie, která z uvedených učebnic vychází, tento svět měnit ke svému obrazu. Tato ideologie čerpá část své prestiže z „ekonomie jako vědy“, tedy ze středoproudého ekonomického diskursu, který nereflexuje svá hodnotová východiska a prezentuje se jako hodnotově neutrální. Proto se v kapitole 2 zaměřuji na kritickou analýzu těchto nevyřčených hodnotových východisek a následných omezení standardní ekonomie jednak obecněji z pohledu filosofie vědy, jednak konkrétněji z pozic sociální geografie, feministické ekonomie a dalších heterodoxních kritik.

Cílem kapitoly 3 bylo zabývat se úžeji zejména jedním heterodoxním oborem, a to ekologickou ekonomikou, resp. sociálně ekologickou ekonomikou, která v současné době zápasí o svou podobu autentického heterodoxního ekonomického směru. Protože se jedná o jeden z prvních podrobnějších textů na toto téma u nás a protože historie každého oboru tvoří důležitou součást jeho identity, je kapitola de facto příběhem ekologické ekonomie od jejích „podvědomých“ a „vědomých“ myšlenkových kořenů až po současnost. Ve třetí podkapitole se zaměřuji zčásti také na environmentální ekonomii (kterou si nejenom naši studenti s ekologickou ekonomikou pletou) a hledám důvody, proč se jí nepodařilo vystoupit ze stínu ekonomického mainstreamu. Čtvrtá podkapitola mapuje některé proudy současné debaty mezi „světle zelenými“ a „tmavě zelenými“ ekologickými ekonomikami a pátá shrnuje tentativní agendu nového směru – sociálně ekologické ekonomie –, kterému by se to možná již podařit mohlo.

Kapitola 4 představuje téma obecní či komunitní správy přírodních zdrojů, resp. téma občiny či *commons*. Ačkoliv komunitní vlastnictví bylo u nás diskreditováno v rámci své komunistické parodie a v mainstreamovém ekonomickém diskursu téměř absentuje vzhledem k jeho důrazu na privátní vlastnictví, jedná se ve skutečnosti zejména v zemích globálního Jihu mnohdy o funkční (byť mainstreamem často ignorované či diskreditované) institucionální uspořádání, které v mnohém kopíruje východiska sociálně ekologické ekonomie, shrnuté v závěru kapitoly 3. Téma *commons* zároveň dobře ilustruje neoddělitelnost sociálních a environmentálních hledisek, včetně otázky moci. Kapitola začíná kritikou Hardinovy „tragédie občiny“ z teoretických a kritických pozic, hodnotí analýzy Elinor Ostrom a jejích kolegů, prezentuje některé radikálnější pohledy („tragédie uzavření občiny“) a v závěru téma systematictěji propojuje s hodnotami a výzkumnými prioritami sociálně ekologické ekonomie.

Text je pojat mezioborově a je určen všem, které daná problematika zajímá, studentům i nestudentům, ekonomům i neekonomům či lidem z jiných oborů. Byl psán narychlo, jako torzo zamýšleného delšího textu, a za všechny nedokonalosti a nedůslednosti se čtenářům omlouvám. Snad přesto pro někoho může být zajímavý a inspirující.

2. Středoproudá ekonomie v zrcadle kritiky

2.1. Preanalytické vize a slepé skvrny

Když liška v *Malém princí* prohlásila, že řeč je pramenem nedorozumění, možná měla na mysli skutečnost, že když spolu dva lidé hovoří, často si nerozumí, protože vycházejí z velké masy nevyřčených odlišných zkušeností, sociálních stereotypů, pocitů a hodnot. Užitečná je tu metafora ledovce, který má devět desetin své hmoty pod vodou. U vědeckých oborů, jak se konstituovaly zejména na Západě v posledních dvou stech letech, je tomu podobně. Dva obory, které vycházejí z odlišných předpokladů o světě, z odlišných preanalytických vizí (Schumpeter 1997, Heilbroner a Milberg 1995), paradigmat (Kuhn 1982) či diskursů (Daněk 2008: 34), si často neporozumí, protože nereflktují oněch devět desetin hodnot a předpokladů pod hladinou.

Ukázka dialogu, kde každá strana vychází z jiných hodnot a předpokladů

- X: Předpoklad, že by trh fungoval a vše by šlo hladce, kdyby se odbouraly veškeré zásahy ze strany státu, je utopistický. Vychází z abstraktního vidění světa, které neodpovídá realitě.
- Y: Ale jo, promyšlené zásahy především snižují ekonomické výkyvy, a tedy stabilizují i společnost. Mezi tento typ zásahu bych ale zahrnoval co nejméně dotací výrobcům.
- X: Pokud zcela liberální stát odmítne jakékoliv dotace, budou tu stále ještě dotace skryté – ze strany přírody, která do procesu dává svůj kapitál (například fosilní paliva), či lidí, kteří pracují tak těžce a za tak nízkou mzdu, že platí svým zdravím.
- Y: Od toho jsou jiné nástroje, především internalizace externalit a ochrana zaměstnanců (hygienické předpisy, zákoník práce).

- X: Případá mi, že není ostrá hranice mezi dotacemi a internalizovanými externalitami, jako je třeba ekologická daňová reforma.
- Y: Nesouhlasím: za externality zaplatí ten, kdo je produkuje, a tolik, kolik jich vyprodukoval. To je zcela tržní princip. Dotace přiděluje stát někomu, koho si z různých dobrých či špatných důvodů vybere. A ty druhé vesměs převáží.
- X: S externalitami je ale problém. Externality je velmi těžké vypočítat, protože příroda za své statky nic v penězích nechce.
- Y: To je sice pravda... Ale pořád je průhlednější a efektivnější stanovit cenu několika klíčových externalit... než vést neprůhledný systém komplikovaných dotací.

(Výňatek z elektronické korespondence X a Y, 13. 10. 2004, zkrátila a upravila N. J.)

Schumpeterovský koncept „preanalytické vize“ a její význam pro formulaci otázek v oblasti vědy ilustruje ekologický ekonom Herman Daly na příkladu vlastního zážitku ze začátku 90. let. V rámci připomínkování pracovní verze výroční zprávy Světové banky kritizoval diagram, popsáný jako „Vztah mezi ekonomikou a životním prostředím“. Na obrázku byl čtvereček označený jako „ekonomika“. Ke čtverečku mířila šipka s nápisem „vstupy“ a ze čtverečku vycházela šipka s nápisem „výstupy“. Daly ve své připomínce požadoval, aby byl čtvereček označený jako „ekonomika“ zarámován dalším, větším čtverečkem, který by znázorňoval životní prostředí, jehož je ekonomika součástí a na němž závisí. Když se v druhém kole připomínek kolem čtverečku sice objevil větší čtverec, ale bez jakéhokoliv komentáře, Daly požádal, aby bylo u většího čtverce poznamenáno, že se jedná o životní prostředí, a text pod diagramem aby vysvětlil, že ekonomika je součástí širšího přírodního ekosystému. V dalším kole obrázek úplně zmizel (Daly 1996: 6). Autoři diagramu měli evidentně jinou preanalytickou vizi než Herman Daly. Ten později ze Světové banky odešel a napsal mj. jednu z nejznámějších učebnic ekologické ekonomie (Daly a Farley 2004). Jeho vlastní preanalytická vize, jak sám upozorňuje, jej vedla k jiným otázkám, než si klade současná mainstreamová ekonomie,¹ například k otázce: „Jak velký může být ekonomický subsystém, aniž by ohrozil fungování celkového systému?“²

1) Jako mainstreamovou, středoproudou či ortodoxní ekonomii v tomto textu označuji ekonomii tzv. neoklasické syntézy, jak ji nacházíme ve většině současných učebnic ekonomie. Pokud hovořím v textu o „ekonomii“, mám na mysli rovněž tuto ekonomii středního, resp. hlavního proudu. K tomuto viz též Šimíčková a Drastichová (2013: 99–100), k rozlišení mezi heterodoxní a ortodoxní ekonomikou viz Lee (2010: 1–18).

2) Daly zde zpochybňuje další výraznou a nereflektovanou hodnotu, z níž vychází mainstreamová ekonomická teorie: normativně prosazovaný trvalý nárůst agregátní produkce (neboli ekonomický růst, k tomu blíže viz např. Johanisová a Fraňková 2012).

Na rozdíl od Schumpetera, který se nicméně domníval, že navzdory preanalytické vizi může být ekonomie objektivní vědou, tvrdí jiný ekonomický myslitel, Robert Heilbroner (Heilbroner a Milberg 1995, Šimíčková a Drastichová 2013: 91–92), že ekonomická teorie bude vždy nějakým způsobem zaujatá, i když tuto zaujatost nemusí sama reflektovat, a může se tedy považovat za objektivní. Její preanalytická vize může například vnímat svět převážně jako prostor, v němž interagují firmy a domácnosti (v neoklasickém pohledu) či kde je důležité měřit a podporovat agregátní poptávku (v keynesiánském pohledu) (Heilbroner a Milberg 1995).³

V obecnější rovině totéž tvrdí novopozitivistický filosof Karl Popper, který namísto o „preanalytické vizi“ hovoří o „slepé skvrně“ vědy jako takové i o „slepé skvrně“ jednotlivých vědních oborů. Jedná se o soubor předpokladů, které existují v samém centru (každého) vědního oboru, jež „nejsou jeho aparátem dokazatelné a které přesto pokládá za pravdivé“ (Binka 2008: 32). Podle filosofa Bohuslava Binky (2008: 32) je jednou ze slepých skvrn současné mikroekonomie předpoklad, že lidské potřeby jsou neomezené.

V Popperově pojetí se věda, která je hodna toho jména, se svými slepými skvrnami nicméně pere, reflektuje je, a pokud zjistí, že nevyhovují, resp. odporují jejím vlastním empirickým zjištěním, může je reformulovat, a tak vlastně změnit svá východiska a posunout hranice vlastní disciplíny (Binka 2008: 39). „Správná“ věda si je tedy alespoň do určité míry vědoma svých slepých skvrn, uvědomuje si, že jsou specifické pro ni samotnou a že jiné obory mohou mít jiné vize, hodnoty a předpoklady, které je třeba reflektovat a respektovat. Vrátime-li se ke středoproudé ekonomii a jejím preanalytickým vizím či slepým skvrnám, nacházíme v literatuře hned dvě kritiky vycházející z těchto popperovských pozic, které zde stojí za to stručně shrnout.

2.2. Kritiky z pozic novopozitivismu: expandující slepé skvrny a neověřitelné axiomy

První kritiku vznáší Bohuslav Binka, když dokládá, že někteří neoliberalně zaměřeni ekonomové (Julian L. Simon, Václav Klaus a další) vycházejí z vlastních, nereflakovaných a zobecněných, resp. hypertrofovaných slepých skvrn při ostré kritice myšlenek a postulátů jiných oborů, konkrétně environmentální etiky. Například prezentují jako obecné tvrzení vlastní slepou skvrnu či preanalytickou vizi, která předpokládá, že

3) Podobně podle ekologického ekonomy Ernsta F. Schumachera vychází středoproudá ekonomie z jakési „metaekonomie“, souboru hodnot, které si neuvědomuje a nereflakuje, ale které ovlivňují její otázky, metody a hodnotové priority (Schumacher 2000).

příroda je pouze zdrojem pro lidskou spotřebu bez bytostné hodnoty, že přírodní zdroje jsou navzájem nahraditelné a že vyčerpání těchto zdrojů zabrání tržní mechanismus. Ve světle takové preanalytické vize nemá např. environmentální etika právo na existenci (Binka 2008: 39–68).

Tuto kritiku (tedy problém expanze slepých skvrn středoproudé ekonomie mimo rámec oboru) lze zobecnit. Preanalytická vize, resp. systém hodnot a axiomů, z nichž vychází středoproudá ekonomie, již řadu desetiletí proniká do legislativy, vědy, veřejných politik (nejen hospodářských) a postojů běžného života (viz též Horký 2011, Bělohradský 2009: 221–236, Stöckelová 2012: 52–80). Lze říci, že se stává nereflexivní státní ideologií. V naší republice nyní hraje podobnou roli, jakou hrál kdysi marxismus. Uvedu dva příklady. První se týká této knížky. Ačkoliv dle plánu má vyjít teprve v půli září 2014, dle vnitrouniverzitního předpisu (vycházejícího z platné legislativy) je třeba „vysoutěžít“ tiskárnu, což zabere dva až tři měsíce. Text knihy tedy musí být nachystán již v půli června, děj se co děj. Fenomén nutnosti „vysoutěžení“ (tj. nutnost veřejné soutěže) velké části nákupů fakulty vede k obrovské nepružnosti a v některých případech paradoxně i k nehospodárnosti.⁴ Domnívám se, že vychází z následující nereflexivní mainstreamové ekonomické preanalytické vize: a) cena produktu je jediné kritérium, podle něhož je třeba se při nákupu řídit, b) dlouhodobý vztah nakupující-prodávající není důležitý, c) podpora lokální ekonomiky a jiná etická kritéria nemají při nákupu hrát roli.

Druhým příkladem je nedávný soubor ekonomických doporučení OECD, který označil ženy za „nedostatečně využitý pracovní zdroj“. Studie doporučuje České republice snížit rodičovskou dovolenou na jeden rok a od jednoho roku dítěte podporovat rodinu poukázkami na jesle. Zpráva zdůvodňuje své doporučení zvýšením ekonomického růstu: hrubý domácí produkt zvýší jak matka, která se zapojí do pracovního procesu, tak nárůst služeb péče o batolata (OECD 2014: 34). Ačkoliv je zpráva označena jako „ekonomická“, hodnotově vstupuje do sféry sociální a rodinné.⁵ Opět se zde vychází ze středoproudých ekonomických preanalytických vizí a slepých skvrn, jako je podceňování významu tzv. nepeněžní ekonomiky (Mellor 2006, Johanisová a kol. 2013: 8–9) a přeceňování ekonomického růstu jako faktoru blahobytu (Easterlin 1974, Jackson 2009, Johanisová a Fraňková 2012).

4) K nehospodárnosti dochází v případech, že primární producent, který by byl levnější, se z nejrůznějších důvodů výběrového řízení neúčastní či účastnit nemůže. Též v případě, že vysoutěžený nejlevnější produkt či služba jsou zároveň nekvalitní či mají velké průběžné náklady (např. levná tiskárna, drahý toner do tiskárny).

5) Zpráva, zřejmě k posílení váhy svých ekonomických argumentů, navíc cituje práce z oblasti sociální, které tvrdí, že jesle batolatům prospívají. Důrazem na práci žen a podceňováním rodinných hodnot ilustruje zpráva OECD spřízněnost mainstreamové ekonomické ideologie s ideologií marxismu. Obecněji k ženám jako „prostředku růstu“ v politikách současných mezinárodních institucí viz Horký (2011: 333).

Radikálně tuto kritiku ekonomizace společnosti (ačkoliv nevychází z popperovského diskursu) formuluje klasický autor Ernst. F. Schumacher již na počátku sedmdesátých let: „Ty nejjednodušší věci, které mohl člověk před pouhými padesáti lety uskutečnit bez problémů, dnes realizovat nelze. Čím je společnost bohatší, tím hůře lze dělat smysluplné věci, nejsou-li okamžitě finančně výnosné. ... Ekonomie postupně vstřebává veškerou etiku a stává se hlavním zřetelem veškerého lidského rozhodování. Je jasné, že takový vývoj je patologický.“ (Schumacher 2000: 67)

Druhý kritický proud tvrdí, že středoproudá ekonomie, ačkoliv se vnímá jako pozitivní věda (tedy věda, která nezaujatě, bez výchozích hodnot, zkoumá objektivní realitu a objevuje zákonitosti jejího vývoje), ve skutečnosti pozitivní vědou není, protože její postuláty nelze falzifikovat (možnost falzifikace, tedy vyvrácení prezentovaných postulátů, je jedním z kritérií vědy dle Poppera). Jinými slovy: středoproudá ekonomie vychází z deduktivně odvozeného abstraktního modelu společnosti a apriorních axiomů, které by slušely matematice a logice, ale které jsou pro vědu zaměřenou na reálný svět nevhodné.⁶ K těmto axiomům patří např. modely dokonalé konkurenčního trhu, nahraditelnosti zdrojů či komparativní výhody.⁷ Tyto axiomy nelze empiricky ověřit a tudíž ani vyvrátit, a středoproudá ekonomie se tak vzdaluje empirii a s ní ideálu pozitivistické vědy, který zároveň vyzývá.⁸

Podrobně, systematicky a s použitím konkrétních příkladů tuto kritiku prezentuje ve své studii ekonom Petr Gočev (2006).⁹ K problému se vyjadřuje též ekonom Tomáš Sedláček ve známé knize *Ekonomie dobra a zla*, kde upozorňuje, že své slepé skvrny může mainstreamová ekonomie reformulovat či přehodnotit, ale neděje se to na základě korekce empirickým výzkumem: „Různé teorie jako by vedly evoluční boj o přežití, o formování a tvoření reality. Tento (chvályhodný) boj se však neodehrává na kolbišti reflexe reality, ale na bojišti matematické elegance, lákavosti příběhu, souznění nového příběhu s příběhy starými. Nejsilnějším faktorem, který ovlivňuje *výběr* či *akceptaci* modelu, jenž má konstituovat náš světónázor, je svobodná volba daného ekonomůva či vědce. Modely *an sich* nejsou s to nás přesvědčit; každý světónázor

6) Děkuji Adamu Votrubovi, který mi toto hledisko objasnil v rámci diskuse nad mým úvodem k jeho knize *Paradox úroků*.

7) Je patrné, že „axiomy“ ve středoproudé ekonomii alespoň zčásti splývají se slepými skvrnami, resp. s preanalytickou vizí. Za součást slepé skvrny ekonomie můžeme považovat i její základní metodologický přístup: metodologický individualismus a utilitarismus (k tomu kriticky viz např. Ariely 2009, Bronk 1999: 98–113, Daly a Cobb 1990: 85–96, Keen 2001: kap. 2, Horký 2011).

8) V běžných učebnicích středoproudé ekonomie pravidelně nacházíme rozlišení mezi kladně hodnocenou „pozitivní“ ekonomikou, která objektivně zkoumá objektivní realitu, a nejednoznačně prezentovanou „normativní“ ekonomikou, která vychází z určitých, předem daných hodnot, a tudíž implicitně není zcela „objektivní“.

9) Viz též Keen (2001: 159–161).

disponuje svou vlastní legií dostatečně funkčních modelů... Výběr ekonomického modelu tedy záleží na apriorním světónázorovém vybavení jedince. To je dáno již tím, že paradigmaty, východiska, axiomy daného modelu se *nedokazují, ale jedinec si volí* takový model, který nejlépe odpovídá jeho *světovíře*... Jeho volba bývá často zcela iracionální a emotivní, vychází z apriorních sympatií s předpoklady či očekávanými výsledky modelu. Modely tedy nejsou akceptovány na základě souladu s realitou (žádný z nich není realistický), ale na základě *souznění* s představou světa, jak v něj věříme či (častěji) chceme věřit. I pozitivní modely jsou v základech normativní. Ekonomie je v tomto smyslu také vírou – v axiomy, které se nedokazují, musíme věřit. V extrémním pojetí se ekonomie stává náboženstvím.“¹⁰ (Sedláček 2009: 218–219).

2.3. Kritiky z pozic postpozitivismu: konec velkých příběhů a božího oka

Sedláček zde hovoří ve vztahu ke středoproudé ekonomii o nových a lákavých či méně lákavých „příbězích“ a o tom, že teorie „formují a tvoří“ realitu. Zde je patrný, byť možná nereflektovaný, vliv relativizujících proudů ve společenských vědách posledních desetiletí, které lze souhrnně označit jako postpozitivismus. Patří sem postmodernismus a poststrukturalismus, významnými představiteli jsou Michel Foucault, Jacques Derrida či Jean-François Lyotard.

Je to právě Lyotard, kdo projevuje skepsi vůči velkým příběhům, všezahrnujícím teoriím a obecným pravdám (Daněk 2008: 35). Vůči této kritice je středoproudá ekonomie jistě velmi zranitelná. Jak dokládá Richard Bronk (1999) ve své historické analýze filosofických původů středoproudého ekonomického myšlení, je jeden z jeho ústředních motivů – víra v ekonomický růst – dědicem velkého vyprávění o lidském pokroku, které se zrodilo v osvícenství. Po dlouhou dobu zahrnovalo víru v pokrok duchovní a morální, který měl být přirozeným důsledkem postupného vítězství rozumu a vědy a techniky v jeho službách. S rozvojem vědy a technologií byl a je ekonomický růst dlouhodobě svázán a s tím, jak slábla víra v pokrok lidstva na poli morálním a duchovním, soustředila se víra v lepší příští na „dvojitý motor pokroku“: rozvoj vědy a techniky a ekonomický růst. Ekonomický růst navíc nabídl kvantifikovatelnou, objektivní míru pokroku (Bronk 1999: 88). Takového vyprávění není snadné se vzdát.

„Objektivita“ je nicméně dalším dědictvím modernismu a potažmo osvícenství, které se v závěru dvacátého století ocitlo v křížové palbě postpozitivistických směrů a také feminismu. Původní pozitivistická představa o vědě jako hledání objektivních

10) Pasáže kurzivou označeny již v originále.

zákonů fungování světa nezúčastněným pozorovatelem byla již předtím nabourána Kuhnovou analýzou vědy jako proměny paradigmat či Popperovými slepými skvrnami, zmíněnými výše. Postpozitivismus však jde dál a zcela odmítá představu objektivního, hodnotami nezatíženého vědce, který je oddělen od předmětu svého zkoumání, neovlivňuje ho, sám jím není ovlivněn a produkuje objektivní, hodnotově neutrální výsledky. „Objektivní“ pohled „odnikud“, předpokládaný pozitivistickou vědou a filosofem Richardem Rortym označovaný za „pohled božího oka“ (Daněk 2008: 34), tak podle postpozitivistů není možné dosáhnout. Každá věda a každý badatel má svá hodnotová východiska, která rozhodují o tom, co budou zkoumat, jaké si položí otázky, jaké metody zvolí k jejich zodpovězení a jak okomentují a kontextualizují výsledky.¹¹

Tento přístup má pro středoproudou ekonomii dalekosáhlé důsledky. Pokud přijmeme východiska postpozitivistických směrů, ztrácí rozlišení mezi „pozitivní“ a „normativní“ ekonomii, jak je s oblibou postulují ekonomické učebnice, smysl, protože každá věda je normativní – vychází z určitých, často nepřiznaných představ o světě, které nejsou univerzální a jsou ovlivněny filosofickými východisky oboru (v případě mainstreamové ekonomie jsou to již zmíněné osvícenské vize pokroku a pozitivismus, ale také utilitaristická filosofie), ale také např. genderem či geografickou a sociální pozicí těch, kdo se na vývoji oboru podílejí.¹²

Každý obor má v postpozitivistické optice také svůj diskurs, resp. z něj vychází a neustále jej vytváří. Diskurs lze zjednodušeně chápat jako „institucionalizovaný systém myšlení, vymezující, co může být k danému tématu řečeno (a kým)“¹³ (Daněk 2008: 34). Zároveň podle Foucaulta každý diskurs „systematicky vytváří subjekty a světy, o kterých vypovídá“ (tamtéž). Je-li tomu tak, pak velmi vlivný diskurs středoproudé ekonomie zpětně ovlivňuje myšlení aktérů i strukturu a priority institucí, které modeluje, hodnotí a komentuje (ilustrace z prostředí ČR viz Stöckelová 2009: kap. 3). Vliv středoproudé ekonomické teorie na realitu je umocňován mocenskými politicko-ekonomickými vazbami, konsensem elit (Madron a Jopling 2003) a jejich „vědomou

11) Jak podrobně rozebírá ekofeministka Charlene Spretnak (1993: 233–244), nebezpečí postpozitivistických přístupů může být odmítání existence reality, odmítání jakéhokoliv zobecnění a hodnotový a etický relativismus (neschopnost či neochota rozlišit dobro a zlo, spravedlnost a nespravedlnost). S tím nepřímo polemizuje feministka Donna Haraway, vycházející z postpozitivismu. Podle ní alternativou vůči pozitivismu není absolutní relativismus, ale přiznání vlastních omezení při výzkumu a dialog a síťování s těmi, kdo vzhledem ke své odlišné pozici, zkušenosti a perspektivě vidí svět (třeba i radikálně) jinak (Haraway 1991: 183–201). Viz též Nelson (1996: kap. 3).

12) Ekonomové Caldwell a Coats (1984, cit. v Nelson 1996: 23) to vyjádřili takto: „Realita je všude silně zahuštěná. Pozorování proto vyžaduje selekci. Veškerý popis je ovlivněn zorným úhlem pozorovatele.“

13) Vrátime-li se k příkladu se čtverci, který uvádí Daly, je patrné, že představa ekonomiky jako subsystému přírody nebyla součástí diskursu autorů zprávy Světové banky: schéma navržené Dalym nedokázali argumentačně vyvrátit, ale nedokázali jej ani přijmout.

snahou upravit reálný svět jeho virtuálnímu obrazu“, tedy ekonomické vizi dokonale konkurenčního globálního trhu (Carrier 1998, cit. v Leyshon a kol. 2003: 10, viz též Harvey 2000, Spash 2011: 363).

2.4. Kritiky z pozic sociální geografie a feminismu a poznámka o ekonomii a moci

Postpozitivistický přístup ve vědě nicméně opouští, resp. rozpouští starší vizi ekonomie jako monolitického a neotřesitelného vědního oboru, který zkoumá objektivně existující „přirozené“ zákonitosti, které mohou být „integrovány do jediného nevyvratitelného systému absolutní Pravdy“ (Daněk 2008: 19). Spíše se stále více prosazuje (alespoň mezi kritiky) pohled na středoproudou ekonomii jako na sociálně konstruovanou disciplínu (Nelson 1996: 22–23). Z tohoto pohledu vychází i kritika neoliberální ekonomie ze strany sociální geografie, jak ji formulují Andrew Leyshon a Roger Lee v úvodu ke knize *Alternative Economic Spaces* (Leyshon a kol. 2003: 4): „Liberální trh je (v naší společnosti) prezentován jako uniformní mechanismus, do kterého by se nemělo zasahovat, protože každý zásah mu může jen uškodit. Problém s takovýmto prosazováním ekonomického pokroku je ale v tom, že se vyhýbá otázkám sociálních a mocenských vztahů, jejichž prostřednictvím se všechny ekonomické geografie¹⁴ odehrávají a jsou utvářeny.“ Dodávají, že problém je v tom, že tyto sociální vztahy nelze oddělit od jejich materiálního, resp. ekonomického fungování, a že cesta k vybudování kýžené „neoliberální tržní utopie“¹⁵ je posetá oběťmi často brutálního konkurenčního systému, který s sebou přináší. Jejich kniha se dále zaměřuje na ekonomické prostory a projekty, které nevycházejí z neoliberálního, resp. neoklasického diskursu, jako jsou sociální podnikání, úvěrní družstva, neformální práce a zaměstnanecká participace.

O dekonstrukci neoklasického ekonomického diskursu z feministických pozic se pokusila (mezi jinými) feministická ekonomka Julie Nelson (1996: kap. 1 a 2). Nelson

14) K jím užívanému konceptu „ekonomické geografie“, *economic geographies*, se Roger Lee vyjadřuje v knize *Postcolonial Economies* (Pollard a kol. 2011: 64). Navrhuje pracovat s plurálem („ekonomiky“ spíše než „ekonomika“), protože „ekonomik“ je mnoho a jsou různé, a dále přejmenovává „ekonomiky“ na „ekonomické geografie“, aby zdůraznil jejich jedinečnost, časovost a prostorovost („jsou zakotveny v prostoru a v čase“). Zde vidíme postpozitivistický posun směrem od jediné „ekonomiky“, probíhající v abstraktním a homogenním časoprostoru, jak ji chápe středoproudá ekonomie.

15) O neoklasickém, resp. neoliberálním projektu jako o utopii hovoří též např. Polanyi (2001: 3) a Harvey (2000: 241–242).

tvrdí, že jak sféra, kterou ekonomie zkoumá (trhy, firmy, vlády, jednotlivci), tak její metody (formalizované, zobecňující, matematické, precizní) a klíčové předpoklady (důraz na individuum, sebezáměr, autonomii, racionalitu, volbu) rezonují v naší kultuře s mužskými hodnotami, mužským genderem: „Subjektem světa ekonomických modelů je jedinec, který je sobecký, autonomní, racionální,... oproti jedinci sociálně vázanému, altruistickému, ... citovému.“ (Nelson 1996: 22–23). Dominance takto „maskulinně“ pojatých hodnot podle autorky blokuje témata a způsoby analýzy, které by vedly k vyváženějšímu a hlubšímu pohledu na realitu. Ekonomie (která se historicky inspirovala newtonovskou fyzikou a dalšími přírodními vědami) se navíc považuje za hierarchicky výše oproti ostatním společenským vědám (a je i jimi takto často chápána).¹⁶ Podle Nelson je to právě proto, že její témata i metody vycházejí z „tvrdých“, „mužských“ hodnot, které jsou v naší kultuře vnímány jako nadřazené hodnotám a přístupům „měkkým“, „ženským“. „Ženský“ a „mužský“ přístup je ale podle Nelson rovnocenný, oba mají co nabídnout, a ekonomie svým jednostranně „maskulinním“ přístupem ztrácí. Pokud by se více zaměřila na „ženské“ hodnoty, mohla by zaostřit nejen na konkurenci, ale i na kooperaci včetně kooperace a dialogu s jinými společenskými obory. Mohla by se zaměřit nejen na směnu, ale i na zajišťování nezbytností pro život (tzv. *provisioning*), což by s sebou neslo i přemýšlení o tom, které zboží je klíčové pro přežití a zdraví (rozlišení *needs* a *wants*), a výraznější vnímání environmentálních limitů. Předmětem studia ekonomie by se tak staly všechny způsoby uspokojování potřeb, včetně vzájemné pomoci, rodinných vazeb či vládních aktivit.

Příbuzné pohledy na středoproudou ekonomii nabízejí další feministické ekonomky (viz Horký 2011). Na otázky životního prostředí se ale většinou zaměřují jen okrajově. O to zajímavější je práce Mary Mellor (2006), která samu sebe označuje za ekofeministickou politickou ekonomku a zaměřuje se na kritiku středoproudé ekonomie jak ze sociálních, tak z environmentálních pozic. Mellor, podobně jako Nelson, kritizuje „sociální konstrukt“ člověka jako *homo economicus*: „*Homo economicus* (který může být i ženského rodu) je fit, mobilní, fyzicky zdatný a nezatížený domácností či jinými závazky. Je nakrmený a odpočatý. Zboží, které konzumuje, se mu zjevuje jako hotové produkty či služby a mizí mu z dohledu poté, co je spotřebuje. Nemá žádnou odpovědnost za životní cyklus těchto produktů stejně tak, jako ho nezajímá původ vzduchu, který dýchá, či osud jeho vlastních exkrementů. *Homo economicus* je jednou z verzí Doriana Graye Oscara Wildea. Na první pohled funguje v hladce fungujícím světě. Portrét na půdě ale ukazuje jeho reálný sociální, biologický a environmentální stav. *Homo economicus* je výsledkem ahistorického, atomizovaného přístupu k pochopení lidské existence.“ (Mellor 2006: 143)

16) K tomuto viz např. též Daly a Cobb (1990: 3), Nelson (1996: 25) a Capra (2002: kap. 7).

Podobně jako Nelson, i Mellor kritizuje dualitu ve středoproudé ekonomii, kde na jedné straně stojí vysoce ceněné hodnoty, jako je „*homo economicus*, práce/intelekt či zpeněžitelné přírodní zdroje“, na druhé straně pak entity, které mají v ekonomické optice nízkou nebo žádnou hodnotu: „... tzv. ženská práce (kterou ale mohou vykonávat i muži), tělo, ekosystémy a divoká příroda.“ A dodává: „V jádru tohoto dualismu je fakt, že to, co je na Západě chápáno jako ‚ekonomika‘, je ve skutečnosti pouhý výřez ze složité mozaiky celé lidské a ne-lidské existence.“ (Mellor 2006: 141; viz též Johanišová 2014: 98–101)

Vrátíme-li se k postpozitivistické kritice společenských věd, je třeba – vedle skepse k velkým vyprávěním, odmítání hodnotové neutrality vědy a vnímání jednotlivých oborů coby „sociálních konstrukcí“ – zmínit ještě jeden aspekt, který má speciální význam pro ekonomické myšlení. Jedná se o otázku moci.

Rozsah tohoto textu neumožňuje věnovat se tématům „ekonomie a moc“ a „ekonomika a moc“¹⁷ v adekvátním rozsahu, i když už jsme se jich výše dotkli (sociálně geografická kritika zmiňuje absenci reflexe mocenských vztahů v ekonomii, feministickou kritiku lze chápat jako komentář o hegemonii „mužského“ přístupu ve struktuře témat a metod v mainstreamové ekonomii). Bude zde ale užitečné upozornit na Foucaultovu tezi o roli moci při akceptování diskursů. Již jsme se několikrát dotkli komplikovaného procesu, jímž se zabydlují ekonomistické teze a „utopie“ volného trhu ve veřejném prostoru, médiích, legislativě a zvolna se stávají nerefektovanou státní ideologií. Tento proces, pokud vím, nebyl a není dostatečně studován. Podle nepřilíš povzbudivé Foucaultovy teze je to nakonec moc, která rozhoduje o tom, který z více diskursů je přijat jako legitimní a správný (Daněk 2008: 35). Je tomu skutečně tak?

Podobně jako Foucault hovoří ekologický ekonom Joan Martinez-Alier o tom, že existuje dvojitý typ moci. Existuje moc toho, kdo smí činit rozhodnutí. A pak je tu skrytější moc, která rozhoduje, podle jakých kritérií se bude rozhodovat.¹⁸ Konkrétně uvádí příklad rozhodování o využívání území v zemích globálního Jihu v případě tzv. ekologických, resp. environmentálních konfliktů, kdy často stojí proti sobě původní uživatelé území (například místní rybáři) a vláda či nadnárodní společnost, které mají zájem využít území pro zásobování mezinárodních trhů (například chtějí mokřad proměnit na krevetovou farmu). Podle Martinez-Aliera zde stojí proti sobě „nesouměřitelné hodnoty, neřešitelné nejistoty“ a současně různě mocní hráči (Martinez-Alier 2002: 27). Pokud bude rozhodovacím kritériem analýza přínosů a nákladů, zvítězí předpoklad, že nejistoty jsou řešitelné, hodnoty, o které jde, jsou souměřitelné a vyjádřitelné v penězích, zvítězí tedy neoklasický diskurs. Mohl by ale také zvítězit diskurs

17) K podrobnější diskusi o fenoménu koncentrace ekonomické moci a o některých cestách ke kontrole této moci v rámci úsilí o ekonomickou demokracii viz Johanišová a Wolf (2012).

18) Zografos a Howarth (2010: 3410) hovoří v této souvislosti o „procedurální moci“.

lidských práv či posvátnosti území. Martinez-Alier v této souvislosti hovoří nikoliv o diskursu, ale o „jazycích hodnocení“ (Martinez-Alier 2002: 23–30, viz též Johanišová 2014: 82–85). K tématu se ještě vrátíme v kapitole 4.

2.5. Kritiky středoproudé ekonomie z vlastních řad

Kritické pohledy na středoproudou ekonomii v průběhu dvacátého století sílí a v jednadvacátém se s nimi takřikajíc roztrhl pytel. Pohybují se v širokém spektru radikalit: od takových, které přijímají základní hodnoty a předpoklady ekonomie středního proudu či kritizují vždy jen jeden předpoklad, případně špatnou aplikaci středoproudých postulátů v praxi (např. Stiglitz 2003, Soros 2008, Ariely 2009)¹⁹ až po hlubší a komplexnější analýzy kořenů středoproudého ekonomického myšlení (např. Daly a Cobb 1990, Keen 2001, Aldred 2009, Hill a Myatt 2010.) Kritická ekonomická literatura vychází také z mnoha různých pozic, které se navíc často překrývají. Již jsme zmínili kritiky z hlediska sociální geografie, feminismu a ekofeminismu. Další kritické perspektivy přinášejí mj. sociální ekonomie (Lutz 1999), behavioralismus (Ariely 2009), kulturní antropologie, resp. ekonomická antropologie (Sahlins 1998, Polanyi 2001, viz též Dale 2010, Horký 2011), zčásti i postrozvoj či postkolonialismus (Pollard a kol. 2011, Horký-Hlucháň a Profant: v tisku). Ekologické (a zelené) ekonomii, které vycházejí ze selhání středoproudé ekonomie ve vztahu k přírodě, věnujeme samostatnou kapitolu.

Texty kritizující předpoklady středoproudé ekonomie se vedle stupně radicality a odborného zakotvení autorů výrazně liší i na spektru populární–odborný text.²⁰ V následujících odstavcích stručně shrnu obsah čtyř kritických prací, které se pohybují na odborném konci spektra a mají tyto společné znaky: a) vznikly v posledních patnácti

19) Stiglitz kritizuje globální ekonomistickou, resp. neoliberální ideologii (tzv. washingtonský konsensus) vycházející ze středoproudé ekonomické teorie a její dopad na reálné mezinárodní politiky USA či Mezinárodního měnového fondu (Stiglitz 2003). I když je autorem vlivné kritiky jednoho z předpokladů teorie dokonalé konkurence (předpoklad dokonalé znalosti, viz Ackerman a Nadal 2012: 6–7), nejde ve své kritice do důsledků (viz např. Stiglitz 2003: 182, Keen 2001: 3). Ariely (2009) implicitně kritizuje teorii racionální volby, tedy předpoklad, že člověk jedná „racionálně“, ale ani on své vývoody neaplikuje na ekonomickou teorii. Nejdále jde Soros (např. 2008). Podobně jako Stiglitz kritizuje jediný předpoklad teorie dokonalé konkurence, resp. model všeobecné rovnováhy: předpoklad dokonalé znalosti (aplikuje zde Popperovu tezi, že naše znalosti jsou vždy nedokonalé), ovšem z ní odvozuje to, že uvedená teorie neplatí (Soros 2008: 6). Sorosova stížnost, že jeho myšlenky akademické kruhy dlouhodobě ignorují, není překvapující (Soros 2008: 20).

20) Za kvalitní populární text, pojatý jako vyhocená polemika s ekonomickým mainstreamem, považují např. knihu *Market Schmarket* (Cato 2006).

letech, b) autoři jsou (neortodoxní) ekonomové z akademického prostředí, c) pokoušejí se o hlubší a systematickou kritiku středoproudého ekonomického myšlení, resp. keynesiánsko-neoklasické syntézy, s důrazem na pečlivou a podrobnou dekonstrukci jejich konkrétních postulátů.

Autory první knihy (*The Flawed Foundations of General Equilibrium*) jsou dva ekonomové, Američan Frank Ackerman a Mexičan Alejandro Nadal, obsahuje nicméně příspěvky ještě několika dalších autorů (Ackerman a Nadal 2012). Jedná se o odborný text, jenž vyšel poprvé roku 2004. Jeho těžištěm je shrnutí kritik teorie, resp. matematického modelu všeobecné rovnováhy – dokonalé konkurence. Model všeobecné rovnováhy je sofistickým matematickým vyjádřením původního postulátu Adama Smithe o neviditelné ruce trhu,²¹ která řídí naše jednání tak, že prospíváme celku, ačkoliv (nebo právě proto, že) usilujeme o vlastní sebezámek. V 50. letech tuto představu definitivně přetavila do matematické podoby dvojice ekonomů Kenneth Arrow a Gerard Debreau. Jejich model všeobecné rovnováhy se snaží matematickými prostředky dokázat, že pokud je splněna dlouhá řada předpokladů a pokud existují rovnovážné stavy nabídky a poptávky na všech existujících trzích,²² pak dochází k tzv. optimální alokaci zdrojů. Čili všichni aktéři, kteří na trh vstupují, maximálně uspokojí své potřeby. V takovém případě se hovoří o tzv. paretoevském optimu, resp. o paretoevské efektivitě, kdy nikdo (žádný účastník trhu) na tom nemůže být lépe (tedy dostat více za to, co nabízí), aniž by jiný účastník na tom začal být hůře. Paretoevské optimum jako důsledek všeobecné rovnováhy tak pro mnohé ztělesňuje utilitaristický a sociální ideál co největšího blahobytu pro co největší počet lidí.²³

Jak ukazují Ackerman a Nadal, model všeobecné rovnováhy ve skutečnosti neplatí. Jednak proto, že neplatí jeho předpoklady (autoři se v kapitolách 5–7 podrobně zabývají třemi z nich), jednak proto, že i kdybychom připustili, že v nějakém okamžiku dojde ke všeobecné rovnováze současně na všech trzích, je pravděpodobné, že tato rovnováha vydrží jen okamžik. Pak ji velmi pravděpodobně poruší nějaká náhodná událost a další vývoj není snadné předvídat. Navíc (i pokud bychom opět přijali ostatní vysoce nerealistické předpoklady modelu) nemusí k rovnovážnému stavu dojít vůbec, pokud nepřijmeme předpoklad, že do systému vstupuje nekonečně vysoká míra informace (Ackerman a Nadal 2012: 16–18).

21) Viz např. Routh (1977: 87). Smith používá metaforu neviditelné ruky jen dvakrát v celém svém díle, jednou v *Bohatství národů* a jednou v *Teorii morálního citění* (Bronk 1999: 91–92), a nehovoří explicitně o neviditelné ruce trhu. V druhém textu jde dokonce evidentně o neviditelnou ruku Prozřetelnosti. Pojem „neviditelná ruka trhu“ by tedy možná sám Adam Smith odmítl.

22) Tedy nabídka se rovná poptávce.

23) Viz ovšem kritiku v Bronk (1999: 98–113).

Ačkoliv byl přesvědčivě z čistě matematických pozic kritizován již v sedmdesátých letech (a dříve – viz Routh 1977: 15–17), zůstává model dokonalé konkurence a všeobecné rovnováhy nejen součástí ekonomických učebnic, ale legitimizuje veřejné politiky (např. předpoklad, že deregulace ekonomiky povede k její větší efektivitě) a vstupuje i do dalších ekonomických modelů, včetně analytických modelů empirické ekonomie. V kapitole 10 kriticky rozebírají Frank Ackerman a Kevin Gallagher kontroverzní modely CGE (*computable general equilibrium models*), které se běžně využívají při předvídání dopadů mezinárodních dohod o volném obchodě. Jedná se de facto o komparativní statistickou analýzu: srovnání aktuálního stavu ekonomiky a jejího (hypotetického) stavu po implementaci dohody v praxi. V obou případech (před a po) se předpokládá, že nastala dokonalá rovnováha na všech trzích. Již ovšem víme, že tento předpoklad je falešný. Autoři (kteří sami s modely ve své praxi operují) podrobně procházejí čtyři další omezení modelů CGE, které je činí de facto nepoužitelnými: a) zastaralá a aproximovaná data, b) kontroverzní předpoklady modelu, c) neschopnost odhadnout mimoekonomické dopady dané dohody, d) neschopnost odhadnout ekonomické dopady dané dohody na příkladu selhání predikce v případě dohody NAFTA. Navzdory kritice jsou modely CGE používány i nadále, aktuálně například jako legitimizace připravované dohody o mezinárodním obchodu mezi USA a Evropskou Unií (tzv. Transatlantic Trade and Investment Partnership).²⁴

Kromě uvedených částí obsahuje kniha mj. i kritickou analýzu „standardního modelu spotřebitele“, konceptu *homo economicus* a současných problematických snah o internalizaci externalit (kap. 5 a 7). Obojí přitom s modelem všeobecné rovnováhy souvisí: „chamtivý, nenasytý a antisociální“ *homo economicus* a absence externalit jsou obojí nutné předpoklady modelu (Ackerman a Nadal 2012: 11).

Ackerman a Nadal (2012: 8) v úvodu ke své práci jako její adresáty označují středoproudé ekonomy, kteří sice od teorie všeobecné rovnováhy mnohdy již upustili, ale tato žije dál svým vlastním životem: „Mystika trhu, naléhání na tzv. ekonomické reformy, ztotožňování svobody a demokracie s konkurencí na trhu – politiky, které George Soros nazývá tržním fundamentalismem –, to jsou vše politické odrazy stále trvajícího vlivu této ekonomické teorie, která je nejzřetelněji vyjádřena právě teorií všeobecné rovnováhy. Někteří ekonomové mohou říkat, že už se posunuli jinam a začali tam nový život. Ale je tu otázka paternity: tržní fundamentalismus není dítětem kateder chemie ani klasické literatury.“

Zatímco Ackerman a Nadal se obracejí na ekonomy, autor další knihy, australský ekonom Steve Keen (2001), na přesvědčování svých akademických kolegů rezignuje

24) K tomu viz článek <http://johanisova.blog.ihned.cz/c1-61512560-transatlanticka-dohoda-chysta-se-privatizace-evropske-legislativy-s-relevantnimi-odkazy-na-stranky-EU>, kde je studie CGE dostupná.

a obsah své knihy *Debunking Economics* orientuje na „ty, kdo cítí, že byli de facto ekonomy umlčeni“. A dodává: „Jeden z mnoha důvodů, proč jsou dnes ekonomové tvůrci sociálních politik, spočívá v jejich zdánlivé intelektuální převaze nad těmi, kdo jejich doporučení odmítali. Cílem této knihy je dokázat, že taková intelektuální převaha je skutečně jen zdání.“

Keenova kniha, zaměřená na neekonomy, je tedy populárněji psaná, zároveň ale hlubší zájemce odkazuje na webovou stránku,²⁵ kde je možné dohledat komplikovanější argumenty a matematické vyjádření obsahu jeho sdělení. Keen ve čtrnácti kapitolách prezentuje vždy povětšinou nejprve konvenční teorii a poté její kritiku, přičemž se jedná zásadně o kritiku z řad samotných ekonomů, často velmi významných osobností v rámci ekonomické profese. K jeho tématům patří teorie nabídky a poptávky, teorie firmy, teorie pracovního trhu a teorie kapitálu. Tyto ekonomické teorie podrobně rozebírá a poté je na základě analýzy vycházející z ekonomické literatury prezentuje jako vnitřně nekonzistentní, a tudíž neplatné. V kapitole osmé se zaměřuje, podobně jako Ackerman a Nadal (2012), na klíčový model mainstreamové ekonomie, teorii všeobecné rovnováhy, a dochází k podobnému závěru jako oni: všeobecná rovnováha, pokud k ní vůbec dojde, je vysoce nestabilní. Kromě toho v reálném světě, kde se objem ekonomiky stále mění (dochází k ekonomickému růstu či poklesu), k všeobecné rovnováze ani dojít nemůže.

Kniha *The Economics Anti-textbook* (Hill a Myatt 2010) vznikla z nespokojenosti dvou kanadských ekonomů z University of New Brunswick, kteří se již dále nemohli dívat na to, jak běžné vysokoškolské učebnice, ač se halí do „aury objektivity“, ve skutečnosti často prezentují určitou ideologii, přičemž mnohdy dochází k tomu, že „nejsou diskutovány alternativní pohledy, nepříjemné otázky se obcházejí a empirická data, která nepotvrzují prezentované hypotézy, nebývají zmíněna“ (Hill a Myatt 2010: 3, 4). Běžné ekonomické učebnice pro první ročníky ekonomických fakult podle nich nenápadně idealizují tržní přístupy jak svým výběrem témat, tak důrazem na nabídku a poptávku, resp. model dokonalé konkurence, který je jejich hlavní teoretickou osou. Popisují tak „svět dokonalých trhů, v nichž jsou dané zdroje alokovány jakoby neviditelnou rukou způsobem, který maximalizuje hodnotu celkové produkce“ (tamtéž: 4). Výsledkem jsou znudění studenti, kteří nedokážou kriticky přemýšlet anebo (pokud kriticky přemýšlet dokážou) rychle ztrácejí o vlastní ekonomii zájem a přesouvají se jinam. Ekonomie by přitom podle autorů mohla být zajímavá. Musí ale přiznat svůj statut „bojiště mezi protichůdnými ideologiemi“ (Hill a Myatt 2010: 3).

Ačkoliv Hill a Myatt (2010) přiznávají, že klasická ideologie ekonomických učebnic je jim cizí a souhlasí s tím, že žádný skutečně objektivní výklad není možný,

²⁵ Viz www.debunking-economics.com, Keen (2001: 17).

snaží se nicméně o co největší možnou objektivitu. V jejím zájmu, podobně jako Keen, ale ještě důsledněji, dělí každou kapitulu (je jich jedenáct) na část, kde shrnují obsah běžné učebnice („standardní text“), a na druhou část („antitext“), která shrnuje kritické pohledy na první část. Například v kapitole zaměřené na téma spotřeby a spotřebitele je v „antitextu“ zmíněn problém reklamy, nedostatečné a asymetrické informace a Easterlinova paradoxu (s rostoucím HDP nad určitou hranici neroste pocit štěstí). V doporučené literatuře k této kapitole nacházíme i texty neekonomů Erica Schlossera, Felicity Lawrence a Petera Singera o odvrácené straně potravinového průmyslu, problematice hypermarketů a etické dimenzi toho, co jíme.

Další kapitoly knížky (která obsahuje navíc okolo stovky obrázků a tabulek) jsou věnovány definici ekonomie, modelování, fungování trhů ve fiktivním světě neoklasické ekonomie, firmě, externalitám, volnému obchodu a dalším tématům, včetně podrobného rozboru problémů kolem teorie dokonalé konkurence.

Cílovou skupinou autorů Hilla a Myatta (2010) jsou především oni již zmínění znudění kritičtější zaměření studenti ekonomie, kteří jsou nuceni pracovat podle běžných učebnic. Navíc, podobně jako Keen vytvořili ke knize webovou stránku, resp. blog, kde prezentují nové náměty, filmy, texty pro výuku a nabízejí čtenářům dialog.²⁶

Poslední ze čtveřice pochází (konečně) z evropského kontinentu. Kniha cambridgeského ekonoma Jonathana Aldreda *The Sceptical Economist* vyšla poprvé v roce 2009 a podobně jako tři předchozí se vymezuje vůči ekonomické ortodoxii a odmítá vizi ekonomie jako pozitivní vědy odříznuté od etických zřetelů. Domnívá se, že ekonomie vždy bude obsahovat etické soudy a je nejlepší to přijmout a veřejně přiznat: „Nemám nic proti tomu, když se do ekonomických argumentů vplíží hodnotové soudy a politická přesvědčení, je to podle mě nevyhnutelné. Na druhé straně netvrdím, že ekonomie je věda.“²⁷ (Aldred 2010: 2) Kniha je určena pro laického čtenáře („...vypustil jsem veškerou matematiku, která často zamezuje veřejným debatám na ekonomická témata, eliminoval jsem taky skoro všechny odborný žargon“, tamtéž: 8). Samotný text se zaměřuje mj. na témata spotřeby, daní, kvantifikace hodnoty přírody a života a také ekonomického růstu, přičemž je velmi zajímavé, že je to jediný text ze čtyř, který se růstem podrobněji kriticky zabývá. Jeho explicitním hlavním cílem je vedle kritiky ekonomických postulátů postihnout a prezentovat nereflektované etické předpoklady, z nichž ekonomie ve své teorii i aplikacích vychází.

Po epistemologické stránce žádný z autorů nevychází explicitně z postpozitivismu. Část se odvolává na Poppera (Keen 2001: 159–161), Kuhna, případně na jiného teoretika vědy Imre Lakatose (Hill a Myatt 2010: 35, Keen 2001: 155–158). Hovoří

26) Viz www.economics-antitextbook.com.

27) Autor „vědu“ zjevně chápe v pozitivistickém spíše než postpozitivistickém smyslu. Jazykově je jeho pojem *science* bližší našemu „přírodní věda“.

o špatném „světovém názoru“ ekonomie, o nutnosti změny „paradigmatu“ či o tom, že „základy“ ekonomické vědy je třeba přebudovat, protože jsou vadné (Ackerman a Nadal 2012: 13, Keen 2001: 19). Všichni odmítají rozlišení na normativní a pozitivní ekonomii a vyjadřují názor, že ekonomie je nutně normativní už výběrem svých témat a metod, stejně jako předpokladů svých modelů. Všichni zároveň vyjadřují na nějaké úrovni pochybnost o tom, zda ekonomie je skutečně „věda“, přičemž tuto vědu ale chápou spíše v novopozitivistickém smyslu: jako popis reality, který umožňuje predikci a který musí být vnitřně konzistentní. Hill a Myatt (2010: 35–43) se podrobně věnují výše zmíněnému problému nefalzifikovatelnosti ekonomických tezí, přičemž mj. citují kritiku ekonomické metodologie ekonomky Deirdre McCloskey, jejíž vlivné práce v 80. letech²⁸ poukázaly na silnou roli metafor a analogií ve zdánlivě „vědecké“ ekonomické argumentaci. Keen (2001) v kapitole 7 své knihy polemizuje s Friedmanovou tezí, že předpoklady modelů nemusí odpovídat realitě, pokud mají schopnost predikce, a kritizuje inertnost ekonomie, která od 70. let 19. století neprožila žádnou „vědeckou revolucí“ v Kuhnově smyslu (s výjimkou keynesiánství, které se ale podle něj z mainstreamu z větší části vytratilo).

Dohromady ukazují tyto čtyři knížky ze čtyř kontinentů, že i uvnitř ekonomického mainstreamu dochází k sebereflexi a ke snahám o proměnu či posun jeho slepých skvrn. Bohužel se zatím jedná o kapku či kapky v moři.

2.6. Proč se nic neděje?

Na rozdíl od středoproudé ekonomie probíhaly ve 20. století v oborech, jako jsou kulturní a sociální antropologie či geografie, radikální změny diskursu, velký vliv zde měl i nástup postpozitivismu.

Jak uvádí Daněk (2008), v geografii došlo během dvacátého století hned k několika „vědeckým revolucím“ (Kuhn 1982), kdy se měnilo základní paradigma, případně se paralelně rozvíjelo více směrů. V 50. a 60. letech převládala v geografii pozitivisticky laděná „prostorová věda“, usilující o objektivitu, kvantifikaci a vycházející z matematických modelů a statistických metod: „Matematické modely prostorové vědy předpokládaly existenci racionálně jednajících jedinců, jejichž chování je založeno na úplných informacích a odehrává se v izomorfním, geometrickém prostoru, jehož jedinou proměnnou je vzdálenost. Prostorová věda chápala lidi spíše jako předměty, jako tečky na mapě, objekty přesunující se z bodu A do bodu B...“ (Daněk 2008: 23–24).

---

²⁸) Tehdy pod jménem Donald McCloskey.

Od konce 60. let však sílily kritiky tohoto přístupu, prostorová geografie odeznívá a vyčleňuje se několik nových směrů, včetně marxistické a humanistické geografie. Později měly velký vliv feministické geografické přístupy, vycházející z postpozitivistického pohledu, že výzkumník nemůže nikdy být neutrálním pozorovatelem, vždy je ovlivněn svou subjektivitou (nejen genderem). Jak uvádí Daněk (2008: 30): „V průběhu 80. a 90. let pronikly feministické přístupy do všech geografických subdisciplín. Z původně okrajové kritiky se – alespoň v anglosaské a francouzské geografii – staly přístupem, který proměnil samotné centrum geografického výzkumu. Spíše než tematickým zaměřením se dnes vymezují filosofií a přístupem k ‚dělání‘ humánní geografie. Feministickou geografii už dávno nedělají jen ženy...“

Naproti tomu paradigma středoproudé ekonomie, jak jsme viděli, zůstává z velké části nezměněné a axiologicky i metodologicky se příliš neliší od neoklasické ekonomie posledních dekád předminulého století. Kritiky feministických ekonomek (podkapitola 2.4.) do něj nepronikly. Nenajdeme je ani ve čtyřech silně kritických textech popsaných v podkapitole 2.5. Keen (2001: kap. 14) sice v závěru své publikace zmiňuje několik, podle něj méně či více nadějných, heterodoxních ekonomických směrů,²⁹ ale feministickou (i ekologickou) ekonomii vynechává.

Keen ani ostatní z uvedené čtveřice, jak se zdá, také nepřemýšlejí o tom, že by mohlo vedle sebe existovat více paralelních ekonomických směrů, stejně uznávaných a chápaných jako stejně hodnotné, jak je tomu v některých jiných sociálních vědách. Namísto toho v novopozitivistickém duchu uvažují o tom, jak proměnit paradigma stávající středoproudé ekonomie. Keen to ve zmíněné kapitole o heterodoxních ekonomických směrech formuluje takto: „Žádný z [uvedených heterodoxních ekonomických směrů] není v současné době natolik *silný* a ucelený, aby dokázal usilovat o titul ‚ekonomická teorie 21. století‘ ... Je možné, že se v tomto století rozvine *dominantní* ekonomická teorie, která bude konečně alespoň trochu relevantní ve vztahu k dynamice moderní kapitalistické ekonomiky.“³⁰

Navzdory kritice z řad jiných společenskovědních oborů, heterodoxních ekonomických směrů, a dokonce z řad ne zcela heterodoxních středoproudých ekonomů představených v předchozí stati, převažuje dosud v univerzitních učebnicích a učebnách,

29) Konkrétně rakouskou školu, post-keynesiánskou, sraffiánskou a evoluční ekonomii a teorii komplexity.

30) Kurziva doplněna mnou. N. J. Jak jsem zmínila v podkapitole 2.5., žádná z uvedených čtyř knih nevyhází explicitně z postpozitivistické epistemologie. Víra ve velký příběh a boží oko u nich do jisté míry přetrvává. Věda je pro ně vědou spíše v popperovském smyslu, a pokud hledají analogie s jinými obory, je to kupodivu vždy s fyzikou. K matematickému modelování jako základní ekonomické metodě se nestavějí negativně, problém je podle nich v tom, že ekonomové matematice málo rozumějí a nepronikli např. do tajů teorie chaosu. Keen (2001: 265) nicméně uvádí, že matematické modelování coby metoda má své limity, které ekonomové ve své aroganci odmítají přiznat. Hill a Myatt zase zdůrazňují, že jeden z velkých problémů současné středoproudé ekonomie je v tom, že nebere v potaz otázku moci (2010: 6–7).

vzdělávacích programech i odborných ekonomických časopisech v drtivé většině mainstreamový ekonomický diskurs. Proč je tomu tak?

Odpověď můžeme hledat ve více rovinách. V podkapitolách 2.2. a 2.3. jsme již naznačili, že středoproudá ekonomie je inspirací pro neoliberalní ideologii, lze ji chápat jako legitimizaci současného ekonomického systému. Existuje řada politicko-finančních mechanismů, které udržují tuto ideologii na výsluní (např. aktivity neoliberalních think-tanků). Již jsme hovořili o Foucaultově tezi, že to, co je akceptováno jako „pravda“, je určováno mocí. Bylo by jistě zajímavé se tomuto tématu v souvislosti s odolností středoproudé ekonomie či tržního fundamentalismu věnovat hlouběji. K tématu viz též Madron a Jopling (2003: kap. 3) či Goldman (2001).

Jak uvádí Derek Gregory (cit. v Daněk 2008: 34), diskursy bývají „ukotvené“ v institucích a stanoviscích. V případě diskursu středoproudé ekonomie jsou jednou z takových institucí odborné ekonomické časopisy. Podle Keena (2001: 154) je téměř nemožné do nich proniknout, pokud daný článek nevychází z předpokladů racionálních individuí a firem, které maximalizují svůj užitek, resp. zisk, a z další řady předpokladů, které z těchto vycházejí. Podrobněji tento jev popisuje Julie Nelson: „Typický trh je takový, kde se směňují hmotné statky nebo služby a tyto transakce usnadňují peníze. Agenty v těchto transakcích jsou jednotlivci. Typický odborný ekonomický článek se zaměřuje na chování typického trhu, v ‚teoretické‘ části prezentuje formalizovaný model využívající sofistikovaný matematický aparát, v ‚empirické‘ části pak ekonometrickou analýzu dat. Ne každá práce se tohoto modelu drží stoprocentně. V některých jsou agenti namísto jednotlivců domácnosti, firmy, dokonce celé země, anebo se může empirická část odložit či úplně ignorovat – ale má-li být práce přijatá coby ‚ekonomická‘, musí v zásadě splňovat daná kritéria.“ (Nelson 1996: 21; viz též Gočev 2006)

Středoproudý ekonomický diskurs je ukotven i na vysokých školách. Zatímco v době klasických ekonomů neexistovaly katedry, fakulty ani vysoké školy zaměřené na ekonomii (Adam Smith byl profesorem morální filosofie, kam tenkrát ekonomie spadala), dnes je jich celá řada a chrlí ročně jen u nás tisíce absolventů. Proč zde nekvete kritické myšlení? Podle Keena (2001: 5–6) je to dáno „líným učením“ – líným ze strany vysoké školy, nikoliv studentů: studenti se v prvním ročníku na ekonomických fakultách naučí zjednodušenou, nekritickou verzi ekonomické teorie – například se dozví, že dotace snižují efektivnost tržního mechanismu. Ale už se nedozví, že důkaz samotné efektivnosti tržního mechanismu je logicky neudržitelný. Část studentů poté odchází do oborů, jako je účetnictví, finance nebo management. Nadále si ovšem uchovávají víru, že dotace snižují efektivnost tržního mechanismu, ale už nevědí, že samotná efektivnost tržního mechanismu je velmi problematický pojem.

Menšina studentů zůstává na katedrách ekonomie a učí se tam komplikovaným technikám ekonomické analýzy, aniž by se příliš zabývali tím, zda jsou tyto techniky

funkční a z jakých předpokladů vlastně vycházejí. Chybí jim k tomu i intelektuální kapacita, protože neznají dobře ani matematiku, ani historii ekonomického myšlení.

Menšina těchto absolventů pak skončí v akademických ekonomických kruzích a celý proces se opakuje. Kritický dialog tak selhává ne proto, říká Keen, že by středoproudá ekonomie neměla chyby, ale protože konvenční ekonomové „nemají uši“, kterými by mohli slyšet.³¹

Důvodů, proč kritiky středoproudé ekonomie v akademickém prostředí samotné středoproudé ekonomie dosud nezakořenily, je jistě více a zaslouží si podrobnější rozbor.³² Jedním z evidentních důvodů je roztržitost hodnotových východisek a stupně radikality kritiků, které kontrastují s disciplinovanou homogenitou středoproudé ekonomie a jejích časopisů, vzdělávacích programů a učebnic.

Je ovšem zjednodušující hovořit o tom, že se v této oblasti „nic“ neděje. Důkazem toho jsou čtyři texty, které jsme rozebírali výše a které možná představují jen malou část kritik vůči středoproudé ekonomii z řad ekonomů samotných. Citujme např. již zmíněnou americkou ekonomku Deirdre McCloskey: „Většina toho, co se objevuje v nejlepších ekonomických odborných časopisech, jsou nevědecké hlouposti. Přejde mi to velmi smutné. Všichni moji přátelé, moji drazí, drazí přátelé – ekonomové, po celou dobu ztráceli čas ... Jsou to obtížné, náročné aktivity, jako těžké úlohy v šachu. Ale jako věda jsou k ničemu.“ (McCloskey 2002: 55)

Pasivní nejsou ani všichni studenti středoproudé ekonomie. Z protestu francouzských studentů proti absenci pluralismu a přemíře matematické teorie v ekonomické výuce, který vykrytalizoval v roce 2000 do hnutí za „post-autistickou ekonomii“, vznikl vlivný elektronický, zdarma dostupný časopis *Real-World Economics Review*, kam přispívají autoři napříč heterodoxním spektrem³³ a který je dobrou ukázkou kvasu v této oblasti. Heterodoxní ekonomové mají dnes vlastní odborné sdružení Association

31) Velmi kriticky se k úrovni vzdělávání ve středoproudé ekonomii vyjadřuje i ekologický ekonom Clive Spash, který mj. poznamenává (2013: 353): „U zkoušek se po studentech ekonomie na univerzitách stále častěji požaduje ‚správná odpověď‘ v podobě (jediného správného) modelu, a studenti se tak nenaučí klást otázky, analyticky myslet či přemýšlet v širších souvislostech, a už vůbec nemají šanci zjistit, že existují i jiné modely či že danou situaci prostě modelovat nelze, a tudíž žádná správná odpověď neexistuje!“

32) Hlubším zájemcům lze doporučit knihu amerického postkenesiánského ekonoma Fredericka Leeho (2010) *A History of Heterodox Economics*, která mapuje zápas mezi konvenční a heterodoxní ekonomikou v americkém a britském akademickém prostředí v poslední třetině 20. století a odvozuje z něj řadu zobecnujících principů. V akademické ekonomické obci podle něj standardně dochází ke konsensu o tématech a přístupech v oboru, které jsou žádoucí. Následně vznikají komplikované sociální a intelektuální vazby a sítě, vytvářející vztahy vzájemných závislostí. Podle Lee (2010: 12): „Vědci, kteří nezapadají do těchto závislostních struktur, kteří neprodukují žádoucí typ znalostí, mohou být marginalizováni, ale přitom ještě stále fungovat v oboru, anebo alternativně mohou být z oboru úplně vyloučeni.“ Viz též diskusi k „produkci vědy“ v Rópkě (2005: 263–266).

33) Viz <http://www.paecon.net/PAEReview/index.htm>.

for Heterodox Economics a pořádají vlastní konference. Nedávno také vydalo sdružení ISIPE (Mezinárodní sdružení za pluralismus v ekonomii), zahrnující 42 studentských organizací z devatenácti zemí, otevřený dopis vyzývající k pluralismu ve výuce ekonomie v rovině teoretické, metodologické a interdisciplinární.³⁴

---

34) Viz <http://www.isipe.net/open-letter>.

3. Zápas o ekologickou ekonomii

3.1. Jak se definuje a čím se zabývá ekologická ekonomie?

Kritiky ekonomického mainstreamu, které jsme zatím zmínili, v mnoha případech nevycházejí z primární motivace péče o přírodu, resp. životní prostředí, i když důsledná kritika předpokladů středoproudé ekonomie se tomuto tématu nemůže vyhnout. Tak např. Hill a Myatt (2010) věnují jednu kapitolu³⁵ tématu externalit a zdůrazňují, že externality nejsou něčím externím, vedlejším, ale že díky své všudypřítomnosti zasluhují centrální místo v ekonomické analýze.³⁶ Jako příklady externalit uvádějí mj. znečištění ovzduší, klimatickou změnu a kolaps populací mořských ryb vinou nadměrného rybolovu.

V této kapitole se nicméně chci věnovat především specifickému heterodoxně-ekonomickému směru – ekologické ekonomii, tedy oboru,³⁷ který se zaměřuje primárně na ekonomicko-environmentální souvislosti a přitom se často (ale zdaleka ne výlučně, viz např. Edwards-Jones a kol. 2000, kriticky viz Spash 2013) vymezuje vůči ekonomii středoproudé, resp. ekonomii environmentální jako součásti středoproudé ekonomie.

Ekologická ekonomie se sice formálně konstitovala na sklonku 80. let (Rópke 2004: 293), ale podle některých autorů (Martinez-Alier 1993, Rópke 2004, Spash 1999, viz též Johannisová 2014) v neinstitucionalizované podobě existuje mnohem déle. Není

---

35) Kapitola 7: Externality a všudypřítomnost tržního selhání. Autoři také citují poznámku heterodoxní ekonomky Joan Robinson, že externality nejsou výjimkou potvrzující pravidlo. Naopak, zdánlivá výjimka je zde pravidlem a (fungující) pravidlo výjimkou (Hill a Myatt 2010: 153).

36) K tomuto systematičtěji viz Kapp (1971), též Hunt a d'Arge (1973).

37) Spash (1999: 425, 2013) označuje ekologickou ekonomii vzhledem k její ideové a metodologické heterogenitě a interdisciplinaritě za „hnutí“ spíše nežli „obor“.

ideologicky ani metodologicky jednolitým oborem a o její obsah a hodnotová i metodická východiska se stále vedou spory. Pod deštníkem ekologické ekonomie najdeme řadu směrů a škol s často v mnohém protichůdnými výchozími hodnotami, resp. preanalytickými vizemi. Cílem kapitoly bude proto spíše mapovat diskusi v této oblasti (tj. co je, kam směřuje a kam by měla směřovat ekologická ekonomie), nežli předkládat jednoznačné soudy a definice. Příbuzným cílem bude reflektovat historii, vývoj, obsah a perspektivy ekologické ekonomie z pohledu nastíněného v předchozí kapitole, tedy z perspektivy výchozích hodnot, slepých skvrn a vztahu ke středoproudé ekonomii.

Ve své starší, ale stále vlivné eseji o ekologické ekonomii jako „post-normální vědě“ (oproti „normální“ vědě v Kuhnově smyslu)³⁸ Funtowicz a Ravetz (1994: 198) nepřímo definují jeden z cílů ekologické ekonomie jako „zajištění přežití druhů, variet či ekosystémů“. V úvodu k dvousvazkovému výboru z odborných textů z oblasti ekologické ekonomie (Martinez-Alier a Rópke 2008a: xiv–xv) shrnují jeho editoři (vycházejíce explicitně z myšlení Hermana Dalyho) základní východiska, resp. preanalytickou vizi ekologické ekonomie zhruba takto: ekonomika je součástí ekosystému Země, s nímž je propojena energetickými a materiálními toky. Má tedy i svou chemickou, biologickou a fyzikální dimenzi, měřitelnou sociálněmetabolickými technikami. Vinou ekonomického i populačního růstu je přitom tlak na ekosystém Země v současné době extrémní. Doplňují, že ekonomika zároveň funguje v kontextu systému vlastnických práv a dalších sociálních institucí,³⁹ které regulují využívání ekosystémů, na nichž ekonomika závisí (viz též diagram v Martinez-Alier 2002: 22). V již zmíněné učebnici ekologické ekonomie Herman Daly se spolupracovníkem Joshuou Farleyem (2004: 12–13) definují cíle ekologické ekonomie jako hledání cest k ekonomice ustáleného stavu⁴⁰ a současně ke spravedlivé distribuci zdrojů, a to nejen z hlediska současné, ale i budoucích generací.

38) „Post-normální věda“ v podání Funtowicze a Ravetze (1994) má blízko k postpozitivistickým proudům, např. odmítá představu vědy jako poskytovatele pravdy v absolutním smyslu, přiznává explicitně hodnoty, z nichž vychází, a cení si rozličných pohledů a diskursů. Na druhé straně autoři v poněkud neoklasicky ekonomickém duchu zmiňují několikrát jako cíl ekologické ekonomie „efektivitu“ (kterou blíže nedefinují, např. na str. 197, kde označují ekologickou ekonomii za prostředek „racionálního a efektivního rozhodování v zájmu životního prostředí“).

39) Tato „vlastnická práva a sociální instituce“ rozvádí později Martinez-Alier (2002: 21) již podrobněji a explicitně dává ekologickou ekonomii do souvislosti s dalšími, nepřítodovědnými směry: „[Ekonomika] je také ukotvena ve struktuře vlastnických práv vůči přírodním zdrojům a službám, v sociální distribuci moci a příjmů, v sociálních strukturách genderu, sociální třídy či kasty, a to propojuje ekologickou ekonomii s politickou ekonomikou a politickou ekologií.“ Ve zmínce o moci a strukturách genderu, třídy či kasty vidíme jasný vliv postpozitivistického myšlení.

40) *Steady-state economy*: ekonomika, která neroste ani neklesá a setrvává na úrovni, která umožňuje obnovu přírodních ekosystémů a dlouhodobou důstojnou existenci lidstva (Daly a Farley 2004: 54–55). Šimíčková a Drastichová (2013) pojem překládají jako „ekonomiku stálého stavu“, Slavíková a kol. (2012: 88) hovoří o „rovnovážném stavu ekonomiky“.

Třetí cíl, efektivní alokace zdrojů, je v Dalyho a Farleyho podání podřízen cílům optimálního měřítka a distribuce v uvedeném smyslu (viz též Johanisová 2014: 78–81).

Tito i další autoři píšící o cílech ekologické ekonomie většinou zmiňují jak explicitní environmentální (omezení velikosti ekonomiky, záchrana druhů a ekosystémů), tak i sociální dimenze svého studia (spravedlivá distribuce zdrojů, ale také „základní potřeby, rozdíly v blahobytu mezi globálním Severem a Jihem a komplexní vazby mezi chudobou a životním prostředím“, Bergh 2001: 15). Jiní autoři píšící pod „vlajkou“ ekologické ekonomie chápou tento obor jako propojující ekonomii a ekologii, aniž by příliš specifikovali, kterou „ekonomii“ mají na mysli (Common a Stagl 2005), resp. aniž by se hlouběji distancovali od předpokladů středoproudé ekonomie. V praxi řada prací z oblasti ekologické ekonomie inklinuje k technicistním a matematizujícím přístupům, jako jsou peněžní hodnocení ekosystémových služeb a tzv. přírodního kapitálu, měření sociálního metabolismu států a regionů, analýzy přínosů a nákladů či tvorba indikátorů (ne)udržitelnosti ekonomiky (Martinez-Alier 2002: 21–22, Spash 1999: 423–424, 2011: 355). Tyto přístupy mnohdy vycházejí z mainstreamově ekonomických předpokladů a metodik.

Britská ekonomka Molly Scott Cato (2009: 7), zakladatelka zcela nového, resp. zárodečného oboru zelená ekonomie (*green economics*), se vůči ekologické ekonomii vymezuje právě vzhledem k jejímu přílišnému důrazu na mainstreamově ekonomické metody:⁴¹ „Ekologická ekonomie se snaží přemostit propast mezi dvěma odlišnými obory, ekologií a ekonomikou. Je tedy pevně zakotvena v ekologii, což je i základna zelené ekonomie. Nicméně stále trvá její důraz na měření a hodnocení, označuje se za vědeckou [resp. za *science*, tedy přírodovědeckou] disciplínu, přičemž řadu technik a konceptů přejímá ze středoproudé ekonomie.“ Zelená ekonomie naproti tomu podle Cato vyrůstá zdola, z praxe, a namísto abstraktních teorií klade velký důraz na sociální spravedlnost a rovnost mezi globálním Severem a Jihem (Cato 2009: 5).

K napětí mezi konvenčními a radikálními přístupy v ekologické ekonomii, resp. k jejímu ambivalentnímu vztahu vůči paradigmatu středoproudé ekonomie, se ještě vrátíme.

3.2. „Podvědomé“ kořeny ekologické ekonomie

Podle Spashe (2011: 345), který ve svých textech dlouhodobě usiluje o jasnější sebevymezení ekologické ekonomie vůči ekonomickému mainstreamu a o její větší otevření heterodoxním ekonomickým proudům, sahají „podvědomé kořeny“ ekologické ekonomie

41) V podobném duchu kritizují ekologickou ekonomii i autorky Hutchinson a kol. (2002: 161).

hluboko, ba až do starověkého Řecka, protože se zaměřuje na některá nadčasová témata, jako jsou meze tvorby bohatství, epistemologie hodnoty, etické aspekty (ekonomického) chování, či psychologické a sociální dopady ostentativního konzumu.⁴² V 18. a 19. století nachází Spash (1999, 2011) u etablovaných ekonomů řadu myšlenkových vláken, která středoproudá ekonomie ignorovala či později odložila a která se v ekologické ekonomii opět vynořují. Do myšlenkové genealogie ekologické ekonomie tak řadí mezi jinými texty Adama Smithe o sociální motivaci a úvahy o mezích růstu Thomase Malthuse a zejména J. S. Milla (též Spash 1999, k Millovi jako předchůdci dnešních heterodoxních ekonomů viz též Johanisová 2014: 26–29, Daly a Farley 2004: 54–55). Zmiňuje také pesimisticky environmentálně laděný text neoklasického ekonoma Stanleyho Jevonse z roku 1865, který předpovídá omezení ekonomického rozvoje Británie vlivem očekávaného vyčerpání zásob uhlí.⁴³ Spash k tomu doplňuje (1999: 416): „Jevonsem předvídaná katastrofa se nekonala díky objevu ropy a technologickému pokroku, což lze považovat za jeden z faktorů dnešního odmítavého postoje středoproudé ekonomie vůči myšlence, že vyčerpání zdrojů může být problém.“ V 19. století dále označuje za relevantní kritiku ekonomie z řad exponentů romantismu, zejména Johna Ruskina (viz též Stibral a kol. 2011, kde je mj. podrobně shrnuta Ruskinova kritika ekonomie).

Spash (1999: 416–417) dále zmiňuje řadu ekonomů zejména anglosaské provenience, kteří se zaměřili na otázky přírodních zdrojů a péči o ně v první polovině 20. století – Hotellinga, Graye a další⁴⁴ (L. C. Gray byl mimo jiné přesvědčen, že mezigenerační alokace zdrojů je nikoliv otázkou efektivity, ale etiky, což je podle Spashe jednou z příčin nezájmu mainstreamové ekonomie o jeho dílo). Tato a další literatura zaměřená na péči o přírodní zdroje byla však už tehdy podle Spashe (1999: 417) chápána jako okrajová v rámci mainstreamové ekonomie, která „rozvíjela teorie, z jejichž předpokladů vyplývalo, že ekonomiky⁴⁵ mohou fungovat nezávisle jak na limitech daných přírodními zdroji, tak na kapacitě přírody asimilovat odpady z výroby, a tak dále marginalizovala environmentální otázky“.

Mezi další autory usilující o upevnění identity nového oboru ekologické ekonomie hledáním jeho předchůdců ve starších dějinách ekonomického myšlení patří Smith

42) V jiném textu cituje Amartya Sena (Sen 1987, cit. v Spash 1999: 430), jenž rozlišuje ve středoproudé ekonomii dnes marginalizovaný etický směr, který jako první popsal Aristoteles, a dnes dominantní směr inženýrský, který poprvé artikuloval jistý Kautilya, poradce indického vládce ve 4. století.

43) K tomu podrobněji Martinez-Alier (1993: 160–162).

44) Environmentální prvky v neoklasické ekonomii a jejich limity podrobně analyzují Šimíčková a Drastichová (2013: zejm. kap. 4 a 5).

45) Použití plurálu (tedy „ekonomiky“ namísto „ekonomika“) zde naznačuje Spashovo ovlivnění postpozitivními přístupy k vědě.

(1980), Christensen (1989) a Becker a kol. (2005). Zčásti také Inge Rópke (2004), která chápe jako základ ekologické ekonomie přesvědčení, že ekonomika by měla být studována také, i když ne výlučně, z hlediska materiálních a energetických toků, a náznak této myšlenky nachází již v 18. století u fyziokratů (Rópke 2004: 296).

Ve své knize o „podvědomých kořenech“ ekologické ekonomie *Ecological Economics: Energy, Environment and Society* (1993) se Joan Martinez-Alier zabývá právě touto specifictější otázkou, tedy reflexí materiálního a energetického charakteru ekonomických aktivit v literatuře, z historického pohledu. Podrobně dokládá, že kritika ekonomie z environmentálně-energetických pozic se objevuje již v 19. století a dnešní ekologická ekonomie tak má podle něj dlouhou řadu předchůdců, ba dalo by se říci, že všichni tito myslitelé a kritici byli ekologickými ekonomy, byť se tak sami nenazývali. Na rozdíl od Spashe (1999) se Martinez-Alier ve svém pojednání neomezuje pouze na historii anglosaské ekonomie. Naopak, přivádí na scénu řadu pozapomenutých autorů píšících někdy francouzsky, italsky či německy, jejichž profesí většinou není ekonomie, ale např. chemie či fyzika, i když často vedou (nepříliš úspěšný) dialog s ekonomy své doby. Podrobně rozebírá jejich myšlení, vzájemné vazby, osudy a význam pro dnešek. Všichni jím vybraní autoři měli společný pohled na to, jak „by měla být chápána“ ekonomika, mohli bychom tedy říci, že měli společnou (a od tehdejšího ekonomického mainstreamu odlišnou) preanalytickou ekonomickou vizi. Martinez-Alier (1993: xv) tuto vizi charakterizuje takto: „Ekonomika by neměla být chápána jako kruhový nebo spirálovitý tok směnných hodnot, jako kolotoč mezi producenty a spotřebiteli,⁴⁶ ale daleko spíše jako jednosměrný entropický průtok energie a materiálů.“ Sám ovšem přiznává (1993: 148), že toto (energeticko-materiálně-ekonomické) hledisko výběru je omezující a že byl nucen vypustit některé velmi zajímavé environmentální, resp. environmentálně ekonomické myslitele.

Příkladem autora, který naopak velmi dobře zapadá do jeho kritérií a kterého Martinez-Alier objevil pro ekologickou ekonomii, je ukrajinský lékař a socialista Sergej Podolinskij, který působil ve střední Evropě ve druhé polovině 19. století. Přemýšlel o energetických tocích v přírodě ve vztahu k vývoji společnosti a byl asi první, kdo definoval energetickou návratnost, tj. poměr energie získané z energetického zdroje k energii do procesu vložené, zejména v zemědělství (k tomu viz Marčík 2003). Jasně rozlišoval obnovitelné a neobnovitelné zdroje energie a domníval se, že budoucnost patří solárním zdrojům. Mezi lety 1880 a 1883 vydal několik článků, v nichž se snažil propojit pracovní teorii hodnoty (tehdy běžnou v ekonomii) se svým energetickým účetnictvím, a korespondoval na toto téma také s Marxem a Engelsem (Martinez-Alier 1993: kap. 3). Podle Clevelanda (1999) se jim snažil sdělit, že ekonomický růst donekonečna

46) Autor zde naráží na tzv. dvousektorový diagram, běžný v ekonomických učebnicích a naznačující kruhový tok peněz, zboží a služeb mezi domácnostmi a firmami.

nebude možný, i kdyby se změnilы výrobní vztahy, protože nelze překročit určité fyzikální a ekologické meze. Marx a Engels ale jeho teze nepřijali. Ani Podolinského úvahy o zemědělství, z nichž vyplývalo, že drobné selské hospodaření je energeticky efektivnější a dlouhodobě udržitelnější než tehdy začínající průmyslové zemědělství, nenašlo v jeho době odezvu (Martinez-Alier 1993: 52).

Vedle Podolinského se Martinez-Alier podrobně zabývá řadou dalších historických osobností z období cca 1865–1940, mezi jinými laureátem Nobelovy ceny za chemii (1921) Frederickem Soddyem,⁴⁷ skotským urbanistou a polyhistorem Patrickem Geddesem⁴⁸ a americkým historikem Henry Adamsem, kteří všichni kritizovali ekonomické jistoty své doby, včetně vize neomezeného ekonomického růstu, z pozic (nejenom) fyzikálně-energetických. Nejpodrobněji ovšem v nedávné „prehistorii ekologické ekonomie“ toto téma prezentuje ekonom a matematik rumunského původu Nicolas Georgescu-Roegen,⁴⁹ který ve své knize *The Entropy Law and the Economic Process* (1971) aplikuje druhý termodynamický zákon na ekonomické myšlení. Jedná se o složité a rozporuplné téma,⁵⁰ přičemž základní myšlenku, jak ji přejímají i někteří ekologičtí ekonomové, jsme již zmínili výše: ve vesmíru vše spěje ke stále větší entropii (míře neuspořádanosti). Lidská ekonomická činnost, především pokud využívá neobnovitelné energetické a minerální zdroje, urychluje tuto všeobecnou tendenci. O ekonomice je proto užitečné přemýšlet jako o procesu, který směřuje ke stále větší míře entropie, resp. neuspořádanosti. To má řadu implikací pro ekonomickou teorii. Martinez-Alier (1993: xv) se k odkazu Georgescu-Roegenova aktivně hlásí a setkání s ním označuje za rozhodující podnět pro dokončení své knihy.⁵¹ Autorem, který se nejvíce zasloužil o rozšíření Georgescu-Roegenových myšlenek, je Herman Daly, který byl jeho studentem (Daly 1996: kap. 13). Georgescu-Roegen je také často uváděn jako jeden z inspirátorů současného hnutí nerůstu, které usiluje o tzv. udržitelný nerůst: tedy nejen o ekonomiku ustáleného stavu, ale explicitně o snížení materiálového a energetického průtoku ekonomickými systémy (především v zemích

47) Podrobně k dílu F. Soddyho viz též Daly 1996: kap. 12.

48) Patrick Geddes, který byl mimo jiné v kontaktu s neoklasickým ekonomem Leonem Walrasem a jehož inspirací byl mj. též John Ruskin, je zajímavý i tím, že kritizoval neoklasický koncept „užitku“, který označil za tautologii (Martinez-Alier 1993: 8), stejně jako mnohem později český ekonom Tomáš Sedláček (2009: 199–201).

49) Zemřel v USA v roce 1994.

50) V češtině je toto téma přehledně a přístupně zpracováno Fraňkovou (2007), která se zaměřuje i na diskusi a rozpory, které jej doprovázejí.

51) „Georgescu-Roegen zůstává zásadním autorem v oboru ekologické ekonomie. Jeho návštěva v Barceloně v době, kdy jsem začínal práci na této knize, a jeho kolegiální přístup a zájem pro mě byly rozhodujícím impulsem k uskutečnění projektu, pro nějž byl jinak silnou bariérou velmi neuspokojivý stav místních knihoven.“ (Martinez-Alier 1993: ix)

globálního Severu) se silným důrazem na sociální spravedlnost a rovnost (Fraňková a Johanisová 2013).

Ačkoliv ve své knize klade Martinez-Alier (1993) důraz na přírodovědné, zejména energetické limity ekonomických aktivit, jeho text výrazně zasahuje i do sféry politické, resp. utopicko-politické: explicitně hledá nový model vize budoucnosti, který by vycházel z principu spravedlivé distribuce jak zde a nyní, tak ve vztahu k dosud nenarozeným generacím. Zřetelně se přitom vymezuje vůči mechanické aplikaci přírodních věd na lidskou společnost, která by mohla vést, a v minulosti vedla, k různým podobám sociálního darwinismu. Polemizuje mj. s textem vlivného ekologa Lotky, který v roce 1925 prezentoval lidskou společnost jako dějiště boje o zdroje energie (Martinez-Alier 1993: 10–12).⁵² Odmítá i naivní představu marxismu, který historicky odmítá limity růstu a věří na stálou materiální expanzi, přičemž tato východiska sdílí se středoproudou ekonomikou. V historii kritiky ekonomie z přírodovědných pozic přitom v myšlení Podolinského a dalších nachází ještě další intelektuální tradici: „Existoval ještě jiný, levicový a utopistický proud myšlení, který nesdílel tuto vizi budoucnosti, která přetéká blahobytem, a který tudíž (alespoň v některých případech) volal po důslednějším přemýšlení o rovnosti nežli středoproudý marxismus. Tento proud by se dal nazvat ekologickým utopismem. Existuje už delší dobu, ač se zdá, že si ho nikdo zatím nepovšiml.“ (Martinez-Alier 1993: 18)

Martinez-Alier (1993: 8–9) upozorňuje na nebezpečí projekce našich současných představ do minulosti. Taková projekce se podle něj může projevit nadměrným zdůrazňováním aspektů, které jsou nám blízké, v myšlení studovaných historických osobností. Domnívám se, že pro zachování kontinuity i pro inspiraci je přesto užitečné hledat v minulosti, byť ostražitě, jak myšlenky pozapomenutých autorů, tak z pozice nové (či staronové) preanalytické vize procházet dílo těch známějších. V této souvislosti je pro ekologickou ekonomii (a možná i pro Martinez-Alierův „ekologický utopismus“ a pro nerůstové hnutí) relevantní také dílo pozapomenutého indického ekonoma Josepha Ch. C. Kumarappy, který úzce spolupracoval s Gándhím a jehož texty se v posledním desetiletí dočkaly nových souborných a komentovaných vydání (Lindley 2007, Bandhu 2011). Kumarappa, stejně jako řada autorů představených Martinez-Alierem, prosazoval materiálně-energetické hodnocení ekonomických procesů. Rozlišoval také explicitně mezi obnovitelnými a neobnovitelnými zdroji, a navíc byl radikálním kritikem industriální společnosti, která podle něho vede k závislosti, nepsobnosti a nezaměstnanosti. Prosazoval uzavřené výrobní cykly, kooperativní výrobu

52) K tomu viz též Spash (2011: 357), který staví paralelu mezi sociálním darwinismem a jeho „vědeckým“ posvěcením rasismu, sexismu a elitismu vrcholícím v holocaustu a nebezpečím tkvícím v možném současném přijetí „ekologických“ konceptů jako nových zastřešujících cílů, které lze aplikovat univerzálně a od nichž se lze odrazit ke specifickým veřejným politikám“.

a lokalizaci ekonomiky a za nejdůležitější odvětví považoval zemědělství (viz též Johannisová 2014: 62–65, Haberle 2014). I Kumarappu bychom mohli se Spashem označit za součást „nevědomých kořenů“ ekologické ekonomie, už proto, že z něj silně čerpal E. F. Schumacher ve vlivné knize sedmdesátých let *Malé je milé*.

3.3. „Vědomé kořeny“ ekologické ekonomie

„Tento příběh je kombinací kognitivní a sociální historie. Důraz v něm kladu na ‚sociální konstrukci‘ ekologické ekonomie: Jak ovlivnily vznik oboru sociální podmínky? Kteří lidé se ujali iniciativy? Jakou měli motivaci a intelektuální zázemí? Které sféry se uvnitř nového oboru proluly, na čem se jeho protagonisté dokázali shodnout? Od časů Kuhna a následného rozvoje sociologie vědy nelze rozvoj určitého oboru líčit prostě jako příběh o tom, jak se stáváme stále moudřejšími...“ Těmito slovy, prozrazujícími postpozitivistické vlivy, shrnuje Inge Rópke (2004: 294) obsah svého článku o zhruba dvacetiletém období „inkubace“ oboru ekologická ekonomie, který se většínou datuje založením Mezinárodní společnosti pro ekologickou ekonomii (1988) a časopisu *Ecological Economics* (1989). Jako důvod svého ohlédnutí za minulostí v tomto i dalším (Rópke 2005) historizujícím článku uvádí snahu přispět k lepšímu pochopení probíhajících diskusí v rámci ekologické ekonomie, které se snaží definovat její obsah, základní otázky, východiska a budoucí směřování (Rópke 2004: 293–294).

Podle Rópke (2004: 296–298) bylo klíčovým podnětem, který později umožnil zrod ekologické ekonomie, sílící znepokojení nad chemickým znečištěním životního prostředí v šedesátých letech v USA a dalších zemích, artikulované autory, jako byla Rachel Carson či Barry Commoner. Sílící environmentální hnutí podnítilo první snahy o environmentální regulaci. Zároveň se na přelomu šedesátých a sedmdesátých let objevují texty vyjadřující znepokojení nad rychlým populačním růstem (zejména texty Paula Ehrlicha) a obavy z vyčerpání zdrojů, z nichž nejznámější byly *Meze růstu* v roce 1972. Třetím podnětem byla energetická krize počátkem sedmdesátých let. Společnost začínala chápat environmentální problémy jako důležité.

Faktorem, který silně ovlivnil podobu nového oboru, byl vývoj v biologii, konkrétně v její subdisciplíně – ekologii. Díky bratrům Eugene a Howardovi T. Odumovým a dalším autorům se již v padesátých letech objevuje nové syntetizující pojetí ekologie, vycházející z teorie systémů.⁵³ Bratři Odumové zavedli metodiku, která umožňovala

53) Učebnice E. Oduma *Fundamentals of Ecology* byla nesmírně vlivná, v roce 1971 se jí např. prodalo 42 tisíc výtisků. Bratři Odumové silně ovlivnili i českou ekologii, překlad uvedené učebnice vyšel v roce 1977 pod názvem *Základy ekologie* v nakladatelství Academia.

měření materiálního a energetického průtoku ekosystémem, přičemž energie se stala společným jmenovatelem, resp. sjednocujícím prvkem pro jeho biotické i abiotické složky. Teorie systémů, vycházející z kybernetiky, umožňovala i propojení mezi přírodními a sociálními systémy a její formální jazyk byl základem matematických modelů již zmíněných *Mezi růstu*, které poukazovaly na nebezpečí vyčerpání zdrojů člověkem (Rópke 2004: 298–299). Klíčové pro budoucí vývoj ekologické ekonomie byly i práce Nicolase Georgescu-Roegeny, zejména jeho kniha *The Entropy Law and the Economic Process*, která vyšla roku 1971 a která usilovala o včlenění termodynamických principů do ekonomického diskursu (viz podkapitulu 3.2). Trvalo však poměrně dlouho, než se náročné texty tohoto autora dostaly do širšího povědomí akademické obce (Rópke 2004: 302).

Environmentální téma záhy našlo uplatnění také v rámci středoproudé ekonomie, především v USA, a v šedesátých a sedmdesátých letech se postupně rodí nové obory environmentální ekonomie, amenitní ekonomie a ekonomie přírodních zdrojů,⁵⁴ které ale navzdory některým radikálnějšími příspěvkům v zásadě vycházejí z mainstreamově ekonomických předpokladů a metodik. Dnes jsou většinou souborně označovány jako „environmentální ekonomie“.⁵⁵

Ekonomie přírodních zdrojů se vyvinula především z neoklasické teorie růstu (Šimíčková a Drastichová 2013: 13). Vytvořila teoretické metody pro uchopení tématu neobnovitelných zdrojů a vydala se cestou abstraktních matematických modelů, které se snaží určit „optimální“ míru čerpání neobnovitelných zdrojů a „optimální“ míru využití obnovitelných zdrojů, jako jsou rybí populace či lesy (Šimíčková a Drastichová 2013: 13, Spash 1999: 417).⁵⁶ Další obor, který se konstitoval v tomto období a který byl někdy označován za amenitní ekonomii, se zaměřil na hodnocení „amenit“, resp. benefitů plynoucích z nedotčené přírody, jako je estetická hodnota či rekreace, opět z pozic ekonomie středního proudu (Rópke 2004: 300).

Zatímco ekonomie přírodních zdrojů se soustředila na vstupy do ekonomiky a amenitní ekonomie usilovala o měření rekreačních a estetických benefitů přírody, environmentální ekonomie se zpočátku zaměřila na modelování a kvantifikaci externalit v podobě znečištění. Dnes je náplň environmentální ekonomie širší a usiluje také

54) Anglicky *environmental economics*, *amenity economics* a *resource economics*. Tyto směry mají mnoho společného a jsou dnes často chápány jako jeden a často zmiňovány pod záhlavím *environmental economics*, někdy též *environmental and resource economics*.

55) Slavíková a kol. (2012: 33, 39–70) hovoří o „neoklasické environmentální ekonomii“.

56) Snahy o určení „optimálních“ hladin čerpání a využívání zdrojů či „optimálních“ hladin znečištění na základě kalkulace nákladů a přínosů, často vycházející z metodiky „stínových cen“, byly podrobeny rozsáhlé kritice, kterou stručně shrnuje Corrine Gendron (2012: 69–70). Ekonomické metody podle kritiků nedokážou postihnout komplexní biofyzikální a ekologickou realitu, o jejíž hodnocení usilují.

o kvantifikaci tzv. ekosystémových služeb (kam spadají např. i potraviny: European Environment Agency 2013), dopadů klimatické změny (Foreign and Commonwealth Office 2007) či hodnoty jednotlivých druhů a celých ekosystémů (World Resources Institute 2005).⁵⁷

Jak již bylo řečeno, environmentální ekonomie, ačkoliv přinesla nové analytické nástroje, vychází v zásadě z předpokladů středoproudé ekonomie. Australský ekonom Clive Hamilton (Diesendorf a Hamilton 1997: 40) zjednodušeně shrnuje její logiku takto: „Ústřední problém, který řeší environmentální ekonomie, je skutečnost, že mnoho služeb, které nám příroda poskytuje, je ‚zadarmo‘ v tom smyslu, že neexistuje trh, který by odhalil jejich skutečnou hodnotu. Např. chemička uhradí v penězích své náklady v podobě surovin, elektřiny a pracovní síly, chybí však nákladová položka ‚služby ekosystémů‘. Protože tyto služby jsou zdarma, producenti je užívají ve větší míře, než by tomu bylo, kdyby je museli zaplatit... Podle environmentální ekonomie je proto řešením environmentálních problémů hledání cest k tomu, aby se ekosystémové služby odrážely v nákladech těch, kdo je užívají. Cílem by tedy měla být situace, kdy ‚znečišťovatel platí‘. Proto environmentální ekonomové intenzivně usilují o ‚správné‘ ohodnocení životního prostředí a o to, aby se tyto hodnoty promítly do reálné ekonomiky... To lze docílit vytvořením trhů pro ekosystémové služby (např. privatizace vodních zdrojů), takže privátní vlastník určí ceny ekosystémové služby prostřednictvím nabídky a poptávky.⁵⁸ Anebo lze hodnotu ekosystémových služeb vypočítat pomocí různých metod oceňování, aby mohly být zahrnuty do veřejných politik...“

Jinými slovy: environmentální ekonomie usiluje o internalizaci externalit a jejím cílem je často ovlivnění veřejných politik. Zmíněné metody oceňování jsou založeny na snahách zjistit „správnou“ cenu dané přírodní „služby či statku“. To se nejčastěji děje metodou kontingenčního (podmíněného) hodnocení, kdy je vybraný vzorek osob dotazován na to, kolik peněz by byl ochoten zaplatit či naopak přijmout za určitý environmentální benefit či újmu. Není v možnostech tohoto textu podrobněji shrnout

57) Dvě studie citované v tomto odstavci neusilují o kvantifikaci v peněžních jednotkách, nabízejí jen indikátory stavu daných ekosystémů. Veřejné politiky, které navrhují k řešení environmentálních problémů, mají nicméně velmi blízko k diskursu environmentální ekonomie. Třetí z nich, Sternova zpráva o dopadech klimatických změn (Foreign and Commonwealth Office 2007), vyvolala v době své publikace velké diskuse o výši jím využitě diskontní sazby, koeficientu, jehož výše vychází z normativního stanovení současné hodnoty budoucích přínosů a nákladů (komplexnější kritika Sternovy zprávy z pozic ekologické ekonomie viz Spash 2007).

58) Privatizaci přírodních zdrojů jako univerzální řešení environmentálních problémů prosazuje neo-liberálně ekonomický směr zvaný *free-market environmentalism*, u nás někdy označovaný jako „tržní přístup k ochraně životního prostředí“ (Slavíková a kol. 2012: 34) a prosazovaný v českém prostředí Liberálním institutem a Institutem pro ekonomickou a ekologickou politiku Národohospodářské fakulty VŠE v Praze (Čamrová 2007).

metody environmentální ekonomie (ale viz např. Slavíková a kol. 2012: 64–66),⁵⁹ ani kritiku těchto metod či jejich ideologických východisek a implikací, která je rozsáhlá (např. Kapp 1970, Moldan 1997, Funtowicz a Ravetz 1994, Diesendorf a Hamilton 1997: 42, Edwards-Jones a kol. 2000: 83–183, Aldred 2002, Ackerman a Heinzerling 2004, Spash 2008, Ackerman 2009, Seják 2010: 65–66, Zografos a Howarth 2010, Gendron 2012, plus řada článků přetištěných v Martinez-Alier a Röpke 2008b: 6–170).

Vraťme se k obecnější otázce internalizace externalit a vazby environmentální ekonomie na neoklasický ekonomický diskurs. Na začátku podkapitoly 3.1. jsme zmínili Hilla a Myatta (2010) a jejich názor (i názor Joan Robinson), že tzv. externality nejsou čímsi externím, vedlejším, ale že naopak díky své všudypřítomnosti zasluhují centrální místo v ekonomické analýze. Tématem externalit se již v padesátých letech podrobně zabýval institucionální ekonom K. William Kapp (1971) a dospěl ke stejnému názoru: Environmentální problémy nelze marginalizovat nálepkou „externalita“. Pokud souhlasíme s tvrzením, že ekonomické procesy mají nevyhnutelně svou materiální a energetickou dimenzi, pak nutně každý ekonomický proces spotřebovává nějaké přírodní „zdroje“, nějak ovlivňuje energetické toky a tvoří odpad při své výrobě. Podle Kappa tedy nejsou environmentální dopady ekonomiky něčím náhodným, co lze snadno „internalizovat“. Naopak, negativní environmentální dopady ekonomických procesů jsou systémovou součástí ekonomického procesu a jejich označení jako „externalita“ je příznakem vážného selhání ekonomické teorie. Externality nelze také označit za „nezamýšlené“ důsledky ekonomické činnosti. Naopak, externalizace nákladů firmami je pro ně finančně výhodná právě proto, že tyto náklady pak nemusí platit. Externality jsou tedy často v tomto smyslu „zamýšlené“.⁶⁰

Environmentální ekonomie na počátku svého působení vzbuzovala naděje, že promění ekonomickou teorii, resp. že v ní vyvolá změnu paradigmatu. Něco podobného naznačoval např. úvod jedné ze stěžejních publikací oné doby, editované monografie, jejíž editoři slibovali „rozšíření a revizi ekonomických konceptů“ a připodobňovali kvas, který měla vyvolat environmentální ekonomie, ke keynesiánské revoluci (podrobněji Spash 2011: 348). I některé publikace té doby prezentovaly kritický pohled na preanalytickou vizi středoproudé ekonomie. Např. vedle Georgescu-Roegena aplikovali termodynamiku na ekonomickou teorii také environmentální ekonomové

59) Mezi průkopníky přístupu environmentální ekonomie u nás patří Petr Šauer, mj. spoluautor překladu některých klasických statí v oboru (Šauer a Livingstone 1996).

60) K podobným závěrům později docházejí také Daly a Cobb (1990: 37, 51–58) (všudypřítomnost, resp. „pervazivita“ externalit a externalita jako slabina středoproudé ekonomie) a Korten (1995: 76–77) (úmyslná externalizace nákladů). K externalitám v českém politicko-filosofickém prostoru viz též Bělohradský (2009: 226–228), který zdůrazňuje mocenskou dimenzi externalizace nákladů a její souvislost s nekritickou vírou v konvenci soukromého vlastnictví.

Ayres a Kneese (1969, cit. v Rópke 2004: 300) a dospěli ke stejnému názoru jako Kapp: odpady a emise jsou normální součástí ekonomických procesů, nikoliv externalitami, a s rostoucí populací a produkcí narůstají. To má dalekosáhlé implikace pro klíčovou teorii všeobecné rovnováhy (o níž jsme hovořili v kapitole 2): pokud mají všechny ceny zabudovanou environmentální externalitu, teorie nemůže platit, protože ceny neodpovídají skutečným cenám a paretovské optimum, resp. paretovská efektivita tedy nemůže nastat. Ayres a Kneese ale tento krok (odmítnutí centrálního modelu středoproudé ekonomie) neučinili, naopak dále pracovali s teorií všeobecné rovnováhy (Spash 1999: 418, Rópke 2004: 300–301). Jejich texty byly navíc později marginalizovány environmentálně-ekonomickou komunitou (Rópke 2004: 302). Podobně byl nadlouho zapomenut i Kapp (Spash 1999: 418, 2011: 346).

Příčiny, proč environmentální ekonomie zůstala zakotvena v mainstreamovém paradigmatu, mohou být i institucionální: americká profesní organizace environmentálních ekonomů (a ekonomů přírodních zdrojů) AERE⁶¹ se ustavila již koncem sedmdesátých let a její časopis *Journal of Environmental Economics and Management* dokonce o několik let dříve (Rópke 2004: 302, Spash 2011: 348). AERE zůstává pod silným vlivem⁶² jiné americké instituce Resources for the Future (RFF), založené již v 50. letech 20. století. Ta je dle Spashe (1999: 418) vlivnou výzkumnou i lobbistickou institucí, podporující středoproudé přístupy v environmentální ekonomii.⁶³ Další důvod, proč environmentální ekonomie nedokázala vystoupit ze stínu ekonomie neoklasické, může tkvět právě v její snaze získat ocenění v očích středoproudých ekonomů a být v rámci ní chápána jako plnohodnotná věda (Spash 1999: 418).

Shrňme si dosud zmíněné „vědomé“ kořeny ekologické ekonomie, jak je identifikovala Rópke (2004): Vnější sociální, politické a intelektuální vlivy zahrnovaly rodící se environmentální hnutí v šedesátých a sedmdesátých letech, které vedlo i k založení některých klíčových institucí (např. již zmíněné RFF v 50. letech, která vznikla v reakci na tzv. Paleyho zprávu o ohrožených přírodních zdrojích z roku 1952, Spash 1999: 418). Dále jsme zmínili teorii systémů a rozvoj systémové ekologie bratrů Odumových a aplikaci termodynamické teorie na ekonomii v díle Georgescu-Roegeny. V ekonomické sféře vedly sílící obavy o životní prostředí k rozvoji environmentální ekonomie, která usiluje o kvantifikaci přírodních hodnot a o internalizaci externalit ve sféře veřejných politik prostřednictvím ekonomických nástrojů, jako jsou ekologické daně či obchodování s emisními limity.

61) *Association of Environmental and Resource Economists*.

62) AERE podle Spashe (1999: 419) odjakživa sídlí v prostorách RFF ve Washingtonu, kde zdarma využívá kancelářské prostory, a její tajemník a pokladník vždy byli a jsou profesionálními pracovníky RFF.

63) Evropská environmentální ekonomie, jejíž profesní organizace se ustanovila až roku 1991, kráčí podobnou cestou jako americká (Spash 1999: 420).

K dalším intelektuálním pramenům, jež více či méně ovlivnily tvář rodícího se oboru ekologická ekonomie, řadí Rópke (2004: 304) další rozvoj v oblasti systémové teorie a její propojení s termodynamikou, zejména v práci Ilji Prigogina a Isabelle Stengers v sedmdesátých a osmdesátých letech. Ti se zaměřili na nevratné procesy zejména v biologických a chemických systémech. K řadám implikací jejich práce patří zdůraznění nejistoty a nepředvídatelnosti rizik ve vývoji přírodních a ekonomických procesů, kde i malé počáteční změny mohou vést k velkým výkyvům a nečekaným vývojovým trajektoriím. V environmentální sféře to vedlo k zdůraznění velkých rizik i zdánlivě malých zásahů do přírodních systémů. V ekologii i v ekonomii pak uvedené teorie spolu s matematickou teorií chaosu vedly ke zpochybnění představy rovnovážných stavů, resp. jednoho neměnného rovnovážného stavu ekosystému (tzv. klimax) či ekonomiky, a speciálně v ekonomii k jedné z důležitých nitek zpochybnění centrálního ekonomického modelu – všeobecné teorie rovnováhy, jak jsme uvedli na několika místech v podkapitole 2.5.

Z mnoha dalších možných zdrojů a „vědomých“ i méně „vědomých“ kořenů ekologické ekonomie z nedávnější doby uveďme v tomto nedokonalém přehledu ještě tři akademické směry, resp. myšlenkové okruhy, z nichž první dva zmiňuje i Rópke (2004, 2005).

První z nich je skupina nesusnadno zařaditelných heterodoxních ekonomů, které už jsme částečně zmínili výše a kteří se (s malým úspěchem) snažili rozšířit pohled středoproudé ekonomie na přírodu, motivováni jak „divokými fakty“,⁶⁴ tak vývojem mimo ekonomii v oblasti termodynamiky a studia materiálních a energetických toků. Autoři, které lze přiřadit k tomuto proudu, vnímali ekonomiku jako proměnu a degradaci materiálních a energetických toků⁶⁵ a v dialogu s environmentálními ekonomy hájili stanovisko, že vedle přírody jako zdroje, prostoru pro odpad či amenity je tu další, mnohem základnější role přírody v životě lidské společnosti, a to je její základní role podpůrného systému pro lidský život.⁶⁶ Vedle již zmíněných Georgescu-Roegeny, Ayrese, Kneeseho a Hermana Dalyho sem Rópke (2004: 300) řadí i Kennetha Bouldinga, renesanční osobnost a původně úspěšného středoproudého ekonomu, který se v knize *Evolutionary Economics* pokusil propojit středoproudou ekonomii s ekologií již v roce 1944 (Cato 2009: 24).

64) Pojem „divoká fakta“ používají v úvodu ke knize *For the Common Good*, která kritizuje středoproudou ekonomickou teorii, Daly a Cobb (1990: 1). „Divokými fakty“ myslí environmentální problémy, jako jsou klimatická změna, poškození ozonové vrstvy či úbytek biodiverzity. Parafrazují tak Keynesův výrok o „divokých slovech“: „Slova by měla být trochu divoká, protože představují útok myšlenek na ty, kdo nepřemýšlejí.“ Daly a Cobb k tomu dodávají: „V našich časech jsou to samotná fakta, která jsou více než trochu divoká a představují tak útok na nedomyšlená ekonomická dogmata.“

65) Herman Daly hovoří v této souvislosti o „průtoku“ – *throughput*.

66) *Life-support system*, viz též Diesendorf a Hamilton (1997: 46).

Vedle svého okřídleného výroku v tom smyslu, že kdokoliv věří na nekonečný růst v konečném světě je buď blázen, nebo ekonom (Cato 2009: 25), se Boulding nejvíce proslavil svým textem *The Economics of the Coming Spaceship Earth* z roku 1966. Jeho metafora „kovbojské ekonomiky“ minulosti, kdy lidstvo mělo k dispozici neomezené zdroje, v kontrastu k „ekonomice vesmírné lodi“ blízké budoucnosti, kdy bude třeba přejít z lineární na cyklickou ekonomiku šetřící zdroje, měla velký vliv na veřejné mínění v USA a zakořenila např. i v environmentální etice (Kohák 2000: 100–101). Nepodařilo se jí ale významně proměnit středoproudý ani environmentální ekonomický diskurs.⁶⁷

Druhý široký myšlenkový okruh, který měl či má vliv na ekologickou ekonomii, je sféra, která je v ekologicko-ekonomické literatuře běžně označována jako socio-ekonomie a v rané prehistorii ekologické ekonomie zahrnovala např. ekonomicko-antropologické, evoluční a institucionální směry (Rópke 2004: 304, Horký 2011), zejména pak představitele „staré“ institucionální školy, jejímž zakladatelem byl Thornsten Veblen. Veblen a jeho pokračovatel Gunnar Myrdal kritizují abstrakci individualistického *homo economicus*, který se řídí předem danými a vypočitatelnými preferencemi, a zdůrazňují roli společnosti, zvyků, tradic a institucí při vývoji ekonomik. Již jsme zmínili nedoceněné práce K. Williama Kappa, který aplikoval institucionálně-ekonomické přístupy na ekonomické vazby společnost-příroda.

Uvedený krátký výčet intelektuální genealogie ekologické ekonomie samozřejmě nemůže být vyčerpávající, a to nejen vzhledem ke své geografické omezenosti. Kritic-
kých a heterodoxních přístupů v ekonomii kongruentních s preanalytickou vizí ekologické ekonomie je jistě více. Jmenujme na závěr této podkapitoly alespoň britský myšlenkový proud *new economics*, nesený skupinou heterodoxních ekonomů a aktivistů, kteří se v osmdesátých letech 20. století pravidelně setkávali v rámci mezinárodních konferencí TOES (*The Other Economic Summit*), původně inspirovaných britskou stranou Zelených. Ty probíhaly vždy paralelně s ekonomickými summity zemí G7 a měly být jejich protiváhou a kritikou. K osobnostem, které se v TOES angažovali, patřili James Roberston,⁶⁸ David Fleming, Paul Ekins, Alison Pritchard a další. Aktivity kolem TOES vyústily v založení britského alternativně-ekonomického think-tanku *New Economics Foundation* (NEF) v roce 1986, který se explicitně hlásí k ideálům environmentální udržitelnosti a spravedlnosti. Jeho význam spíše než v teoretické oblasti

67) Molly Scott Cato (2009: 24–26) považuje Bouldinga, stejně jako Gerogescu-Roegeny, za předchůdce zelené ekonomie. Cituje jeho další knihu *Economics as a Science* z roku 1970, kde podrobněji rozpracovává přechod z lineární k cyklické ekonomice. Zajímavé je, že inspirací a modelem „ekonomiky vesmírné lodi“ mu byla podle Cato lokální vesnická ekonomika v jihovýchodní Asii.

68) Cato (2009: 21–29) za další předchůdce zelené ekonomie označuje Richarda Douthwaitea, Hazel Henderson, E. F. Schumachera a především Jamese Robertsona, kterého označuje za jejího největšího inspirátora.

v současné době spočívá v rozvíjení a aktivní propagaci místních ekonomických alternativních projektů (lokální multiplikátor, časové banky) indikátorů udržitelnosti (index šťastné planety)⁶⁹ a britských veřejných politik. Kniha *The Living Economy* (Ekins 1986) je editovaným sborníkem původně téměř padesáti příspěvků konferencí TOES z let 1984 a 1985. Editoři věnovali knihu památce další osobnosti, zmíněné výše, kterou můžeme označit za předchůdce ekologické ekonomie, E. F. Schumacherovi. V úvodu ke knize zmiňuje Schumacherův syn, Christian Schumacher, explicitní hodnoty, které na velmi obecné rovině spojují ekologickou a novou ekonomii, byť jsou formulované negativně: „Nová ekonomie nepřináší bohatství pro menšinu na úkor většiny, ani ničení životního prostředí, které je podmínkou veškeré lidské aktivity.“ (Schumacher v Ekins 1986: xiii)

3.4. Světle zelená versus tmavě zelená ekologická ekonomie?

Jak už jsem zmínila v podkapitole 3.1., ekologická ekonomie se ustanovila jako svébytný vědecký obor na konci osmdesátých let 20. století. V roce 1988 vznikla Mezinárodní společnost pro ekologickou ekonomii (*International Society for Ecological Economics – ISEE*) a krátce nato, v únoru 1989, už vyšlo první číslo časopisu společnosti *Ecological Economics* (Rópke 2004: 309). ISEE má navíc poměrně autonomní regionální pobočky včetně evropské, která, stejně jako ISEE, pořádá každý druhý rok vlastní konference.

Rópke (2004: 305–310) podrobně mapuje osobní setkání, konference a další okolnosti, které v osmdesátých letech vedly k založení společnosti, a podává i portréty osobností, které stály u zrodu nového oboru. Vedle již zmíněných Hermana Dalyho, H. T. Oduma (a jeho žáka Roberta Costanzy, který později i díky výborným organizačním schopnostem získal ve společnosti velký vliv) a Joana Martinez-Aliera to byli především švédští manželé, biologové AnnMari Jansson a Bengt-Owe Jansson, kteří katalyzovali první setkání a transdisciplinární projekty. Za klíčové je považováno slavné setkání roku 1987 v Barceloně, které organizoval Joan Martinez-Alier a kde bylo poprvé přítomno (vedle ekologů a středoproudých ekonomů) také více heterodoxních a radikálních ekonomů, sociálních vědců a biologů z jiných oborů. Zde se také rozhodlo, že se nový obor nazve ekologická ekonomie. Jak uvádí Rópke (2004: 309): „Mnozí z účastníků později toto setkání označili za velmi inspirující, snad díky zážitku, kdy nečekaně zjistili, že jejich pohled na věc sdílí celá řada dalších lidí.“

69) Českou mutaci příručky k stanovení lokálního multiplikátoru viz Kutáček (2007).

Jak ale upozorňuje Rópke (2004: 312, 2005: 44–46), v komunitě ekologických ekonomů existovala od samého počátku různá napětí, rozpory a nekonzistence. Hlavním rozporem, který přetrvává do současnosti, je rozpor mezi dvěma různými přístupy: a) snahou profilovat ekologickou ekonomii jako heterodoxní obor, který odmítá hodnotové a metodologické předpoklady středoproudé ekonomie a úzce spolupracuje se socio-ekonomy a dalšími příbuznými obory, b) představou ekologické ekonomie jako pluralitního oboru, jehož hlavním cílem je spolupráce a interakce ekologie, resp. biologických oborů s ekonomikou jako takovou, přičemž zde je často implicitně míněna ekonomie středoproudá, resp. environmentální (Spash 1999: 424). Spash (2013), inspirován Aarne Naessem, tyto dva přístupy nazývá „tmavě zelená“ a „světle zelená“ ekologická ekonomie, resp. ekologicko-ekonomické hnutí.

Druhý zmíněný proud vychází z pragmatického přístupu, který je patrný od samého vzniku oboru na konci osmdesátých let. Švédští ekologové, kteří stáli u kolébky ekologické ekonomie, měli velký zájem na tom, aby se na novém oboru podíleli především vlivní ekonomové, protože doufali, že se tak environmentálním problémům dostane větší publicity a zájmu politiků. Navíc v té době neznali rozdíl mezi různými ekonomickými směry (Spash 2011: 352). Jakýkoliv ekonom, který projevil zájem o environmentální témata a považoval je za důležitá, byl vítán a chápán jako spojenec, což potvrzuje i Herman Daly (Rópke 2004: 311). Ze strany středoproudých, resp. environmentálních ekonomů byl rovněž od počátku zájem proniknout do organizačních struktur ekologické ekonomie a publikovat v jejím časopise, zvláště když se záhy ukázalo, že jsou společnost, její pobočky i časopis úspěšné (Rópke 2005: 283).

Heterodoxní ekonomové se tak postupně ocitali v defenzívě a jejich pozice v rámci oboru slábly. S nástupem environmentálních ekonomů, jako byli David Pearce či Cutler Cleveland, do redakční rady časopisu *Ecological Economics* publikoval časopis stále častěji články vycházející z modelů všeobecné rovnováhy a preferenčního utilitarismu (Spash 2011: 353–354) a trend odmítající ekologickou ekonomii jako svébytný a heterodoxní obor a rozřezující její heterodoxní potenciál se v článcích a učebnicích v oblasti ekologické ekonomie podle Spashe (2013: 356–357) objevuje ve velké míře i v současnosti.

Odborné spory mezi výzkumníky aktivními pod širokým deštníkem ekologické ekonomie se mnohdy promítaly do osobní a institucionální roviny. Spash, který byl sám vyloučen z redakční rady časopisu *Ecological Economics* v roce 2002 (což kriticky zmiňuje Rópke 2005: 284), konceptualizuje tyto konflikty (v nichž heterodoxnější ekonomové většinou prohrávali) jednoznačně jako projev vylučování heretiků z ekonomické církve a odvolává se na Frederica Leeho (2010) a jeho knihu *History of Heterodox Economics*, zmíněnou již v poznámce k podkapitole 2.6. (Spash 2011: 351, 354–355). Spash (2011: 325–325) tak hovoří o „čistkách“ v rámci ekologicko-ekonomického establishmentu. Jako projev namířený proti radikálním proudům v rámci ISEE chápe již uvedenou „čistku“ v redakční radě časopisu v roce 2002 (kromě Spashe, který byl v té

době prezidentem evropské pobočky ISEE, byli odstraněni dva další významní evropští heterodoxní ekonomové)⁷⁰ a dále také kontroverzní udělení cen ISSE environmentálním ekonomům Parthovi Dasguptovi a Karl-Göranovi Mälerovi, řediteli švédského Beijer Institute, v roce 2004, které nicméně v řadách členů vzbudilo poměrně silnou nevoli (viz též Rópke 2005: 284). Samotný Beijer Institute, jehož náplň a personální složení v roce 1990 silně ovlivnili švédští zakladatelé ekologické ekonomie AnnMari a Bengt-Owe Jansson, se stal podle kritiků dějištěm jakéhosi malého puče ve prospěch environmentální ekonomie (Spash 2011: 353). Uvedená výzkumná organizace, jejíž okolnosti vzniku a ranou ideologickou historii shrnuje Rópke 2005 (271–272), se v roce 1990 měla nově zaměřit na „integraci ekologických a ekonomických systémů“, s důrazem na analýzu ekonomických a sociálních procesů, které vedou ke globálním environmentálním problémům. Do jeho řídicích orgánů však zasedli⁷¹ převážně environmentální ekonomové, s nimi několik ekologů a jediný heterodoxní ekonom, Herman Daly. Dasgupta se stal předsedou rady a některá jeho rozhodnutí Dalyho tak rozzlobila, že rezignoval. Náplň instituce (dnes Beijer Institute of Ecological Economics) se nadále odvíjela v intencích spolupráce mezi ekology a středoproudými ekonomy, důraz byl (a dosud je) kladen na modelování a kvantifikaci ekosystémových služeb.⁷²

Spashovo binární dělení na světle a tmavě zelené ekologické ekonomie, přičemž světle zelení vycházejí z ideologie a metodických přístupů ekonomického mainstreamu a tmavě zelení ho odmítají a hledají jiná paradigma, je jistě užitečné. Jak ale přiznává i Spash (2013: 352), realita je složitější a méně přehledná.

Ve skutečnosti najdeme mezi výrazně světle zelenými a tmavě zelenými ekologickými ekonomy celou řadu přechodů a v literatuře celou řadu definic ekologické ekonomie. Nejjednodušší definici, ekologickou ekonomii jako průnik ekonomie a ekologie, přičemž ekonomii je implicitně míněna středoproudá ekonomie,⁷³ jsme již zmínili

70) V literatuře (např. Spash 2011: 364) je často zmiňována geografická dimenze konfliktu mainstreamová x heterodoxní ekonomie v rámci ekologické ekonomie: ekologičtí ekonomové, kteří mají blíže k mainstreamu, resp. k environmentální ekonomii častěji pocházejí z USA, radikálnější směry mají domov převážně v Evropě. Jednou z příčin je výraznější institucionální rozvoj environmentální ekonomie v USA (Spash 1999: 419–420).

71) Též díky Bengt-Owe Janssonovi, který usiloval o to, aby institut řídili známí ekonomové, a tím mu byla zajištěna prestiž.

72) Spash (2011: 354) dává tyto události do kauzálního vztahu se snahami o upevnění moci v akademické sféře a rozšíření politického vlivu určité skupiny, která v jistém smyslu kolonizovala nově se rodící úspěšný obor. Cituje Dalyho, který svou zkušenost v Beijerově institutu komentoval v rozhovoru s Rópke (2005: 272) takto: „Měl jsem pocit, že je to něco jako obchodní převzetí – hele, je tu něco, čemu se říká ekologická ekonomie, začíná to být trochu známé, někdy by nám to mohlo překážet, pojďme to prostě převzít.“

73) Existuje ale i názor, že ekologická ekonomie je součástí environmentální ekonomie (Nijkamp 2005, cit. v Spash 2013: 356, viz též Rópke 2005: 272).

v podkapitole 3.1. (Common a Stagl 2005, viz též Slavíková a kol. 2012: 81–82). Zdánlivým příkladem tohoto přístupu, který nevybočuje z environmentálně ekonomických pozic, může být učebnice ekologické ekonomie Edwards-Jonese a kol. (2000), která na úvod prezentuje krátký přehled mainstreamové ekonomie a vzápětí krátký přehled etiky a environmentální filosofie od starých Řeků po ekofeminismus, aniž by usilovala o kritický přístup, konfrontaci či syntézu (Edwards-Jones a kol.: 2000: 30–59). V dalších částech knihy nicméně podává sofistikovanou kritiku metody analýzy nákladů a přínosů (která vychází z neoklasických postulátů) a nabízí interaktivnější rozhodovací metody, čímž se nereflektovaně blíží kritickým a tmavěji zeleným směrům v rámci ekologické ekonomie, zejména deliberativní ekologické ekonomii (o níž bude ještě zmínka).

Dalším příkladem jakéhosi obojetného přístupu je text Jeroena van den Bergha (2001). Van den Bergh nachází mnoho rozdílů mezi ekologickou a environmentální ekonomikou, které podrobně komentuje a shrnuje v tabulce (Bergh 2001: 16). Článek je užitečným přehledem s mnoha zajímavými postřehy a prozrazuje výjimečnou orientaci v literatuře. Ačkoliv však autor souhlasně zmiňuje princip *konzilience* E. O. Wilsona, podle nějž by „metody a východiska“ jedné vědecké disciplíny měly být konzistentní s přijatými vhledy jiných disciplín (Bergh 2001: 17), sám se tímto principem ve své komparativní analýze neřídí. Prezentuje tak pohledy obou disciplín, které jsou vzájemně nekonzistentní, resp. jsou protichůdné svými východisky, a dává svůj hlas oběma, aniž by zhodnotil hlubší rozpory, které se za nimi skrývají, a jejich implikace. Přizveme-li si na pomoc metaforu s ledovci z podkapitoly 2.1., pak van den Bergh popisuje pouze tu část ledovců, která ční nad hladinou.

Příkladem může být hned jeho první dichotomie, kdy environmentální ekonomii prezentuje jako obor, který usiluje o „optimální alokaci“ vzácných zdrojů a „optimální“ míru tzv. externalit. Naproti tomu ekologická ekonomie podle něj klade větší důraz na optimální měřítko ekonomiky (Bergh 2001: 15). Van den Bergh ale neupozorňuje, resp. nevyvozuje důsledky z toho, že obě „optimality“ jsou zásadně odlišné: „optimální alokace“ prizmatem environmentální ekonomie vychází z tržní abstrakce, resp. z diskreditovaného modelu všeobecné rovnováhy, a je „optimální“ pouze v rámci tohoto modelu (nemá tedy např. nic společného s intragenerační a mezigenerační spravedlností). Optimální měřítko ekonomiky, které prosazuje Herman Daly, je naproti tomu Dalym chápáno jako explicitně normativní a vychází či mělo by vycházet z etického rozhodnutí (Daly a Farley 2004: 54). Dva nesouměřitelné koncepty vycházející z radikálně odlišných epistemologických předpokladů tak ve van den Berghově pojetí kvůli mělké analýze mylně nabývají neproblematický a komplementární charakter.

Skutečnost, že van den Bergh akceptuje preanalytickou vizi environmentální ekonomie, avšak tuto svou hodnotovou orientaci ve svém článku explicitně nereflektuje, je patrná i z jeho nekritického přijetí ekonomického nástroje, který navrhli

Costanza a Perrings (1990, cit. v Bergh 2001: 20) a nazvali jej „environmentální dluhopis“.⁷⁴ Představa je taková, že investoři kontroverzního projektu (např. úložiště jaderného odpadu), který vzbuzuje obavy ze svých budoucích dopadů na životní prostředí, jejichž míra je nicméně nejasná, uloží na účet částku, jejíž hodnota se rovná maximálním očekávaným environmentálním nákladům, které projekt způsobí. Pokud nedojde k žádným měřitelným škodám, uložené peníze se (i s úroky) vrátí investorům. Pokud ke škodě dojde, uložené prostředky se využijí na kompenzaci škod či na zahlazení zjištěných dopadů. Zde vidíme implicitní přitakání neoklasicky ekonomickým hodnotám, jako je nahraditelnost kapitálů a kvantifikovatelnost přírodních hodnot, a zároveň podcenění vzhledů ekologie o komplexitě, nelinearitě, dlouhé době latence, nejasné kauzalitě a ireverzibilitě dopadů lidské činnosti na ekosystémy (k tomu viz též Holling 1986). Zvláště naivně působí v této souvislosti van den Berghův příklad úložiště jaderného odpadu, který by příslušné úřady musely monitorovat po dobu mnoha tisíců let, než by se zbytek částky uložené v environmentálním dluhopise mohl vrátit dané firmě (samozřejmě i s úroky).

Ačkoliv Herman Daly je podle Martineze-Aliera (2002: 20) považován za nejznámějšího ekologického ekonoma a několikrát jsme ho zmínili i jako ekonoma heterodoxního, přesto je jeho vztah ke středoproudé ekonomii nejednoznačný a zdaleka ne paušálně odmítavý. Jak upozorňuje Rópké (2004: 311), Dalyho ambicí bylo odjakživa středoproudou ekonomii proměnit spíše než založit nový ekonomický obor. V učebnici *Ecological Economics* (Daly a Farley 2004: 37) poznamenává, že „společných rysů ekologické ekonomie a standardní ekonomie je nejméně tolik, kolik je mezi nimi rozdílů. Jeden důležitý společný rys je základní definice ekonomie jako studium alokace vzácných prostředků mezi konkurenčními zdroji.“ Daly nicméně středoproudou ekonomii podstatně proměňuje (Johanisová 2014: 78–81). Prezentuje ekologickou ekonomii jako explicitně normativní obor, který vedle efektivnosti usiluje o optimální měřítko ekonomiky a o spravedlivou distribuci intragenerační i mezigenerační. Zavádí do ekonomie termodynamické hledisko. Daly navíc po několik desetiletí kritizuje nejen mainstreamové paradigma růstu, ale také imperativ volného obchodu (např. Daly a Cobb 1990: 209–235, Daly a Farley 2004: 309–341), model *homo economicus* (Daly a Cobb 1990: 85–96) a další středoproudá ekonomická dogmata.

Navzdory těmto revolučním a dalekosáhlým zásahům do myšlenkové struktury středoproudé ekonomie je patrné, že Daly propojuje zejména ekologické a ekonomické perspektivy. Málo se naopak zaměřuje na sociální a mocenské instituce a souvislosti (viz jejich rozvedení J. Martinezem-Alierem v poznámce k podkapitole 3.1), na nepe něžní ekonomiku a na genderová omezení středoproudé ekonomické teorie (viz též

74) *Environmental bond*.

kritiku Dalyho Spashem 2013: 356). Ačkoliv cíle ekologické ekonomie, jak ji prezentuje v učebnici, jsou explicitně normativní, text učebnice působí spíše pozitivisticky.⁷⁵ Je patrné, že Daly není příliš ovlivněn postpozitivistickým diskursem.

Podle Martineze-Aliera (1993: xxii–xxiii) má však nejen ekonomická racionalita, ale i *ekologická* racionalita svá omezení. Lidská společnost má své historické, kulturní, etnické, genderové ekonomické a mocenské dimenze, které ekologické přístupy nejsou schopny postihnout. Jak už jsme zmínili v podkapitole 3.2., biologické metafory, resp. poznatky aplikované na lidskou společnost jsou redukcionistické a mohou být nebezpečné. Jako příklad uvádí Martinez-Alier koncept nosné kapacity⁷⁶ prostředí, což je pojem z oblasti ekologie živočichů. Každé území má určitou nosnou kapacitu, a pokud se na něm vyskytne větší počet živočichů určitého druhu, je tato kapacita překročena a všichni živočichové se nemohou uživit. Koncept nosné kapacity ovšem nelze aplikovat na lidské populace, neboť ty nejsou závislé na zdrojích *hic et nunc*. Naopak, speciálně bohatší země snadno importují (obnovitelné i neobnovitelné) zdroje, které potřebují, ze zahraničí a snadno spotřebují fosilní a nerostné zdroje, které pak možná budou chybět dosud nenarozeným generacím. Koncept nosné kapacity je (resp. byl) podle něj v praxi aplikován zejména na země globálního Jihu, což celé věci dodává mocenský a rasistický nádech.

Jak upozorňuje Spash (2013: 356), jedním z problematických důsledků aplikace světle zelených ekologicko-ekonomických přístupů, resp. ekologicko-ekonomických přístupů, které vynechávají klíčovou dimenzi sociálně-kulturně-mocenských vztahů, je stále častější aplikace expertních hodnotících přístupů, jako jsou analýzy přínosů a nákladů, při řešení environmentálních konfliktů, a to navzdory tomu, že hodnoty, o nichž je třeba rozhodnout, jsou ve skutečnosti touto metodou nesouměřitelné (Martinez-Alier 2002: 27, Martinez-Alier et al. 1998). Proti tomuto trendu, který vylučuje demokratickou diskusi při rozhodování, se staví ekologičtí ekonomové Zografos a Howarth (2010), kteří ve své práci prezentují novou odnož ekologické ekonomie, nazvanou deliberativní ekologická ekonomie. Vycházejí přitom z modelu procedurální racionality podle filosofa Herberta Simona. Na rozdíl od modelu instrumentální racionality známého ze středoproudé ekonomie, v rámci něhož *homo economicus* vždy

75) Příkladem Dalyho „slepé skvrny“ ve vztahu k mocenským dimenzím lidského života je jeho návrh ze sedmdesátých let, kdy by ženy na prahu dospělosti po vzoru emisních povolenek dostaly povolenky na určitý počet dětí, a tyto povolenky by byly obchodovatelné, resp. směnitelné (Johanisová 2014: 80–81, Spash 2013: 356). Daly zde de facto abstrahuje od mocenských nerovnováh a skutečnosti, že ženy žijí v určité komunitě, rodině, kulturním prostředí, jež od nich mají určitá očekávání, že často nejsou autonomní a o počtu svých potomků nemohou samy rozhodnout, že mohou být do rozhodnutí vmanipulovány atd. Nechává také otevřenou otázku, jaké sankce by nastaly, kdyby žena, která povolenku prodala, přesto otěhotněla.

76) *Carrying capacity*.

maximalizuje svůj užitek na základě předem daných preferencí, předpokládá model procedurální racionality, že člověk je schopen své preference měnit na základě diskuse i nových informací a že jeho rozhodování má i etickou dimenzi.

Jako zárodek nového oboru deliberativní ekologické ekonomie pak označují ekologicko-ekonomické texty z posledních cca 10 let, v nichž se nějak odráží tento předpoklad (že lidé mohou své preference měnit v diskusi a vycházejí i z etických hledisek při rozhodování) a které se zaměřují na demokratické metody rozhodování o environmentálních politikách a projektech (oproti expertním hodnotícím přístupům typu analýza přínosů a nákladů) v teorii a v praxi. Zmiňují i nedostatky a omezení tohoto deliberativně demokratického přístupu, zejména roli moci v jeho deformaci. Upozorňují, že „když lidé vstupují do prostoru, kde by měli diskutovat a rozhodovat, nenechávají své mocenské vztahy za dveřmi“ (Zografos a Howarth 2010: 3409). V některých případech např. zástupci byznysu, kteří se účastní těchto typů diskusních fór, své hodnoty a cíle nesdělují ostatním ve snaze nevyvolat otevřený konflikt, ale pak se snaží ovlivnit rozhodování ve svůj prospěch zákulisními metodami. Autoři v závěru práce navrhnou celou řadu priorit pro budoucí výzkum v oblasti deliberativní ekologické ekonomie a zdůrazňují význam spolupráce v této oblasti s oborem politická ekologie,⁷⁷ který se zaměřuje na otázku moci při řešení environmentálních konfliktů.

Zografos a Howarth (2010: 2010–2011) se na rozdíl od Edwards-Jonese a kol. (2000), kteří také nabízejí alternativy vůči expertním hodnotícím metodám, nepřímou staví na stranu „tmavě zelené ekologické ekonomie“ a současně poukazují na trvající nejednoznačnost definice celého oboru. Říkají doslova: „Na jedné straně usilují ekologičtí ekonomové o pochopení vazeb mezi ekonomickými a biofyzikálními systémy... v tomto smyslu lze ekologickou ekonomii potenciálně chápat jako materialistickou, empiricistní vědu: Costanza obor definoval jako vědu a management udržitelnosti. Ale ekologická ekonomie má také dlouholetou tradici kritiky středoproudé ekonomie blahobytu – a speciálně myšlenky, že lze environmentální hodnoty redukovat na preference, které lze objektivně měřit a agregovat.“ Autoři se dále odvolávají na post-normální vědu, na sociálně konstruovaný charakter preferencí a důležitost morálních principů a explicitně odmítají pozitivistickou dichotomii mezi fakty a hodnotami. V práci pak kritizují jeden z předpokladů středoproudé ekonomie (instrumentální racionalitu), nahrazují jej jiným modelem lidského chování, diskutují jeho aplikaci v praxi a navrhnou užší spolupráci s jinými sociálněvědními obory.

77) Bližší k politické ekologii jako oboru viz Robbins (2012), Zimmerer a Basset (2003), stručněji Martinez-Alier (2002: kap. 4).

3.5. Nová sociálně ekologická ekonomie?

„Je ekologická ekonomie transdisciplína; nové paradigma; něco jiného než environmentální ekonomie nebo její součást; otevřená čemukoliv, co má nějaký vztah k životnímu prostředí, nebo cosí jasněji definované?... Otázku lze položit i normativněji: Jakým směrem se má ekologická ekonomie ubírat v budoucnosti?“ Uvedené otázky položila Rópke (2004: 293–294) před deseti lety, je však patrné, že jsou stále aktuální.⁷⁸ Ekologická ekonomie dosud není axiologicky a metodicky vyhraněnou disciplínou a o její charakter se stále vede zápas jak na myšlenkové, tak na institucionální rovině.

V této podkapitole ve snaze zodpovědět otázku po budoucnosti ekologické ekonomie, kterou klade Rópke, stručně shrnu některé inspirující představy o *preanalytické vizi, výchozích hodnotách*,⁷⁹ *cílech, námětech bádání a metodických přístupech* ekologické ekonomie, která by se vymanila z područí mainstreamu a našla vlastní tvář, resp. koherentní paradigma. Vycházím přitom z přehledových textů Spashe (1999, 2011, 2013) a v menší míře z textů Hamiltona v Diesendorf a Hamilton (1997).⁸⁰

Spash takovou ekologickou ekonomii doplňuje přívlastkem „sociální“, hovoří tedy namísto o ekologické ekonomii o „sociální ekologické ekonomii“,⁸¹ aby zdůraznil žádoucí propojení ekologické ekonomie s dalšími socio-ekonomickými obory v rámci heterodoxní ekonomie (Spash 2011: 340).⁸² Z jazykových důvodů budu v češtině dále používat spojení „sociálně ekologická ekonomie“.

Preanalytická vize:

Klíčový je zde pohled na přírodu a její vztah ke společnosti. Podle Hamiltona (Diesendorf a Hamilton 1997: 45–47) chybí rigidní dichotomie člověk–příroda a vzájemná závislost mezi člověkem a přírodou je komplexní. Lidský sociální a ekonomický systém je uvnitř přírody, resp. ekosystému Země, která mu poskytuje základní životní

78) Další odkazy ke kritické diskusi o vztahu ekologické a mainstreamové ekonomie viz též Slavíková a kol. (2012: 127). K přehledu diskusí nad budoucností ekologické ekonomie, zejména jejího možného užšího propojení s kritickou institucionální ekonomikou viz též Šimíčková a Drastichová (2013: kap. 12–14).

79) Dělení na „preanalytickou vizi“ a „hodnoty“ je tu do určité míry umělé. U preanalytické vize mám na mysli vizi světa a člověka, vycházející alespoň zčásti z reálných zjištění resp. výzkumů, v případě hodnot se jedná spíše o etické a epistemologické soudy a priority.

80) K přehledu dalších fazet diskusí nad budoucností ekologické ekonomie, zejména jejího možného užšího propojení s kritickou institucionální ekonomikou viz též Šimíčková a Drastichová (2013: kap. 12–14).

81) *Social ecological economics*.

82) V této souvislosti Spash na jiném místě (2013: 358) jmenovitě zmiňuje následující heterodoxní ekonomické školy: kritická institucionální, evoluční, feministická, neo-marxistická, psychologická, post-keynesiánská, kriticky realistická a sociální. Explicitně vylučuje rakouskou školu kvůli její víře v centralitu trhů.

podporu. Externality se tak podle něj ocitají *uvnitř* systému. Spash (1999: 425) cituje práce Norgaarda z let 1988 a 1994 a jeho koevoluční paradigma: ekonomické a environmentální systémy interagují, mění se, a to mnohdy nepředvídatelně. Dále zmiňuje výstupy klasické práce Hollinga a kol. z roku 1995 (Spash 1999: 427): změny ekosystémů jsou často náhlé, nejisté a nepředvídatelné, ekosystémy se s rostoucím měřítkem zásahů mění nelineárně, ekosystémy mohou dospět postupně do více rovnovážných stavů, případně nemusí rovnovážného stavu docílit vůbec.

Další prvek preanalytické vize sociálně ekologické ekonomie se týká přesvědčení o nutných limitech energetických a materiálních průtoků ekonomickými systémy. Spash (2011: 359) zde jako důvod zmiňuje literaturu o termodynamických systémech (viz zmínku o Georgescu-Roegenovi v podkapitole 3.2.), Hamilton (Diesendorf a Hamilton 1997: 49–50) zmiňuje absenci technooptimismu: „Ekologičtí ekonomové mají tendenci být mnohem skeptičtější ohledně schopností trhu přinést potřebné technologické změny.“⁸³

Třetí prvek se týká člověka: Podle Cliva Hamiltona (Diesendorf a Hamilton 1997: 53, 58) nevystihuje model *homo economicus*, resp. model utilitární racionality realitu. Člověk je spotřebitel, ale také občan. Zatímco spotřebitel se ptá: „Co je pro mě nejvýhodnější?“, občan se ptá: „Co je správné?“ Zde vidíme analogii s modelem komunikativní racionality podle Habermase, zmíněným v předchozí podkapitole. Podobně také Hamilton zdůrazňuje, že občan své názory v diskusi může měnit. To souvisí též s preanalytickou vizí člověka jako součásti společnosti a komunity (Spash 1999: 428, Daly a Cobb 1990: kap. 8), nikoliv tedy jako (pouze) individuálního aktéra.

Hodnoty:

Sociálně ekologická ekonomie se neprezentuje jako hodnotově neutrální, sděluje své etické pozice a diskutuje o nich (Spash 1999: 432 a Munda 1997, cit. ve Spash 1999: 425). Odmítá Humeovskou dichotomii faktů a hodnot: reálný svět má empirickou i morální dimenzi (Spash 2013: 351). S tím souvisí akceptování postulátů post-normální vědy a vnímání limitů autoritativního rozhodování expertů (Funtowicz a Ravetz 1994, Martinez-Alier 2002: 37, viz též podkapitolu 3.1.).

83) Dodává k tomu: „Otázka možná není ani tak, zda zdroje dojdou, ale jaké budou náklady trvalého... růstu z hlediska úbytku biodiverzity, lidského zdraví, destrukce ekosystémů a ztrát příležitostí pro budoucnost. Možná, že technika pokaždé najde nějakou náhradu, ale skutečná otázka je, zda budou technická řešení dostupná včas... a kdo za ně ve skutečnosti zaplatí.“ (Diesendorf a Hamilton 1997: 50) Spash (2011: 359) zmiňuje selhání růstu již dnes v podobě distribuční nerovnosti a environmentální nespravedlnosti (důsledky znečištění, globálního oteplování apod. dopadají nepřiměřeně na chudé).

Důležitou hodnotou je vnitrogenerační a mezigenerační spravedlnost, resp. spravedlivá distribuce (Spash 2011: 366–367, Munda 1997, cit. ve Spash 1999: 425).⁸⁴ Tu jsme jako prioritu zmiňovali i u Dalyho a dalších autorů. Spash (1999: 428) v této souvislosti hovoří o „komunitě napříč časem a prostorem“. S tím úzce souvisí snaha o vyvážení moci (jednotlivců, skupin, vládní, korporátní) na různých úrovních (od lokální po mezinárodní) (Spash 2011: 367).

Hodnoty (např. hodnoty přírodních zdrojů, jak je vnímají jednotliví aktéři a skupiny) jsou chápány jako nesouměřitelné, sporné a nejisté (Diesendorf a Hamilton 1997: 58, Munda 1997, cit. ve Spash 1999: 425, Martinez-Alier 2002: 27–29).

Přírodní svět má vlastní bytostnou (*intrinsic*) hodnotu, sociálně ekologická ekonomie je ekocentrická.⁸⁵ Tuto tezi považují Diesendorf a Hamilton (1997: 56–58) za danou, zatímco Spash (1999: 428–429), ač sám zjevně souhlasí, ji chápe jako spornou i mezi současnými sociálně ekologickými ekonomy. Pokud přijmeme jako dané, že příroda má vlastní bytostnou hodnotu, nezávislou na potřebách člověka, musíme ovšem nutně odmítnout středoproudou ekonomickou tezi o nahraditelnosti zdrojů (Spash 2011: 360, též Diesendorf a Hamilton 1997: 48–50).

Současné environmentální problémy jsou podle sociálně ekologické ekonomie vážné a vyžadují behaviorální i systémové změny (změnu ekonomického systému) a tvorbu nových institucí (Spash 2011: 366, 367, 2013: 358).

Trh je chápán jako sociální konstrukt, s řadou nedostatků (Spash 2011: 367). Současně ale sociálně ekonomická ekonomie usiluje o realismus a uznává, že sociální svět existuje nezávisle na nás a lze ho tedy studovat, přičemž bychom měli usilovat o co největší realismus, resp. o konzistenci se skutečností (Spash 2013: 357, cituje Gowdy a Erickson 2005 a Vatn 2005).

Cíle:

Podle Spashe (2011: 360) by cíle sociálně ekologické ekonomie mohly být definovány např. takto: „docílení trvalého lidského blahobytu⁸⁶ na bázi setrvalého zdraví a fungování zemských ekosystémů“, případně, radikálněji, takto: „vytvoření a udržení systémů, které uspokojí potřebu smysluplného života pro všechny morální agenty (lidské i mimo-lidské)“.⁸⁷

84) Sem by spadala i spravedlivá environmentální (ekologická) distribuce, tedy spravedlnost v přímém přístupu k přírodním zdrojům (Martinez-Alier 2002, Guha a Martinez-Alier 2000).

85) K tomu viz též Kohák (2000: 61–99).

86) Spash zde nicméně používá pojem *well-being*, který má širší konotace nežli *welfare* (blahobyt) v tom smyslu, že je širší a nezávisí (pouze) na materiálních hodnotách.

87) O podobnou redefinici základních cílů ekonomie se pokusila Julie Nelson (1996: 34), vycházejíc z Kennetha Bouldinga: „Pokud bychom chápali ekonomii jako obor, který se především zaměřuje na

Náměty bádání:

Sociálně ekologická ekonomie by měla zkoumat a nacházet alternativní instituce a procesy (např. rozhodovací procesy). Zde by mohla být plodná spolupráce s kritickou institucionální ekonomikou (Spash 2011: 361). Každopádně bude důležité brát v potaz rozmanitost hodnot a zabránit jejich sešrotování v systému vycházejícím z volnotržního paradigmatu (Spash 1999: 428).

Ekonomický střední proud rád udržuje mýty, jako je Hardinova tragédie obcí (k tomu viz další kapitolu), která legitimizuje privátní vlastnictví. Komunitní správa ekosystémů (tedy komunitní vlastnictví) však zahrnuje celou řadu „institucionálních uspořádání, politických struktur a kulturních vztahů s mimo-lidskými entitami“, které důraz na privátní vlastnictví přehlíží (Spash 1999: 430).

Důležitým tématem sociálně ekologické ekonomie by měla být analýza role moci ve společnosti. Středoproudá ekonomie mocenské souvislosti ve svém přístupu potlačuje, aby působila „objektivně“, ale mocenské vazby a tlaky nezmezí tím, že o nich přestaneme hovořit (Spash 2011: 363).

Spash dále navrhuje oprášit „krabice ve sklepech ortodoxní ekonomie“ a zaměřit se na tyto (nepříliš snadné) otázky: „Co ve skutečnosti přispívá k blahobytu, resp. k *well-being*? Je *well-being* správným cílem? Jaké jsou cíle lidské společnosti? Koho je třeba brát do úvahy? Jak by měla lidská společnost řídit své záležitosti, od chování jednotlivců po strukturu institucí?“ (Spash 2011: 360) Sociálně ekologická ekonomie by také podle něj měla nahlédnout do černé skříňky konceptualizace jednotlivce. Pokud odmítneme ochromující železnou košili sebezájmu a maximalizace užítku, nabízí se celá škála zajímavých aspektů lidské motivace, které lze zkoumat ve spolupráci s psychologii, lze rozlišovat potřeby od akvizice pozičních statků, zajímavá bude i role sociálních norem jako propojení mezi individuálními a společenskými motivacemi (Spash 2011: 361).

Metody:

S preanalytickou vizí ekosystémů a světa jako něčeho nepředvídatelného, nejistého a chaotického je nutná větší pokora nového oboru (Spash 2011: 363, 365, 2013: 357), který již nedokáže nabízet prognózy a měl by sestoupit z piedestalu, vyvarovat se expertních rozhodování, akceptovat jiné hodnoty a pravdy, spolupracovat s dalšími aktéry, podporovat deliberativní rozhodování (Spash 2013: 358) a podobně. Naopak ale může usilovat o vysvětlování a porozumění světu, a využívat tak metod dříve v ekonomii málo běžných, jako je popisná historická analýza (Spash 2013: 358).

---

zásobování (*provisioning*), resp. zabezpečování potřeb k životu, implikace by byly dosti odlišné oproti ekonomii, jejímž ústředním zájmem je směna“ (všimněme si, že mimolidské bytosti a ekosystémy se v této definici nevyskytují).

Sociálně ekologická ekonomie zároveň odmítá řadu metod středoproudé ekonomie. Vzhledem k preanalytické vizi člověka jako občana, který je schopen rozhodovat se na základě morálních principů, a vzhledem k explicitním etickým hodnotám mezigenerační spravedlnosti odmítá metodu diskontování budoucnosti, běžnou v analýze nákladů a přínosů (Diesendorf a Hamilton 1997: 54–56, Spash 1999: 427). Odmítá i samotnou metodu nákladů a přínosů vzhledem k přesvědčení o tom, že hodnoty jsou nesouměřitelné, a tedy je nelze vyjádřit jedním číslem, resp. finanční hodnotou (Diesendorf a Hamilton 1997: 59–60, Spash 2011: 361). Odmítá i jinou metodu environmentální ekonomie, a to je aproximace bytostné hodnoty (např. bytostné hodnoty ekosystému) pomocí stanovení existenční hodnoty (která se určuje na základě ochoty vybraných respondentů zaplatit hypotetickou částku za existenci daného ekosystému) (Spash 1999: 429, Diesendorf a Hamilton 1997: 53–54). Obecněji lze říci, že sociálně ekologická ekonomie odmítá kostru středoproudého ekonomického uvažování v podobě logického pozitivismu a matematického formalismu (Spash 1999: 426, Spash 2013: 358). Současně je jí cizí i preferenční utilitarismus, tedy model *homo economicus*, v rámci něhož nelze vyjádřit vztah k přírodě ani k příštím generacím (Spash 2011: 361). Za důležitý úkol sociálně ekologické ekonomie proto Spash považuje tvorbu nové teorie hodnoty.

Důležitým aspektem sociálně ekologické ekonomie je spolupráce s jinými obory, což vyžaduje otevřenou mysl a schopnost „překročit hranice svého oboru a naučit se jazyk jiné akademické disciplíny“ (Spash 1999: 432). Mělo by ale jít o skutečný dialog a syntézu, o „integrativní interdisciplinární heterodoxně ekonomický přístup“ (Spash 2011: 341), ne tedy např. o knihu s kapitolami z různých oborů, které si hodnotově protirečí (Spash 1999: 432). Tentýž problém může ale nastat i uvnitř sociálně ekologické ekonomie, neboť i uvnitř oboru existují vzájemně nekompatibilní ideologické a metodologické pozice. V zájmu konstituování smysluplného a vnitřně konzistentního oboru bude třeba najít základní sdílené pozice a vyřadit nekompatibilní ortodoxní přístupy (Spash 2011: 365).

Vzhledem k tomu, že ekonomické a environmentální systémy interagují a proměňují se, často nepředvídatelně, budou předmětem sociálně ekonomických analýz často nedeterministické procesy spíše než cesty ke statickým rovnovážným stavům (Spash 1999: 425). Užitečné budou empirické metody, jak kvantitativní, tak kvalitativní (Spash 2011: 367).

Obecně Spash tvrdí, že je třeba se tázat po smyslu konceptů, jako je např. diskontování, diskutovat problémy s nimi spojené a hledat alternativy (1999: 428). Metodika sociálně ekologické ekonomie tedy není prozatím jasně daná.

4. Tragédie občiny v kontextu ekologické ekonomie⁸⁸

4.1. Teze tragédie občiny a její neoklasická východiska

Ve druhé kapitole jsme se zaměřili na analýzu kritických přístupů vůči středoproudé ekonomii z různých pozic, včetně pozic heterodoxních ekonomických oborů. Třetí kapitola pak shrnula historii a současnost specifického ekonomického směru, ekologické ekonomie, a snahu některých jejích představitelů vybudovat ideově a metodicky koherentní heterodoxně ekonomický obor, označovaný jako sociálně ekologická ekonomie. V této kapitole se soustředíme na konkrétní téma občiny neboli *commons* (resp. komunitní vlastnictví či správa)⁸⁹ jako specifické a rozšířené formy správy přírodních zdrojů především v zemích globálního Jihu, které jako téma ve středoproudé ekonomii nezdomácnělo kvůli dvojímu hendikepu: jednak *commons* nejsou privátním vlastnictvím a jednak (navzdory slavnému Hardinovu článku) svým fungováním nepotvrzují model individualizovaného preferenčního utilitarismu. Důkladné studium občiny ale není příliš běžné ani v ekologické ekonomii a tam, kde se obecní vlastnictví jako téma

---

88) Tato kapitola je zkrácenou a přepracovanou verzí staršího textu *Rozvoj jako destrukce, obrana či obnova občiny* (Johanisová a kol., v tisku). Uvedený text se zaměřuje na rozvojové aspekty dané problematiky a obsahuje několik podrobnějších příkladů občin, které sem nebylo možné zařadit. Zuzaně Filipové a Evě Fraňkové děkuji za jejich přínos k původnímu textu.

89) Všechny tyto pojmy používám jako synonyma, i když nemají vždy stejné konotace (Johanisová a kol. v tisku).

vyskytuje, bývá konceptuálně rámováno jinými diskursy (Aguilera-Klink a kol. 2000, Martinez-Alier 2001). Heterodoxněji zaměřeni ekologičtí ekonomové se nicméně často vyjadřují kriticky k hegemonii privátního vlastnictví v mainstreamovém diskursu a svým dílem nepřímo *commons* rehabilitují (Spash 1999: 430, Martinez-Alier 2002, Guha a Martinez-Alier 2000).

Druhý dialog, kde každá strana nadále vychází z jiných hodnot a předpokladů

- X: Země třetího světa vlivem médií a reklamy vnímají náš svět idealizovaně. Vidí prima auta, ale nevidí dopravní zácpy. Vidí jemný šampon, ale nevidí skládku, kde končí. Vidí mladé, krásné, bohaté, nevidí chudé či staré lidi v domovech důchodců. Vidí plné obchody, ale nevidí prázdné duše.
- Y: Dobře, tedy obráceně: Proč se nepřikláníš k prostému životu ti, kdo tohle všechno znají? Vždyť i pestří a zelení rádi využijí třeba high-tech lékařské péče nebo třeba dopravy...
- X: Příklon tradičních společností k moderně není vždy dobrovolný. Kolonialismus lze chápat jako tvrdý a násilný tlak na modernizaci tradičních společností. Zdanění či zákaz místních výrob v Africe, Irsku a jinde, zavedení daně z hlavy v Africe, několik století protekcionistické merkantilistické politiky Západu – to jsou jen některé z fakt, které komplikují jednoduchý liberální model fungování světa. Řada tradičních národů brání své tradice zuby nehty, a jsou tlačeni do majority tím, že jim stát či firmy odebírají jejich půdu, kácí les apod.
- Y: To všechno je pravda... Nic z toho ale nevyvrátí fakt, že lidé mají většinou tendenci zlepšovat své materiální podmínky. To neznamená, že nemohou v jistém stadiu přestat, pokud je příslušná úroveň dosažitelná (a dosahovaná) všemi, jako třeba u těch Křováků. Ale když jim jednou ukážeš jiný standard, rozsype se to...
- X: Naše společnost, západní, je mocná a bohatá. Vše díky dotaci přírody ve formě fosilních paliv. Tato neviditelná dotace se ale brzy vyčerpá. Nastanou problémy. To ovšem ti, kdo se hrnou na náš potápějící se vor, nevidí.
- Y: Jistěže bez přírodních zdrojů nemůžeme fungovat na jakékoliv technologické úrovni. Nemyslím si ale, že zrovna ubývání fosilních paliv náš vor potopí.
- X: Nemyslím si, že máme právo uchraňovat někoho před něčím proti jejich vůli. Měli bychom jim spíš prozradit, že to byla od začátku bublina. Amerického ráje Třetí svět nikdy nedosáhne. Nejsou na to zdroje a současné ekonomické mechanismy působí spíše opačným směrem – k marginalizaci Třetího světa.
- Y: Proroka bubliny bych dělal opravdu nerad. To si koleduje o pořádný nářez někde v zapadlé vesničce : -). Spíš si myslím, že je v případě takového kontaktu civilizací nejlepší nedělat nic, ať si věci najdou přirozený průběh. Liberalismus v praxi. : -)

(Druhá část výňatku elektronické korespondence X a Y, 13. 10. 2004, zkrátila a upravila N. J.)

Cílem této kapitoly je proto shrnout dosavadní zjištění a kontroverze kolem tématu obcí a alespoň zčásti jej zasadit do sociálně-ekologicko-ekonomického kontextu.

Explicitním útokem na komunitní vlastnictví je slavný článek amerického biologa Garreta Hardina (1968) nazvaný *The Tragedy of the Commons*, což lze přeložit jako „tragédie obcí“. Co je hlavní myšlenkou článku? Autor nás žádá, abychom si představili „pastvinu, přístupnou všem“ (o níž však zároveň hovoří jako o občině, čili o *commons*). Lze očekávat, říká Hardin, že každý pastevec, „coby racionální bytost“, bude usilovat o to, aby maximalizoval svůj užitek (Hardin 1968: 1244). To jej povede k tomu, aby na pastvinu dal pást další kus dobytka, a po něm další a další..., protože si dokáže spočítat, že užitek z jeho vlastní krávy, kterou po vypasení prodá, případně pouze jemu, zatímco negativní užitek (nadměrné spasení pastviny jeho nadpočetnou krávou, resp. kravami) ponese všichni pastevci. Jeho podíl na této škodě tedy nepřesáhne malý zlomek. Tragédie je v tom, pokračuje Hardin, že stejně uvažují všichni ostatní pastevci. A všichni tedy pasou nadpočetná dobytčata, která nakonec svou nadměrnou pastvou způsobí zánik pastviny. „V rámci své vnitřní logiky tak obecina nevyhnutelně spěje k tragédii,“ dodává autor (Hardin 1968: 1244). Metaforu takto chápané obcí – *commons* – aplikuje na řadu dalších oblastí, včetně populačního růstu, mořského rybolovu a návštěvnosti národních parků. Jako řešení navrhuje v případě *commons* typu společné pastviny oplocení a privatizaci, v případě *commons* v podobě oceánů či ovzduší pak legislativní a administrativní opatření ze strany veřejné správy.

Hardinova „tragédie obecní pastviny“ (či „tragédie obcí“) měla obrovský dopad a stala se okřídleným rčením a mnohdy de facto zákonem, se kterým se nediskutuje (Feeny a kol. 1990). Koncept i jeho implikace rychle zdomácněly v environmentální ekonomii (u nás např. Šauer a Livingstone 1996), environmentální filosofii (u nás např. Kohák 2000: 101–102),⁹⁰ v environmentální výchově a v dalších oborech. Hardinovo řešení, privatizace (případně zestátnění) přírodních zdrojů, si také našlo cestu jak k vlivným institucím typu Světová banka, které ji vtělily do svých doporučení pro země globálního Jihu, tak k vládám těchto zemí, které pak často skutečně přistoupily k rozsáhlé privatizaci či zestátnění komunitně spravovaných území v zájmu ochrany přírody a udržitelného rozvoje (Bromley 1992: 17–18, Monbiot 1994, Fairlie 2009: 18, Slavíková a kol. 2012: 95). Podle Zografose a Howartha (2010: 3401–3403) Hardinův koncept tragédie obcí také posloužil jako legitimizace mezinárodních trhů s emisními povolenkami včetně projektů CDM,⁹¹ které mají celou řadu problematických dopadů.

90) Kohák pojem *commons* překládá jako „tragédie obecní pastviny“.

91) CDM, Clean development mechanism: mezinárodní environmentálně legitimizovaný finanční nástroj v rámci Kjótského protokolu, v rámci něhož mohou země globálního Severu investovat např. do obnovitelných zdrojů v zemích globálního Jihu namísto snížení vlastních emisí.

Hardinova teze navíc nahrála představě prezentované již neoklasickým ekonomem Thomasem Malthusem, podle které si chudí mohou za svou chudobu sami, protože se příliš množí, a ohrožují tak potravní zdroje, na nichž závisí, či v moderní verzi: environmentální problémy globálního Jihu způsobují příliš rychle se množící chudí lidé.⁹²

Hardinův text si vydobyl nebývalé popularity i proto, že ač byl autor pouhým biologem, vyšel ze dvou mocných dogmat neoklasické ekonomie. Prvním z nich je *soukromé vlastnictví*: tragédie občiny myšlenku soukromého vlastnictví vyzdvihuje nepřímo, tedy diskreditací jedné z jejích alternativ, ale i přímo, návrhem privatizace půdy jako veřejné politiky, vhodné k ochraně přírody a jejích zdrojů. Soukromé vlastnictví je přitom základním stavebním prvkem mainstreamové ekonomické teoretické konstrukce, jak je patrné např. v dvousektorovém diagramu, zmíněném v podkapitole 3.2. V tomto diagramu domácnosti prodávají firmám nikoliv pouze svou pracovní sílu, ale zároveň všechny ostatní výrobní faktory. Implicitně jsou tedy v tomto diagramu veškeré faktory výroby, včetně přírodních zdrojů, v soukromých rukou.

Předobraz tohoto pojetí nalezneme již v 18. století u francouzských fyziokratů. Slovy britského ekonoma Guye Routha je podle nich „svět řízen Zákonem přírody, který, nebudou-li se mu činit překážky, zajistí maximální užitek všem. Protože Zákon přírody vyžaduje, aby každý svobodně sledoval vlastní zájmy, z nichž tím nejdůležitějším je možnost získání a udržení majetku, je soukromý majetek posvátný“ (Routh 1977: 70).⁹³ Ačkoliv se díkce během staletí proměnila, je jasně definované soukromé vlastnictví nadále v mainstreamovém ekonomickém a rozvojovém diskursu vnímáno jako důležitá podmínka fungování trhu, modernity a rozvoje. Zvláště to platí v případě vlastnictví půdy, která je ve středoproudém myšlení (vedle „zdrojů“) de facto šifrou pro veškerou přírodu (Daly a Cobb 1990: kap. 5). Půda je ale zároveň v klasickém i neoklasickém myšlení výrobním prostředkem, resp. kapitálem, který umožňuje výrobu, jejíž maximalizace s minimálními náklady je jedním ze základních témat mainstreamové ekonomické teorie (viz např. Fuchs a Tuleja 2003: 16, 197).

Hardinův článek tedy nahrál všem, kteří měli nějaký ideologický či materiální zájem na privatizaci přírodních zdrojů či investování v zemích globálního Jihu. Zároveň můžeme vlnu privatizací podnícenou Hardinovým článkem označit jako další příklad, kdy určitá ideologie, v tomto případě neoliberalní, resp. neoklasicky ekonomická, vstupuje do reality a přetváří ji ke svému obrazu, jak jsme o tom hovořili v podkapitolách 2.2. a 2.3.⁹⁴

92) Pro kritickou diskusi této teze viz též Guha a Martinez-Alier (2000: 59–64).

93) Viz též Routh (1977: 77, 129, 230). Doslova o posvátnosti soukromého majetku hovoří i Adam Smith (Heilbroner 1986: 218).

94) Viz též koncept „virtualismu“, který popisuje de facto totéž (Carrier a Miller, cit. v Leysholn a kol. 2003: 10) a je definován jako „vědomé úsilí přizpůsobit reálný svět virtuální představě, zdůvodňovaný

Vedle soukromého vlastnictví silně rezonuje Hardinova teze tragédie občiny se středoproudou ekonomickou teorií ještě v dalším ohledu, a to v prezentaci jeho pastevců jako bytostí, které vycházejí ve svém jednání z *individualizovaného preferenčního utilitarismu*, resp. metodologického individualismu a utilitarismu. Jinými slovy: Hardinův pastevce jedná jako *homo economicus* (či jako Hamiltonův „spotřebitel“, viz podkapitulu 3.5.), jenž vždy pečlivě zváží všechny náklady a benefity dané situace a pak se rozhodne tak, aby z toho měl maximální prospěch jen on sám (Zografos a Howarth 2010).

Pokud bychom přijali tuto zjednodušenou verzi lidské motivace a jednání, říkají Zografos a Howarth, bude to nahrávat expertním hodnotícím přístupům, tedy občané budou stále více vyčleňováni z diskusí o environmentálních konfliktech a problémech, které se jich týkají (protože model předpokládá, že budou vždy jednat ze sobeckých pohnutek).

Jak už jsme zmínili v podkapitole 3.4., nabízejí proto Zografos a Howarth (2010: 3401–3404) systematický přehled kritiky tohoto úzce pojatého modelu, vycházejíce přitom z filosofického konceptu procedurální racionality a řady prací především ekologických ekonomů, z nichž vyplývá, že jednání jednotlivců vůči životnímu prostředí může mít silnou etickou složku (Hamiltonův „občan“) a že se jejich názor může pod vlivem diskuse proměňovat.

4.2. Empirické kritiky tragédie občiny

Hardinův článek vyvolal velkou vlnu kritiky i v dalších ohledech. Ta probíhala a probíhá dodnes v několika rovinách podle toho, z jakých pozic, hodnot a oborů dotyční autoři vycházejí.

Významná je kritika vycházející z empirických studií, které dokazují, že Hardinova vize tragické občiny se nezakládá na skutečnosti, neboť v tradičních komunitách existovaly (a v mnoha případech dosud existují) komplexní kulturně-sociální vazby, mechanismy, instituce a etické či náboženské kodexy, které zajišťovaly (a mnohde zajišťují) dlouhodobou udržitelnost ekosystémů, na nichž tyto komunity bezprostředně závisely či závisejí.

V případě zemí globálního Severu lze jmenovat historickou studii Jeanette Neeson (1993), popisující sofistickované rozhodovací procesy (vycházející ze zvykového

---

tvrzením, že selhání v tomto směru není dáno jen stávajícími nedokonalostmi, ale že toto selhání má i samo o sobě nežádoucí důsledky“.

práva), které existovaly v anglických komunitních hospodářských systémech v 18. století. Nebylo např. možné, aby lidé dávali pást na společnou pastvinu stále více dobytka, protože existovaly tzv. *stints*, tedy maximální počty zvířat jednotlivých druhů, které může jedna domácnost na *commons* během sezóny vyhnat. Velmi komplexní (dokonce psaná) pravidla existovala v japonských občinách, zvaných *irijachi*, v nichž se po řadu staletí podařilo zachovat environmentální udržitelnost (McKean v Bromley 1992: 63–65). V těchto systémech práva pastvy, sečení trávy, sběru dřeva apod. na obecních pozemcích též náležela jednotlivým domácnostem, přičemž obecní samospráva jen velmi neochotně povolovala vytvoření nové domácnosti (tamtéž: 75). Další účinný mechanismus spočíval v omezení vstupu na určité obecní pozemky. Např. v případě sklizně proutí, používaného na došky, mohla být z rozhodnutí obce „hora otevřena“ jen na tři dny v roce, přičemž každá domácnost mohla vyslat např. maximálně jednoho dospělého a jednoho koně. Domácnosti musely povinně malou část své sklizně přenechat obci pro případ nenadálých událostí (tamtéž: 77–78). Margaret McKean upozorňuje, že tato složitá a (z hlediska spravedlivé distribuce i zachování zdrojů) účinná opatření se vyvinula právě v návaznosti na vážné dopady odlesňování v 17. století.⁹⁵ To nahrává výše zmíněnému konceptu procedurální racionality, kdy občané projevují schopnost měnit své názory a instituce na základě reflexe dopadu svých aktivit a jednat ve společném zájmu. Důležitá pro úspěch japonských *commons* byla ovšem jednoznačná práva obcí rozhodovat o daných územích a schopnost udělovat sankce v případě nedodržení společně dohodnutých pravidel (tamtéž: 71, 81–86).

V rámci snah o reakci na Hardinovy teze se také ukázalo, že znalosti o historii a současnosti systémů komunitního vlastnictví v zemích globálního Jihu jsou poměrně malé (Bromley 1992: 34, 183, Feeny a kol. 1990: 7).

Jedním z důvodů může být skutečnost, že komunitní systémy péče o přírodní prostředí v kulturách Jihu mohou být pro badatele obtížně uchopitelné vzhledem ke své komplexnosti (Gilles a kol. v Bromley 1992: 229), absenci písemných záznamů, výchozím hodnotám odlišným od západních a těsnému propojení s ostatními aspekty života dané kultury.⁹⁶ Např. koncept vlastnictví půdy nemusí být akceptován a pra-

95) Ne všechny japonské vesnice čelily odlesnění zdokonalením komunitních mechanismů. Některé volily cestu privatizace, tedy „rozdělení hory“: její rozparcelování a předání jednotlivým domácnostem, které pak pozemek zalesnily a později měly výtěžek z prodeje dřeva. To se týkalo hlavně občin vlastněných více vesnicemi, které měly potíže se dohodnout na optimálním využívání *irijachi*. McKean zde dokládá význam měřítko pro úspěšné komunitní rozhodování: již skupina dvou až tří vesnic byla v tomto případě příliš velká (McKean v Bromley 1992: 72–73).

96) Tedy „...institucionálními uspořádáními, politickými strukturami a kulturními vztahy s mimo-lidskými entitami“, řečeno se Spashem jazykem ekologické ekonomie (1999: 430).

vidla regulující chování vůči přírodě jsou často legitimizována duchovními hledisky. Příkladem může být přístup členů etnické skupiny Orang Asli, kteří praktikují střídavé zemědělství v malajských lesích. Jako řada jiných lesních obyvatel, necítí se být vlastníky, a to ani „komunitními vlastníky“, svého území. I když území užívají, vlastníky jsou duchovní bytosti (Gomes 2012). Než vyklučí část lesa pro novou zahradu, požádá proto člověk duchovního strážce místa o dovolení. Dovolení nebo zákaz se pak rozkládá na základě snů, které se mu následně zdají. V každém případě usiluje o to, aby přírodu nepoškodil ve smyslu degradace ekosystému, protože tím současně poškodí duchovního strážce místa, což může vést k neštěstí, např. v podobě neúrody či zranění (Gomes 2012: 1064). Duchovní, resp. náboženskou dimenzi mají také komunitně-ekonomické aktivity afrických pastevců (Gilles a kol. v Bromley 1992: 236, Goldsmith a kol. 1992: 127–128, Filipová 2013: 61–62) či instituce posvátných pramenů a vodních ploch v Indii. Posledně jmenovaná komunitně vlastněná území mají význam nejen náboženský, ale i sociální (probíhají zde např. svatby, shromáždění...). Pomáhají zachovat i biodiverzitu, ač to není jejich explicitním účelem (Deb 2009: 345–347). Další příklady ochrany *commons* prostřednictvím náboženské tradice uvádějí Goldsmith a kol. (1992: 129).

Navzdory tomu, že údajů o formách vlastnictví v zemích globálního Jihu není dostatek, zdá se, že není sporu o tom, že v těchto zemích nejméně do 19. století ve vztahu k přírodnímu prostředí výrazně převládala forma vlastnictví, kterou jsme označili za *usufruct*: lidé území užívali, ale necítili se být jeho absolutními vlastníky (Thomson a kol. v Bromley 1992: 144, Thekaekara 2004: 97–99). Vlastnictví nebylo podstatné, podstatný byl přístup k danému území, přičemž užívání půdy (včetně lesů, rybářských zón apod.) vycházelo z detailní znalosti ekosystémů a směřovalo k jejich zachování pro budoucnost, což běžně usnadňovala omezená role trhu, resp. tržní logiky, lokální zakotvení daných komunit a následná autorita sociálních institucí i zvykového práva. Jak připomínají Goldsmith a kol. (1992: 129), základem tohoto étosu byl postoj, podle kterého „současné generace jsou jen správci, kteří převzali půdu od předků a předají ji budoucím generacím“. V tomto kontextu bylo přirozené, že práva k užívání půdy byla často mnohvrstevnatá a pružná a podstatnou roli v jejich alokaci hrála komunita. Podle Chattrapati (1985: 2) bylo do konce 19. století v Indii 80 % půdy komunitní. Podobně v Mexiku bylo donedávna v komunitní správě cca 80 % zemědělské půdy a 70–80 % lesů (Sarukhán a Larson 2001: 54).

Z existujících případových studií dokumentujících fungující systémy komunitního vlastnictví v zemích globálního Jihu uveďme jako příklad příbřežní *commons* marginalizovaných rybářských komunit *beirados* („obyvatelé břehů“) v tisíci-kilometrovém pásu na severovýchodním brazilském pobřeží v regionu Bahía (Cordell-McKean v Bromley 1992: 183–205). Rybáři se zde pohybují v nepřehledném obojživelném prostředí mangrovů, korálových útesů a ústí řek. Loví pro obživu i prodej

řadu druhů mořských živočichů z 6–10metrových kánoí v osmičlenných posádkách, za použití tradičního, často zděděného nářadí. Složitý systém rozdělení lovišť ve zdejších komunitách existuje od nepaměti (tamtéž: 189), přičemž lodě se v lovištích koordinovaně pohybují podle rytmu denního přílivu a odlivu, změn proudu, změn ve fázích měsíce, životních cyklů ryb a podle aktuální rybářské aktivity (v určitých případech úzce spolupracuje několik posádek, jež si úlovek poté rozdělí). Zdejší lidé neplatí žádné daně, fungují mimo místní legislativu a instituce, úlovek prodávají načerno. Autoři tuto skutečnost interpretují pozitivně: „[Rybáři *beirados*] ... jsou vlastními pány. Neviditelnost, daná jejich geografickou a kulturní marginalitou, jim umožňuje vyhnout se tíži vládních předpisů“ (Cordell-McKean v Bromley 1992: 189). Rybáři podle nich *de facto*, i když ne *de iure*, kontrolují tisícikilometrový pás pobřeží a jeho zdroje.

Commons těchto rybářů je založeno na spravedlivé distribuci lovišť (s níž druhotně souvisí i environmentální udržitelnost) a drží pohromadě pomocí příbuzenství a vztahů vzájemné spolupráce a pomoci (např. při prodeji ryb prostředníkům, získávání návnady, stavbě kánoí atd.). Dalším faktorem je specifický étos, *respeito*, který se každý snaží zachovat. Pokud dojde k vážnému konfliktu, obrátí se *beirados* na mediátory – vážené členy či členky komunity, kteří dotyčné vyslechnou a apelují na jejich smysl pro spravedlnost. Spíše než trest se očekává omluva a přiznání vlastní chyby (Cordell-McKean v Bromley 1992: 195–196). Na základě podobných případových studií pronesl jeden z Hardinových odpůrců Arthur McEvoy (1987: 299) známý komentář: „Nedostatkem mýtu tragické občiny je jeho zvláště jednorozměrný obraz lidské povahy. Zdá se, že Hardinovi pasteveci spolu nemluví.“

Další příklady úspěšně obhospodařovaných *commons* místními komunitami v zemích globálního Jihu či odkazy na ně uvádí Feeny a kol. (1990: 7), Bromley (1992: odkazy str. 34, případové studie zejm. str. 99–127, 229–249), Mayra Bertussi v Bollier a Helfrich (2012: 254–257), viz též shrnutí v Goldsmith a kol. (1992: 125–130, 169, 203) a pozn. 5–7 v Ostrom a kol. (1999). Viz též Johanisová a kol. (v tisku).

Pod tíhou kritiky Hardin nakonec ustoupil a prohlásil, že jeho článek se měl jmenovat „tragédie *nikým neregulované občiny – unmanaged commons*“ (Hardin 1991).

4.3. Kritika tragédie občiny z pozic nové institucionální ekonomie

Diskuse o komunitně spravovaném vlastnictví, občině, resp. *commons*, nicméně nadále probíhá. Významnou kritiku Hardinovy implikace podřadnosti občiny v obecnější rovině prezentuje myšlenkový proud, jehož nejvýraznější představitelkou je Ameri-

čanka Elinor Ostrom, vycházející z nové institucionální ekonomie.⁹⁷ Ostrom a její kolegové přijímají mainstreamový postulát, že podmínkou environmentální udržitelnosti určitého území jsou jasné vlastnické vztahy ve smyslu možnosti vlastníka vyloučit jiné osoby z užívání. Argumentují však (na základě případových studií i teoretických analýz např. Ostrom a kol. 2006, Marshall 2005), že takovéto jasné vlastnické vztahy mohou existovat i v rámci komunitních forem vlastnictví. Není tedy podle nich nutné privatizovat či zestátnit komunitně vlastněná území, aby bylo zabráněno „tragédii obcí“.

Především jejich zásluhou se zčásti vyjasnily některé terminologické zmatky. V řadě prací doporučují rozlišovat mezi územím s „volným přístupem“ (*free-for-all* či *open-access*) a komunitně spravovaným územím. V území typu volný přístup (na rozdíl od komunitně spravovaných území) z definice neexistuje účinná regulace vstupu dalších účastníků ani možnost jejich aktivity omezovat v zájmu zachování daného přírodního zdroje (Feeny a kol. 1990, Ostrom a kol. 1999, Bromley 1992: 11–12).

Díky práci Elinor Ostrom a lidí kolem ní byl komunitní správní režim do jisté míry přijat v akademickém světě jako legitimní forma vlastnictví vedle státního a soukromého.⁹⁸ Jejich hlavní sdělení lze shrnout takto: státní, privátní i komunitní vlastnictví (či režimy správy) jsou rovnocenné v tom smyslu, že každá z těchto forem vlastnictví (resp. „ideálních typů“, protože mezi nimi existuje řada přechodů či převrstvení) může i nemusí účinně regulovat přírodní zdroje ve smyslu jejich udržitelnosti (Feeny a kol. 1990, Bromley 1992: 4). Young (2011) hovoří explicitně o potencionální „tragédii veřejné sféry“ a „tragédii privátního vlastnictví“: stát i privátní sféra mohou v péči o přírodní zdroje selhat tak, jako mohou selhat komunitně spravovaná území, a vytvořit de facto režim volného přístupu. Neexistuje tedy podle nich všelék a žádné z uvedených řešení nelze nadřadit jinému.

4.4. Selhání obcí a tragédie uzavření obcí

Pohlédneme-li z této perspektivy na formu správy, kterou jsme nazvali *commons* či komunitně spravované vlastnictví, je nasnadě otázka, za jakých okolností *commons* selhává v komunitách globálního Jihu a mění se v režim volného přístupu. Zdá se, že v místních komunitách fungovaly systémy *commons*, o nichž víme, povětšinou uspokojivě

97) Na rozdíl od „klasické“ či „kritické“ institucionální ekonomie je „nová“ institucionální ekonomie méně kritická k ekonomickému střednímu proudu.

98) Ostrom a její kolegové ve svých typologiích vynechávají obecní/městské vlastnictví, které jim splývá s veřejným, resp. státním. Lze však argumentovat, že zejména v případě menších obcí či měst nebo jejich čtvrtí se tento typ vlastnictví někdy blíží komunitnímu.

v tom smyslu, že dokázaly dlouhodobě uchovat přírodní zdroje a přitom vzájemně spolupracovat (Bromley 1992: 4). Problém nastal většinou tehdy, když do fungujícího systému vstoupily trh, koloniální správa či stát, které různým způsobem podryly tradiční způsoby regulace.

Dokumentované případy, kdy koloniální správa svými zásahy narušila či destrukovala fungující *commons*, zmiňují Feeny a kol. (1990: 6).

Řada případů z období kolonialismu, zahrnující zestátnění či privatizaci místních ekosystémů, ovšem z hlediska dopadu na občiny zdokumentována není. V koloniích např. byla běžná praxe, kdy kolonisté označili veškerou půdu, která nebyla viditelně obhospodařována,⁹⁹ za majetek koloniální správy (tzv. *land grabs*, Lipton 2009). Ta pak tuto půdu často pronajala komerčním firmám na plantáže a těžbu surovin či dřeva, případně prodala bílým usedlíkům (Goldsmith a kol. 1992: 134).

Někde (Filipíny, Malajsie, Indie a část Afriky) kolonisté aktivně usilovali o nahrazení komunitního vlastnictví soukromým prostřednictvím legislativy. Francouzská koloniální správa v Severní Africe vydala v roce 1873 zákon cílený na místní kočovné pastevece: kdokoliv chtěl, mohl registrovat na své jméno vlastnictví, které bylo původně společné. Zákon využily městské elity a francouzští kolonisté, kteří tak získali velké plochy kvalitní půdy (Albertini 1982: 268).

Po dosažení nezávislosti dochází v zemích globálního Jihu nadále k zásahům vedoucím k zániku funkčních režimů komunitní správy (Feeny a kol. 1990: 7, Goldsmith a kol. 1992: 139–143). Svou roli sehrávají i nedomyšlené rozvojové projekty. Ostrom a kol. (1999) uvádějí případ vládního zavlažovacího systému v Nepálu v regionu Chirgad. Nový systém nahradil tradiční zavlažování, jež vzniklo svépomocí z místních materiálů a fungovalo v komunitním režimu správy. Stát nedokázal zajistit pro nový zavlažovací systém funkční režim distribuce vody a zemědělská produktivita od jeho postavení výrazně klesla.

Příklad privatizace části původně komunitní půdy v Etiopii, která vedla k tragédii, jež by bez hlubšího studia mohla být chápána jako hardinovská, uvádí Susan George (1986: 240–243). Afarové coby kočovní pasteveci využívali po staletí během osmiměsíčního období sucha komunitní pastviny v údolí řeky Awash. Během 60. let však (též díky úvěru Světové banky) část těchto pastvin zabraly komerční plantáže cukrové třtiny a bavlny. Afarové byli nyní nuceni spoléhat na sušší a méně úrodné pastviny, které nebyly dostačující. Výsledkem bylo umírání dobytka, snižování objemu stád, podvýživa a nakonec (roku 1973) hladomor, při němž zemřela nejméně třetina Afarů (100 000 lidí). Jako oficiální příčina byla vedle sucha uváděna nadměrná pastva. Hlubší příčina však spočívala v narušení systému *commons*. Další případy degradace

99) Jak upozorňuje Bodley (1982), kolonisté v řadě afrických zemí de facto privatizovali i kvalitní ornou půdu.

původně obecních pastvin, tentokrát v důsledku vícečetných zásahů státu, v Ugandě a v autonomní oblasti Vnitřní Mongolsko v Rusku uvádí Filipová (2013), Huang a kol. (2009) a Squires a Youlin (2009). Viz též Johanisová a kol. (v tisku).

Institucionální ekonomové kolem Elinor Ostrom zkoumají komunitní systémy správy ekosystémů jako instituce, jejichž úspěšnost lze analyzovat z hlediska naplnění určitých cílů, které si předem definují. Vycházejí přitom z nereflektovaného neoklasického pohledu (zkoumají např. celkovou výši produkce, schopnost členů komunity vyloučit neautorizované uživatele či pareto optimalitu systému,¹⁰⁰ Oakerson v Bromley 1992: 51–52). Na základě takovéto „institucionální analýzy“ poté navrhují, jak systém *commons* zlepšit, či jej nahradit jiným systémem správy (Ostrom a kol. 2006, Young 2011, Slavíková a kol. 2012: 101). Je otázka, nakolik se s cíli, které tito autoři vidí jako podstatné pro hodnocení obcí, ztotožňují samotní obyvatelé, správci, resp. uživatelé dané obcí. Z dosavadního výzkumu obcí se např. zdá, že více než o produktivitu usilují o dlouhodobou udržitelnost a spravedlivou distribuci.

Pokud ekonomové na základě „objektivního“ výzkumu obcí jdou o krok dále a navrhnou některou veřejnou politiku správy místních přírodních zdrojů či úpravu režimu *commons* bez konzultace s místními aktéry, mohou být sami chápáni jako hráč, který z pozice experta porušuje demokratické procesy či rovnováhu moci uvnitř daného společenství, tedy jako prosazovatel expertních hodnotících přístupů „shora“, které kritizuje sociálně ekologická ekonomie, případně jako nositel procedurální moci (ten, kdo rozhodne o jazyku hodnocení).

Navíc, jak je patrné z příkladů zmíněných výše, funkční systémy *commons* jsou velmi často paralyzovány či destruovány zásahem politických a ekonomických aktérů, kteří vycházejí z určitých ideologií a prosazují určité mocenské zájmy (Robbins 2012: 51–54). Na postižení a analýzu tohoto kontextu, tedy většího systému, v němž je systém obcí zakotven (Armitage 2008), rizik, které z takového zakotvení vyplývají, a mocenských vazeb, které v něm fungují, vztahů, nemá analytický přístup skupiny E. Ostrom nástroje.¹⁰¹

Řada autorů analyzujících systémy komunitní správy proto (ne vždy vědomě) volí východiska nového oboru politická ekologie.¹⁰² Politická ekologie se podle Robbinse (2012) explicitně zaměřuje na kritickou analýzu dominantních environmentálních diskursů korporátních, státních a mezinárodních aktérů a na demonstraci nežádoucích

100) Je tedy patrné, že vycházejí z modelu všeobecné rovnováhy.

101) Autoři učebnice *Ekonomie životního prostředí – teorie a politika* označují směr, který Ostrom inspirovala, za *institucionální ekologickou ekonomii* (Slavíková a kol. 2012: 91–101). Osobně se na základě uvedených argumentů domnívám, že tento směr příliš nevystupuje z axiologické a metodologické roviny středoproudé ekonomie, a vhodnější by tedy bylo hovořit např. o „institucionální environmentální ekonomii“.

102) Kterou jsme již zmínili v závěru podkapitoly 3.4.

dopadů veřejných politik a tržních přístupů na místní obyvatele, marginální skupiny a zranitelné populace. Současně se snaží dokumentovat způsoby, jimiž se tyto skupiny organizují a kladou odpor vůči zmíněným procesům. Je tedy patrné, že jedním z jejích klíčových témat je hnutí odporu vůči procesu narušování, resp. destrukce občin. Tento proces bývá kritiky označován jako *uzavření obcí* (*enclosure of the commons*), případně, parafrází Hardina, jako *tragédie uzavření obcí* (*tragedy of enclosure*)¹⁰³ (Guha a Martinez-Alier 2000: 60, 73, Martinez-Alier 2002: 80–81, Goldsmith a kol. 1992: 128, Monbiot 1994). V následující podkapitole shrneme pohled na téma *commons* z uvedené radikálnější pozice a rozšíříme jej o další rozměry.

4.5. Environmentální konflikty a hnutí na obranu *commons*

Goldsmith a kol. (1992: 129) se domnívají, že pokud má být systém *commons* funkční, musí existovat rovnováha moci jak *uvnitř* dané komunity, tak mezi komunitou a vnějším světem. Rovnováha moci uvnitř komunity je v komunitně spravovaných systémech podle nich spíše pravidlem. Vzniká „...jako vedlejší produkt neschopnosti elity v malé komunitě úplně eliminovat vyjednávací schopnost kteréhokoliv jejího člena, skutečnosti, že vzájemná sociální kontrola znemožňuje, aby se jeden člen mohl příliš obohatit na úkor ostatních, a nenápadného přetahování o pozice ve skupině mezi mnoha jednotlivci, kteří se navzájem znají a jejichž společným zájmem je jak minimalizovat vlastní rizika, tak zabránit tomu, aby jeden z nich uzurpoval příliš velký díl moci“ (Goldsmith a kol. 1992: 129–130).

Tuto křehkou rovnováhu může podle nich narušit státní zásah či vstup trhu do dosud převážně samozásobitelského společenství. K narušení komunitně spravovaného území zásahem moci zvenčí může dojít tím spíše, že samozásobitelské aktivity, resp. uspokojování potřeb členů komunity přímo z okolního ekosystému bez zprostředkování penězi (napájení dobytka v obecním rybníčku, sběr bambusu na výrobu rohoží, osekávání větví pro užití jako píce atd.) nejsou zvenčí vnímány jako ekonomická činnost, jsou de facto neviditelné (Mies a Bennholdt-Thomsen 1999). Vzhledem

103) Velká část anglických a velšských občin zanikla v rámci kontroverzní privatizace, která probíhala mezi 13. a 19. stoletím, s vrcholy ve 14. až 16. a 18. až zač. 19. století. Privatizované pozemky byly ohražovány živými i dřevěnými ploty a příkopy (Blomley 2007). Odtud koncept *ohražování* či *uzavírání* obcí, *enclosure of the commons*, někdy jen *enclosures*. Podobný proces probíhal v 19. století ve Skotsku (tzv. *Highland clearances*). Viz též Trevelyan (1994: 6), Fairlie (2009: 16–31), Merchant (1983: kap. 2), Neeson (1993), Goldsmith a kol. (1992: 132–133).

k tomu, že neviditelné je často i komunitní vlastnictví, a může proto i chybět formální uznání *commons* státem, je zvykové právo často beztrestně porušováno (Thekaekara 2004, Shiva 1992, Mayra Bertussi v Bollier a Helfrich 2012: 254–257).

Vedle každodenních, plíživých a všudypřítomných privatizací *commons* (viz Blaikie a kol. v Bromley 1992: 247–266, Thekaekara 2004, Johanisová a kol. v tisku) probíhají tyto procesy vyvlastnění i ve velkém měřítku, často ve jménu rozvoje a pokroku a s facilitací státem, který si osvojil tržní logiku (Martinez-Alier 2002: 77). Již jsme zmínili příklad Afarů v Etiopii. Ekosystém, dosud spravovaný komunitou, se stává plantáží, hutí, dolem či údolní nádrží a zábor může vedle záboru komunitního území zahrnovat přemístění celé komunity (Martinez-Alier 2002: kap. 6, Goldsmith a kol.: 140, 143, Čajka 2013). Protože se místní lidé většinou brání, hovoří právě v této souvislosti Martinez-Alier o environmentálních konfliktech¹⁰⁴ či o konfliktech environmentální distribuce (Martinez-Alier 2001, 2002: 18, 54, viz též podkapitulu 2.4.). Z uzavírání obcí se v této perspektivě stává boj mocných a bezmocných.

Příkladem environmentálních konfliktů, resp. tragédie uzavření obcí, studovaných v rámci ekologicko-ekonomického diskursu, je privatizace mangrovových mokřadů pro zakládání krevetových farem na pobřeží řady zemí zejména Latinské Ameriky a jižní a jihovýchodní Asie. Mangrovky jsou z environmentálního hlediska velmi hodnotné¹⁰⁵ pobřežní ekosystémy klasicky vlastněné státem, kde místní lidé praktikují právo *usufruct*. S podporou Světové banky (do 90. let) a pod tlakem vládního zadlužení a neoliberálních doktrín iniciují vlády privatizaci mangrovů. Ty jsou poté vykáčeny a nahrazeny nádržemi na intenzivní chov krevet pro vývoz, většinou do zemí globálního Severu (Martinez-Alier 2001, 2002: 80–99).

Cítat z rozhovoru s kolumbijským uživatelem mangrovových *commons* dokládá úzkou vazbu členů místní komunity na ekosystém, který je živí, a naznačuje, že mangrovky jsou využívány udržitelně: „Mangrovky jsou součástí naší kultury... Pro nás tady na pacifickém pobřeží jsou mangrovky prioritou jako prostředek samozásobitelství, jako prostředek našeho bezpečí. Z mangrovů pochází naše jídlo a dřevěné uhlí, abychom si ho mohli uvařit, a také dřevo na stavbu domů, které jsou z 80 % z mangrovového dřeva. Mladé mangrovníky nekácíme. Dnes kácíme v jedné zóně, pak přijdeme za rok a uřežeme, co přirostlo. Pokud budou mangrovky, budou ryby, budou krevety, budou krabi. Ale průmysloví *camaroneros* pronikají na naše území a neptají se nás ... neberou v úvahu, že tohle je území výrobců dřevěného uhlí, sběratelek dřeva, sběratelek škeblí,

104) Martinez-Alier označuje environmentální konflikty za hlavní náplň politické ekologie (2002: 30, 54).

105) Mangrovky (nazvané podle stromů adaptovaných na brakické vody a kolísání jejich úrovně) zajišťují prostor pro vývoj řady živočichů, včetně divokých krevet, genetické zdroje (např. rostliny odolné vůči salinitě), zachycování těžkých kovů a atmosférického uhlíku, ochranu proti půdní erozi aj. (Martinez-Alier 2002: 80).

rybářů..., že za tímto pásem mangrovů je hodně rodin, které z něj mají živobytí... Vyvěsí cedule s nápisem: Soukromý pozemek.“ (Martinez-Alier 2002: 85, viz též 2011: 718)

Místní lidé jsou v environmentálních distribučních konfliktech globálního Jihu znevýhodněni, mimo jiné i tím, že jejich zvykové právo *usufruct* nebývá legislativně zakotveno. Pokud v konfliktu prohrají, může být dopad dalekosáhlý nejen materiálně, ale i kulturně. Např. když prostor, v němž žijí, je pro ně plný odkazů na historické události. Je tak jejich historickou pamětí, resp. živou mytologií, a pokud jej opustí, ztrácí svou vazbu na minulost a vlastní kulturu (Gomes 2012: 1067). Často proto bojují za zachování svého *commons*, resp. svého ekosystému, a to mnohdy doslova na život a na smrt (Martinez-Alier 2001: 716).

Řada autorů a autorek dokládá navíc genderový aspekt výsledné nerovnosti: pokud dojde k uzavření občin, ztrácejí ženy často víc než muži. Především proto, že se kvůli své rodinné roli pohybují v nepeněžní ekonomice, a více tedy na daném ekosystému závisejí (zajišťování vody, píce, dřeva).¹⁰⁶ Často také mají specifické tradiční znalosti (v medicíně, ekologii a zemědělství), jejichž hodnota klesá s tím, jak je opuštěn komunitní způsob hospodaření. Ženy následně ztrácejí sociální status ve svém společenství (Agarwal 1992).

Indická autorka a aktivistka Vandana Shiva (viz Johanisová 2014: 102–105) v knize o environmentálních konfliktech *Staying Alive* (1992) nicméně neukazuje ženy jako oběti, ale naopak jako aktérky boje o zachování *commons*, přičemž jejich aktivita v environmentálních konfliktech je dána jak jejich větší rolí v péči o rodinu a hospodářství, tak znalostmi o souvislostech uvnitř ekosystémů, v nichž žijí. Shiva chápe pojem „rozvoj“ negativně a ztotožňuje jej s procesem uzavírání občin. Vyzdvihuje aktivity indických vesnických žen a jejich komunit, zaměřených proti tomuto typu „rozvoje“ a usilujících o obnovu *commons* (explicitně např. 1992: 83–89, 93). Pojem *commons* ve shodě s řadou dalších autorů (Illich 1983, Goldsmith a kol. 1992, Bollier a Helfrich 2012, Shrivastava a Kothari 2012: 154–156) přitom chápe Shiva obecněji než jen jako kolektivně spravované území. Za *commons* považuje mj. genetickou rozmanitost indických plodin, která vznikla stáletou interakcí – šlechtěním – mezi rolníky a přírodou. V současné době je toto *commons* uzavíráno tržními přístupy, kdy rolníci ztrácejí přístup ke svému tradičnímu osivu a jsou napojováni na globální komerční sítě, a snahami o patentování tradičních odrůd, odpůrci označovanými za biopirátství (Shiva 1992: 96–178).

Debal Deb (2009: 356), další indický radikální autor, v kapitolce „Trh vs. *commons*“ explicitně odmítá Hardinovu tezi a označuje za skutečnou tragédii privátní vlastnictví zdrojů, které umožňuje jednotlivcům maximalizovat jejich krátkodobý uži-

106) Obecněji viz feministickou kritiku středoproudé ekonomie v podkapitole 2.4.

tek. Funkční *commons*, přežívající v dnešních neindustriálních společnostech, jsou naopak „ukázkou síly občanské demokracie založené na komunitním étosu“ (Deb 2009: 357).

Namísto postulátu tří rovnocenných systémů správy území tak tito autoři chápou funkční režimy *commons* jako nevhodnější z hlediska sociálního i environmentálního, ale současně za silně ohrožené mocnými ekonomickými hráči, jejichž struktury sociální kontroly jim umožňují zachovat své mocenské pozice a vliv navzdory odporu ze strany obhájců *commons* (Goldsmith a kol. 1992: 157–164, Deb 2009: 389–494, viz též Johanisová 2007: kap. 1.2.1, 1.2.2., 2008: 81–87).¹⁰⁷

Z uvedené optiky vychází i typologie účastníků environmentálních konfliktů, jejímž autorem je Ind Ramachandra Guha (Guha a Martinez-Alier 2000: 12):¹⁰⁸ 1) *ekosystémoví lidé*: komunity silně závislé na přírodních zdrojích své vlastní lokality; 2) *omnivoři-všežravci*: jednotlivci a skupiny, jež mají schopnost zachytit, transformovat a spotřebovat přírodní zdroje z daleko širšího území, ba z celého světa.

Autor dodává: „Historii rozvoje v nezávislé Indii lze v zásadě chápat jako proces podchycení zdrojů pro všežravce na úkor ekosystémových lidí. Z toho vznikla třetí významná ekologická třída, a to *ekologičtí uprchlíci*, bývalí [ekosystémoví lidé] proměnění v obyvatele slumů, kteří žijí ve velkých městech z odpadků prosperity všežravců.“¹⁰⁹

Vývoj globální společnosti lze tedy v této perspektivě schematicky nahlédnout jako dlouhodobý konflikt mezi ekosystémovými lidmi spravujícími přírodní ekosystémy, na něž mají dlouhodobé vazby a jež uspokojují jejich základních potřeby, a všežravci. Příroda se v rámci tohoto konfliktu mění z *commons*, v nichž jsou vnořeny samozásobitelské aktivity ekosystémových lidí, na *zdroje*. *Zdroje* slouží intenzivní průmyslové výrobě produktů a služeb, které uspokojují potřeby spotřebitele – všežravce.¹¹⁰ Tato výroba je poháněna technologií závislou na fosilních palivech a komplexním

107) Také Martinez-Alier (2002:76-77) označuje *commons* obecně, resp. potenciálně za vhodnější formu správy přírodních zdrojů nežli režim soukromého vlastnictví. Argumentuje mnohem delší existencí komunity oproti privátnímu vlastníkovi, a tudíž jejím větším zájmem uchovat daný ekosystém či nerostný zdroj pro budoucnost. V případě, že ekosystém spravuje stát, je podle něj klíčové, zda uplatňuje či neuplatňuje „krátkodobou tržní logiku“.

108) Uvedenou typologii přebírá např. i Deb (2009: 118, 359) či Sachs a Santarius (2007: 36).

109) V originále: *ecosystem people, omnivores, ecosystem refugees* (Deb 2009: 359 používá pojem *development refugees*).

110) Zde vycházíme ze známého textu Ivana Illicha, jednoho z prvních radikálních kritiků modernity (Illich 1983). Illich na rozdíl od skupiny kolem Ostrom (která pracuje s konceptem *commons* jako komunitní správy „zdrojů“) vnímá „zdroj“ jako protiklad „commons“: ekosystém může být buď „zdrojem“, nebo „commons“. Jako příklad *uzavření commons* uvádí Illich ulice v Mexico City: původně byla ulice *commons*, kde si hrály děti a dospělí posedávali, schůzovali, chodili či jezdili na oslech. Ulice se po *uzavření commons* proměnila ve *zdroj*, určený pro pohyb aut (tamtéž).

ekonomicko-finančním systémem. V tomto směru není zásadní rozdíl mezi kolonialismem, modernistickým rozvojem a neoliberálním projektem ekonomické globalizace: všechny jsou variantami stejného velkého vyprávění (Deb 2009: 15–53, Daněk a kol. 2008).

Oproti dřívějšímu je tu ale zásadní rozdíl: Původní příslib, že všichni ekosystémoví lidé se v budoucnosti promění ve všežravce, se rozplývá, protože na začátku 21. století: a) je již spotřebována velká část snadno dostupných fosilních paliv a nerostů a degradována většina ekosystémů, b) ekonomicko-finanční systém založený na úvěru, úroku a ekonomickém růstu se blíží k hranici své funkčnosti a stále jasněji nabývá kontury nikoliv stroje na výrobu blahobytu, ale pyramidové hry. Budoucnost ztrácí dimenzi emancipace lidstva a stále zřetelněji nabývá rysů koncentrace ekonomické moci všežravci, s environmentálně problematickými důsledky pro budoucnost a dosud nenarozené generace.¹¹¹

Pojem *commons* ve svém rozšířeném významu, který lze vystopovat k dílu Ivana Illicha (1982: 17–18, 1983 a další) a který rozvádí např. Goldsmith a kol. (1992), vychází z představy, že s nástupem modernity a s procesem komodifikace postupně dochází (na Severu, Jihu i Východě) k *uzavírání commons* politicko-ekonomickou mocí, přičemž to, co bylo až dosud volně dostupné, získává statut vzácného (uměle vytvořená vzácnost) zboží, dostupného za peníze. Člověk postupně ztrácí svou svobodu a možnost řídit vlastní život. Tak je příroda *uzavírána* privatizací, ale i prostor ulice *uzavírán* auty (děti už si tu nemohou hrát, dospělí sedat na zápraží či vodit zvířata), země Jihu *uzavírány* úvěry a západní technologií a řemeslná výroba *uzavírána* továrnou (kde je „prostor definován přímkami, čas hodinami, pohyb rytmem stroje a pracovní režim managementem“, tamtéž: 151). Ideál (či ideologie) *commons* ve své radikální podobě často odmítá nejen státní a soukromé vlastnictví, ale i stát a trh vůbec, a klade důraz na sdílení (např. internetového softwaru, veřejného prostoru, myšlenek a informací), spolupráci, samozásobitelství, lokalizované ekonomické vazby a spravedlivou distribuci. Ve své environmentální podobě (např. Barnes 2006) zdůrazňuje právo všech na

111) Podle Shrivastava a Kothari (2012: 198–199) připomíná dnešní vyvlastňování půdy na indickém venkově zrychlenou verzi anglického *uzavírání* občin. Peruánský diplomat de Rivero (2001) se ptá: I kdyby bylo možné najít práci pro stovky milionů dělníků rozvojového světa (což nepředpokládá, protože moderní technologie je založena na šetření pracovní silou), jak by se mohlo pět miliard lidí přizpůsobit vzorcům spotřeby jedné miliardy, aniž by způsobili environmentální katastrofu? (tamtéž: 8). A odpovídá si: „Odložme mýtus rozvoje, opusťme pouť za Eldorádem a nahraďme chimérický cíl bohatství národů cílem přežití národů.“ (tamtéž: 186) Podle Deba (2009: 519) jsou svobody a práva většiny občanů, včetně těch nenarozených, obětována výlučné svobodě privilegované skupiny. Viz též Shrivastava a Kothari (2012: kap. 8) a Deb (2009: kap. 2). K hlubším ekonomicko-ekologickým souvislostem viz Heinberg (2011: kap. 3), World Resources Institute (2005), Victor (2010), Douthwaite (2000: kap. 2), Bell (2004: kap. 3), Johanisová a Fraňková (2012).

stejný díl přírodních zdrojů¹¹² a nutnost tyto zdroje spravovat v zájmu budoucích generací. V diskursu *commons* tak zaznívají cíle environmentální udržitelnosti a sociální spravedlnosti a důraz je kladen na demokratická řešení zdola. Naproti tomu zde nenačázíme cíle, jako jsou produkce, produktivita, efektivnost a ekonomický růst.

4.6. Privátní vs. komunitní vlastnictví a sociálně ekologická ekonomie

Jeden z nejnadšenějších zastánců privatizace půdy, peruánský ekonom Hernando de Soto, se současně označuje za ochránce chudých a svou kampaň za privatizaci dosud komunitních území na peruánském venkově zdůvodňuje snahou o to, aby země globálního Jihu neuvízly v pasti „špinavého sklepa předkapitalistického světa“ danou tím, že lidé tu nemají jasně vymezená vlastnická práva (de Soto 2001: 4). Lidé v těchto zemích podle něj mají aktiva, tedy majetek v podobě pozemků či obydlí, které užívají. Ale nemají k nim písemné doklady a v mnoha případech nejsou jejich vlastnická práva jednoznačně definována tak, aby jim někdo zvenčí porozuměl. Jejich majetek nelze rozdělit na podíly, nelze jej snadno vzájemně porovnávat a pravidla, která řídí užívání majetku, se v různých komunitách liší (tamtéž: 1). Proto nemohou své zdroje snadno proměnit na peníze, resp. na likvidní kapitál, např. tak, že jej prodají, či ho využijí k získání úvěru či renty, které pak produktivně investují a „vygenerují tak nové bohatství, které přispívá zároveň k produkci a k produktivitě“ (tamtéž: 1). Je proto třeba nahradit „anarchismus“ „efektivností“ (tamtéž: 7) a přesunout legitimitu vlastnických vztahů „z politického kontextu místních komunit“ směrem k „neosobnímu kontextu zákona“ (tamtéž: 4). V této souvislosti de Soto popisuje svou strategii pro rozdrobení komunitních forem vlastnictví ve venkovských oblastech Peru, kde dosud převládají, a jejich převod na soukromé vlastnictví (tamtéž: 10–11).

Hernando de Soto vychází z preanalytické vize středoproudé ekonomie. Věří na ekonomický růst, globální finanční systém, *homo economicus* a průmyslovou výrobu. Málo vnímá přírodní limity růstu a „ekonomiky vesmírné lodí“, málo vnímá ekosystémové uprchlíky, hromadící se ve slamech megaměst zemí globálního Jihu. Málo také vnímá tendence koncentrace kapitálu ve stále méně rukou a narůstající distribuční nerovnosti. Příroda jako *commons* pro něj není bohatstvím, bohatstvím je pro něj příroda pouze jako *zdroj* (viz podkapitulu 4.5.).

112) Tedy se zde opět, byť v jiné podobě, objevuje požadavek na spravedlivou environmentální (ekologickou) distribuci.

Naproti tomu ten, kdo vychází z preanalytické vize sociálně ekologické ekonomie, by měl na koncept *commons* hledět se sympatiemi či alespoň se zájmem. Dlouhodobé cíle funkčních občin jsou často sociální i mezigenerační spravedlnost, často se jim také daří cíl „vyvážení moci na různých úrovních“ (viz podkapitulu 3.5.). Funkční občina plní alespoň lokálně Spashem navržený cíl sociálně ekologické ekonomie: „docilení trvalého lidského blahobytu na bázi setrvalého zdraví a fungování zemských ekosystémů“. Pokud přijmeme tezi, že současný systém je neudržitelný, a je proto třeba tvorba nových institucí, je možné přemýšlet i v zemích globálního Severu o podpoře, resp. performativitě „alternativních ekonomických prostor“: ekonomických organizací, které jsou schopné zajistit „zásobování“ (Nelson 1996: 34) společnosti, aniž by kladly důraz pouze na zisk a na růst (Leysholn a kol. 2003: 1–26). Některé z nich by se mohly inspirovat občinami a komunitním vlastnictvím, jak už se ostatně také děje (Johanisová 2008).

Je patrné, že v podceňování tradičních občin, v jejich neviditelnosti a zranitelnosti se odráží i skutečnost, že se v nich nejčastěji pohybují a nejvíc na nich závisejí ženy, že velká část jejich „aktiv“ má nepeněžní podobu a že často nejsou formálně, resp. legislativně ukotveny. Pokud bude sociálně ekologická ekonomie věnovat občinám v budoucnosti větší pozornost, bude to znamenat i větší důraz na témata genderu, nepeněžní ekonomiky a alternativní mikroekonomie, která v jejím výzkumném portfoliu zatím nehrají výraznou roli.

Sociálně ekologická ekonomie by také mohla analyzovat deliberativní, resp. demokratické procesy uvnitř tradičních (či novodobých) občin. Spolu s politickou ekologií se již dnes zaměřuje na mocenské tlaky, které na tradiční občiny působí, i na způsoby, jimiž se „ekosystémoví lidé“ brání převodu do kategorie „ekosystémoví uprchlíci“. Důraz sociální ekologické ekonomie na nesouměřitelnost hodnot a různé jazyky hodnocení mohou bránit „sešrotování hodnot v systému vycházejícím z volnotržního paradigmatu“, jak o něm hovoří Spash (1999: 28, podkapitola 3.5.). Martinez-Alier (2001: 716), píšící o environmentálních konfliktech o mangrovové mokřady, říká doslova: „... lidský život a lidská důstojnost mají dimenzi, která se vzpírá peněžnímu ohodnocení. Vhodnými jazyky hodnocení jsou zde: živobytí, potravinová bezpečnost, lidská práva, komunitní vlastnická práva. Nikoliv: internalizace externalit v systému cen, ani princip znečišťovatel platí, ani analýza přínosů a nákladů.“

Na závěr zmiňme zajímavý výzkum z roku 2000 na ostrově Tenerife, který uchoopil z historického, institucionálního i ekologicko-ekonomického hlediska problém dostupnosti vody na uvedeném ostrově. Z původně komunitní formy čerpání podzemní pitné vody na ostrově došlo postupně k její privatizaci v rukou malého množství zámožných vlastníků, kteří vodu nadměrně čerpají a jsou v tom podporováni místní vládou a stále sofistikovanějšími technologiemi, které de facto vedou k vyčerpání a salinizaci vodních zásob. Autoři hovoří o „koevoluci přírodního a sociálního systému“. Voda,

která byla původně hojná, je nyní kvůli špatnému managementu vzácná, což označují za „sociální konstrukci vzácnosti vody“.¹¹³ Autoři řeší otázku vody jako *commons*, uvažují o dimenzi environmentálního distribučního konfliktu a vkládají naději na změnu do strukturované veřejné diskuse, resp. deliberativního hodnocení, které by mohlo zahrnovat občanské poroty, fokusové skupiny a multikriteriální analýzu. Domnívám se, že uvedená studie výborně splňuje Spashův požadavek na „integrativní interdisciplinární heterodoxně ekonomický přístup“ (podkapitola 3.5.), vycházející ze vzájemně kompatibilních hodnot a metodik (Aguilera-Klink a kol. 2000).

---

113) Zde je určitá příbuznost s myšlením I. Illicha, viz podkapitulu 4.5.

5. Závěry a shrnutí

Kapitola 2:

Středoproudou ekonomikou, tedy ekonomickou teorií, jak je prezentována ve většině základních ekonomických učebnic, je možné kritizovat jak z pozitivistických, tak z post-pozitivistických pozic. Z pozitivistických (resp. novopozitivistických) pozic poukazuje Binka na to, že ekonomie málo reflektuje svou slepou skvrnu (dle Poppera), tedy soubor předpokladů, které pokládá za pravdivé, ač nejsou falzifikovatelné, a naopak obsah této slepé skvrny prezentuje jako obecně platný i pro jiné obory, potažmo společnost. Druhá kritika z novopozitivistických pozic říká, že středoproudá ekonomie vychází z abstraktního modelu společnosti a apriorních axiomů a není schopna své axiomy falzifikovat. Není tedy vědou v popperovském slova smyslu (Gočev a další).

Z postpozitivistických pozic lze napadnout sebehodnocení středoproudé ekonomie jako tzv. pozitivní vědy, resp. obraz středoproudé ekonomie jako oboru nezatíženého hodnotami a subjektivitou, zkoumající objektivní realitu a společenské zákonitosti. Každý obor je ovlivněn svými historickými a filosofickými východisky i např. genderem, geografickou či sociální pozicí svých badatelů. Středoproudá ekonomie by měla reflektovat a formulovat svá hodnotová východiska a jejich implikace.

Julie Nelson označuje středoproudou ekonomikou jako sociálně konstruovanou disciplínu. Nelson a další autorky (Mellor) kritizují z feministických pozic výchozí hodnoty středoproudé ekonomie jako maskulinní, např. preferující model člověka jako sobeckého, autonomního a racionálního (oproti člověku sociálně vázanému, altruistickému a citovému). Podle Mellor je v ekonomii implicitní nevyřčený dualismus, který podhodnocuje tzv. ženskou práci a přírodu, které však představují podmínku existence druhého pólu duality (tržně zhodnotitelné statky).

Existuje řada dalších kritik z podobných i jiných pozic. Text dále rozebírá čtyři knihy autorů (resp. dvojic autorů) z ekonomického akademického prostředí: Ackerman a Nadal, Keen, Hill a Myatt, Aldred. Všichni se zaměřují na komplexní kritiku ideologie, předpokladů a metodologie středoproudé ekonomie, převážně z novopozitivistických pozic. Jedním ze zásadních zjištění je neplatnost teorie všeobecné rovnováhy. Závěr kapitoly diskutuje příčiny, proč zůstává středoproudá ekonomie povětšinou touto kritikou nezasazena, a zmiňuje některé výjimky.

Kapitola 3:

Ekologická ekonomie vznikla na konci 80. let a zatím nepředstavuje ideologicky a metodologicky jednotný obor. Jako jednotící prvek se jeví důraz na materiální a energetický charakter ekonomické reality, na hledání limitů materiálových a energetických toků a na propojení ekologie a ekonomie. Někteří autoři zdůrazňují i sociální zakotvenost ekonomiky, nicméně v praxi řada prací inklinuje k technicistním a matematizujícím přístupům. Za přílišnou blízkost středoproudé ekonomii je kritizována ze strany nově vznikajícího oboru zelená ekonomie.

Starší (1865–1940) historii ekologické ekonomie zpracoval Martinez-Alier, soustředil se pouze na autory, kteří se zabývali souvislostmi energie a ekonomiky (např. Soddy, Podolinskij, Geddes), zaměřil se ale i na politicko-ideologické souvislosti jejich díla. Dva texty od Inge Rópke mapují nedávnější historii ekologické ekonomie. K výrazným osobnostem tu patřili Boulding, Georegescu-Roegen, bratři Odumové, Daly a další. Kapitola shrnuje i obecnější společenské souvislosti vývoje oboru, definuje environmentální ekonomii a její odlišnosti oproti ekologické ekonomii a dotýká se mocenských tlaků a konfliktů mezi heterodoxnějšími a ortodoxnějšími směry.

Spash rozlišuje v současnosti dva směry v ekologické ekonomii. Světle zelení necítí potřebu vymezit se vůči středoproudé ekonomii, nehledají nové paradigma, inklinují k mainstreamovým ekonomickým metodám, resp. k integraci ekologických a ekonomických modelů. Tmavě zelení usilují o integraci metodologie a ideologie na heterodoxních základech a o užší spolupráci se socio-ekonomickými obory. Řada autorů (např. van den Bergh a Daly) se však pohybuje mezi nimi, resp. se vůči oběma pólům jasně nevymezuje. Nový tmavě zelený směr deliberativní ekonomie hledá nové modely lidského chování a participativní metody rozhodování. Poslední část kapitoly shrnuje návrhy preanalytické vize, výchozích hodnot, cílů, námětů a metodiky nové hlubinně zelené „sociálně ekologické ekonomie“ a vychází přitom především z textů Spashe a Hamiltona.

Kapitola 4:

Vlivný článek Hardina z roku 1968 o tragédii občiny měl velký dopad, především ve sféře privatizace či zestátnění komunitně spravovaných území ve jménu ochrany přírody. Vliv článku byl dán i tím, že vycházel ze dvou klíčových dogmat středoproudé ekonomie. Jedním z nich je preference soukromého vlastnictví, druhým je model člověka vycházející z metodologického individualismu a utilitarismu (tzv. *homo economicus*).

Hardinova teze byla kritizována z více pozic a Hardin se nakonec omluvil. Důležitý byl směr empirický, který na základě historických i současných studií dokládá funkčnost řady systémů komunitní správy území, v textu jsou zmíněny příklady z britské a japonské historie a z brazilské současnosti. Takových studií ale není mnoho a text k tomu hledá důvody (např. komplexnost, absence písemných záznamů, jiné výchozí

hodnoty aktérů oproti badatelům). V občinách lze zachytit odstupňovaná práva k užívání půdy, resp. ekosystému a postoj správcovství oproti vlastnictví.

Významná kritika vycházela ze skupiny institucionálních ekonomů kolem Elinor Ostrom. Dokládali, že dobře řízené komunitní *commons* nejsou horší než správa přírody ze strany státu či privátní vlastnictví. Text ale prezentuje mocenské souvislosti, které Ostrom nereflektovala: obcí jsou ohroženy ze strany státu i privátní sféry, které často spolupracují, zvláště pokud stát přijme tržní logiku. Příkladem jsou etiopiští pastevcí, kterým bylo zabráněno kočovat, což vedlo k nadměrné pastvě a posléze k hladomoru. Zdánlivá tragédie obcí zde byla způsobena „tragédií uzavření obcí“. Ostrom a kol. navíc vycházeli při svých výzkumech z víceméně mainstreamových priorit a jejich expertní hodnocení komunitních systémů správy nemuselo odrážet vlastní priority daných aktérů, resp. komunit.

Zestátnění či privatizace obcí jsou často dány mocenskými zájmy a mají úzkou souvislost s environmentálními konflikty, jak je zkoumá ekologická ekonomie (Martinez-Alier). Jako příklad je uvedena proměna komunitně využívaných mangrovových mokřadů na krevetové farmy v Kolumbii. Radikální kritika „uzavírání obcí“ vede k polarizovanému pojetí vývoje společnosti jako konfliktu mezi „omnivory“ a „ekosystémovými lidmi“, kteří jsou vyhošťováni ze svých území a stávají se „ekosystémovými uprchlíky“. Illich v podobném duchu rozlišuje mezi přírodou jako *commons* a přírodou jako zdrojem. V závěru text hodnotí preanalytické vize v souvislosti s obcí a hledá styčné body mezi tématem *commons* a ekologickou ekonomii.

6. Literatura

- Ackerman, F., 2009: *Can We Afford the Future? The Economics of a Warming World*. London: Zed Books
- Ackerman, F., Heinzerling, L., 2004: *Priceless: On Knowing the Price of Everything and the Value of Nothing*. New York: The New Press
- Ackerman, F., Nadal, A., 2012: *The Flawed Foundations of General Equilibrium: Critical Essays on Economic Theory*. London: Routledge (poprvé vyšlo 2004)
- Agarwal, B., 1992: The Gender and Environment Debate: Lessons from India. *Feminist Studies* 18: 119–158
- Aguilera-Klink, F., Pérez-Moriana, E., Sánchez-García, J., 2000: The Social Construction of Scarcity. The Case of Water in Tenerife (Canary Islands). *Ecological Economics* 34: 233–245
- Albertini, R. von, Wirz, A., 1982: *European Colonial Rule, 1880–1940: The Impact on the West of India, Southeast Asia and Africa*. Westport: Greenwood Press
- Aldred, J., 2002: Cost-Benefit Analysis: Incommensurability and Rough Equality. *Environmental Values* 11: 27–47
- Aldred, J., 2009: *The Skeptical Economist: Revealing the Ethics Inside Economics*. London: Earthscan
- Ariely, D., 2009: *Jak drahé je zdarma?* Praha: Práh
- Armitage, D., 2008: Governance and the Commons in a Multi-Level World. *International Journal of the Commons* 2: 7–32
- Bandhu, P., 2011: *Back to Basics: A J. C. Kumarappa Reader*. Udhagamandalam, India: Odyssey
- Barnes, P., 2006: *Capitalism 3.0: A Guide to Reclaiming the Commons*. San Francisco: BK Publishers
- Becker, C., Faber, M., Hertel, K., Manstetten, R., 2005: Malthus vs. Wordsworth: Perspectives on Humankind, Nature and Economy. A Contribution to the History and the Foundations of Ecological Economics. *Ecological Economics* 53: 299–310
- Bell, D., 2004: *An Invitation to Environmental Sociology*. Thousand Oaks, USA: Sage
- Bělohradský, V., 2009: *Společnost nevolnosti. Eseje z pozdější doby*. Praha: Sociologické nakladatelství
- Bergh, J. van den, 2001: Ecological Economics: Themes, Approaches and Differences with Environmental Economics. *Regional Environmental Change* 2: 13–23
- Binka, B., 2008: *Environmentální etika*. Brno: Masarykova univerzita

- Blomley, N., 2007: Making Private Property: Enclosure, Common Right and the Work of Hedges. *Rural History* 18: 1–21
- Bodley, J., 1982: *Victims of Progress*. Palo Alto: Mayfield Publishing Company
- Bollier, D., Helfrich, S. (eds.), 2012: *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Amherst: Levellers Press. Dostupné na: <http://wealthofthecommons.org/contents>
- Boulding, K., 1966: The Economics of the Coming Spaceship Earth. Str. 3–14 v: Jarret, H. (ed.): *Environmental Quality in a Growing Economy*. Baltimore, MD, USA: Johns Hopkins University Press
- Bromley, D. (ed.), 1992: *Making the Commons Work: Theory, Practice and Policy*. San Francisco: International Center for Self-Governance
- Bronk, R., 1999: *Progress and the Invisible Hand: The Philosophy and Economics of Human Advance*. London: Warner Books
- Čajka, A., 2013: *Stavba velkých přehrad v Indii: konflikt vizí rozvoje*. Diplomová práce na FSS MU, Brno (práce je veřejně dostupná v elektronickém archivu závěrečných prací MU)
- Čamrová, L., 2007 (ed.): *Ekonomie a životní prostředí: nepřátelé, či spojenci?* Praha: Alfa Publishing a Liberální institut
- Capra, F., 2002: *Bod obratu*. Praha: Dharma Gaia (poprvé vyšlo 1982)
- Cato, M. S., 2006: *Market Schmarket: Building the Post-Capitalist Economy*. Cheltenham: New Clarion Press
- Cato, M. S., 2009: *Green Economics*. London: Earthscan
- Chatrapati, S., 1985: *Common Property and Common Poverty*. Delhi: Oxford Publishing House
- Christensen, P. P., 1989: Historical Roots for Ecological Economics: Biophysical Versus Allocative Approaches. *Ecological Economics* 1: 17–36
- Cleveland, C., 1999: Biophysical Economics: From Physiocracy to Ecological Economics and Industrial Ecology. Str. 125–154 v: Gowdy, J., Mayumi, K. (eds.): *Bioeconomics and Sustainability: Essays in Honor of Nicholas Georgescu-Roegen*. Cheltenham, UK: Edward Elgar
- Common, M., Stagl, S., 2005: *Ecological Economics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press
- Dale, G., 2010: *Karl Polanyi*. Cambridge: Polity Press
- Daly, H., 1996: *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*. Boston: Beacon Press
- Daly, H., 1996: On Nicholas Georgescu-Roegen's Contributions to Economics: An Obituary Essay. Str. 191–198 v: Daly, H.: *Beyond Growth*. Boston: Beacon Press
- Daly, H., Cobb, J., 1990: *For the Common Good*. London: Green Print
- Daly, J., Farley, J., 2004: *Ecological Economics: Principles and Applications*. Washington DC: Island Press
- Daněk, P., 2008: Vývoj moderního geografického myšlení. Str. 9–40 v: Toušek, V., Kunc, J., Vystoupil, J. (eds.): *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o.
- Daněk, P., Navrátilová, A., Hildebrandová, M., Stojanov, R., 2008: *Approaching the Other: The Four Projects of Western Domination*. Olomouc: Univerzita Palackého

- de Rivero, O., 2001: *The Myth of Development*. London: Zed Books
- de Soto, H., 2001: *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. CDE Focus, No 6, September 2001, Johannesburg: Centre for Development and Enterprise
- Deb, D., 2009: *Beyond Developmentality: Constructing Inclusive Freedom and Sustainability*. London: Earthscan
- Diesendorf, M., Hamilton, C., 1997: *Human Economy, Human Ecology*. St Leonard's, Australia: Allen and Unwin
- Douthwaite, R., 2000: *The Growth Illusion*. Dublin: Lilliput Press
- Easterlin, R., 1974: Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. Str. 89–125 v: David, P. A., Reder, M. W. (eds.): *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honour of Moses Abramowitz*. New York: Academic Press
- Edwards-Jones, G., Davies, B., Hussain, S., 2000: *Ecological Economics: An Introduction*. Malden, USA: Blackwell
- Ekins, P. (ed.), 1986: *The Living Economy: A New Economics in the Making*. London: Routledge and Kegan Paul
- European Environment Agency, 2013: *Environmental Indicator Report 2013: Natural Resources and Human Well-Being in a Green Economy*. Luxembourg: Publications Office of the European Union
- Fairlie, S., 2009: A Short History of Enclosure in Britain. *The Land* 7: 16–31 (časopis lze objednat na www.tlio.org.uk)
- Feeny, D., Berkes, F., McCay, B., Acheson, J., 1990: The Tragedy of the Commons: Twenty-Two Years Later. *Human Ecology* 18: 1–19
- Filipová, Z., 2013: *Vliv změny režimu tradičně udržovaných občin na životní prostředí v regionu Karamoja (Uganda)*. Diplomová práce na FSS MU, Brno (práce je veřejně dostupná v elektronickém archivu závěrečných prací MU)
- Foreign and Commonwealth Office, 2007: *Stern Review: Ekonomické aspekty změny klimatu*. London: HM Treasury Stern Review
- Fraňková, E., 2007: *Ničí práce svět? Použitelnost 2. termodynamického zákona a pojmu entropie v environmentální argumentaci*. Diplomová práce na FSS MU, Brno (práce je veřejně dostupná v elektronickém archivu závěrečných prací MU)
- Fraňková, E., Johanisová, N., 2013: Udržitelný nerůst. Nový zastřešující koncept v environmentální argumentaci? *Sociální studia* (1): 13–34
- Fuchs, K., Tuleja, P., 2003: *Základy ekonomie*. Praha: Ekopress
- Funtowicz, S., Ravetz, J., 1994: The Worth of a Songbird: Ecological Economics as a Post-Normal Science. *Ecological Economics* 10: 197–207
- Gendron, C., 2012: Embracing the Socially Constructed Dimensions of the Economic System and the Ecological Crisis. Str. 67–84 v: Cangiani, M. (ed.): *Alternative Approaches to Development*. Padova, Italia: Coop. Libreria Editrice Università di Padova
- George, S., 1986: *How the Other Half Dies*. London: Penguin

- Georgescu-Roegen, N., 1971: *The Entropy Law and the Economic Process*. Cambridge, USA: Harvard University Press
- Gočev, P., 2006: *Co opravňuje vertikální přerozdělování? Imanentní kritika neoklasického a neoliberalního přístupu*. Diskusní sešit. Brno: Trast pro ekonomiku a společnost. Dostupné též na: <http://www.thinktank.cz/dok/diskuzni-sesity-a-dalsi/page/2/>
- Goldman, M., 2001: The Birth of a Discipline: Producing Authoritative Green Knowledge, World Bank-Style. *Ethnography* 2: 191–218
- Goldsmith, E., Hildyard, N., Bunyard, P., McCully, P. (eds.), 1992: Whose Common Future? *The Ecologist* 22: 123–210
- Gomes, A., 2012: Alter-Native „Development“: Indigenous Forms of Social Ecology. *Third World Quarterly* 33: 1059–1073
- Guha, R., Martinez-Alier, J., 2000: *Varieties of Environmentalism: Essays North and South*. London: Earthscan
- Haberle, J., 2014: *J. C. Kumarappa, „Gándhího ekonom“*. Bakalářská práce na FSS MU, Brno (práce je veřejně dostupná v elektronickém archivu závěrečných prací MU)
- Haraway, D., 1991: *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. London: Free Association Books
- Hardin, G., 1968: The Tragedy of the Commons. *Science* 162: 1243–1248
- Hardin, G., 1991: The Tragedy of the „Unmanaged“ Commons. Str. 162–185 v: Andelson, R. V.: *Commons without Tragedy*. London: Shephard-Walwyn
- Harvey, D., 2000: *Spaces of Hope*. Edinburgh: University of Edinburgh Press
- Heilbroner, R. (ed.), 1986: *The Essential Adam Smith*. Oxford: Oxford University Press
- Heilbroner, R., Milberg, W., 1995: *The Crisis of Vision in Modern Economic Thought*. Cambridge: Cambridge University Press
- Heinberg, R., 2011: *The End of Growth: Adapting to Our New Economic Reality*. Forest Row, U.K.: Clairview
- Hill, R., Myatt, T., 2010: *The Economics Anti-Textbook: A Critical Thinker's Guide to Micro-Economics*. Halifax, Canada: Fernwood publishing
- Holling, C. S., 1986: The Resilience of Terrestrial Ecosystems: Local Surprise and Global Change. Str. 292–317 v: Clark, W. C., Munn, R. E. (eds.): *Sustainable Development of the Biosphere*. Cambridge: Cambridge University Press
- Horký, O., 2011: Falešná neutralita neoklasické teorie: feministická, antropologická, evoluční a ekologická kritika. *Politická ekonomie* 3: 329–344
- Horký-Hlucháň, O., Profant, T., v tisku: *Mimo Sever a Jih: rozumět globálním nerovnostem a rozmanitosti*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů
- Huang, J., Bai, Y., Jiang, Y., 2009: Case Study 3: Xilingol Grassland, Inner Mongolia. Str. 120–135 v: Squires, V. R., Xinshi, L., To, W., Youlin, Y. (eds.): *Rangeland Degradation and Recovery in Inner Mongolia*. Wallingford, UK: CARI Publishing
- Hunt, E. K., d'Arge, R., 1973: On Lemmings and Other Acquisitive Animals: Propositions on Consumption. *Journal of Economic Issues* 7 (June): 337–353

- Hutchinson, F., Mellor, M., Olsen, W., 2002: *The Politics of Money: Towards Sustainability and Economic Democracy*. London: Pluto
- Illich, I., 1982: *Gender*. New York: Pantheon Books
- Illich, I., 1983: Silence Is a Commons. *The CoEvolution Quarterly* (Winter), <http://www.preservenet.com/theory/Illich/Silence.html>
- Jackson, T., 2009: *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*. London: Earthscan
- Johanisová, N., 2007: *A Comparison of Rural Social Enterprises in Britain and the Czech Republic*. Disertační práce na FSS MU, Brno (práce je veřejně dostupná v elektronickém archivu závěrečných prací MU)
- Johanisová, N., 2008: *Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem*. Volary: Stehlík
- Johanisová, N., 2014: *Ekonomičtí disidenti: kapitoly z historie alternativního ekonomického myšlení*. Volary: Stehlík
- Johanisová, N., Crabtree, T., Fraňková, E., 2013: Social Enterprises and Non-Market Capitals: A Path to Degrowth? *Journal of Cleaner Production* 38: 7–16.
- Johanisová, N., Filipová, Z., Fraňková, E., v tisku: Rozvoj jako destrukce, obrana či obnova obcí? v: Horký-Hlucháň, O., Profant, T. (eds.): *Mimo Sever a Jih: rozumět globálním nerovnostem a rozmanitosti*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů
- Johanisová, N., Fraňková, E., 2012: Ekonomický růst a jeho environmentální a sociální souvislosti. *Geografické rozhledy* 22: 6–8
- Johanisová, N., Wolf, S., 2012: Economic Democracy: A Path for the Future? *Futures* 44: 562–570.
- Kapp, K. W., 1970: Environmental Disruptions and Social Costs: A Challenge to Economists. *Kyklos* 23: 833–847
- Kapp, K. W., 1971: *The Social Costs of Private Enterprise*. New York: Schocken Books
- Keen, S., 2001: *Debunking Economics: The Naked Emperor of the Social Sciences*. Australia: Pluto Press
- Kohák, E., 2000: *Zelená svatozář: kapitoly z ekologické etiky*. Praha: Sociologické nakladatelství
- Korten, D., 1995: *When Corporations Rule the World*. London: Earthscan
- Kuhn, T. S., 1982: *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Bratislava: Pravda (poprvé vyšlo 1962)
- Kutáček, S. (ed.), 2007: *Penězům na stopě*. Brno: Trast pro ekonomiku a společnost
- Lee, F., 2010: *A History of Heterodox Economics*. London: Routledge
- Leyshon, A., Lee, R., Willimans, C., 2003: *Alternative Economic Spaces*. London: Sage Publications.
- Lindley, M., 2007: *J. C. Kumarappa: Mahatma Gandhi's Economist*. Mumbai, India: Popular Prakashan
- Lipton, M., 2009: *Land Reform in Developing Countries*. London: Routledge
- Lutz, M., 1999: *Economics for the Common Good: Two Centuries of Social Economic Thought in the Humanistic Tradition*. London: Routledge
- Madron, J., Jopling, J., 2003: *Gaian Democracies: Re-Defining Globalization and People-Power*. Schumacher Briefing 9, Green Books, Dartington, U.K.

- Marčík, F., 2003: Planetární meze, ropný zlom a vrchol těžby nerostných surovin. Str. 18–22 v: Johanisová, N., Fraňková, E., Kutáček, S., Fousková, N. (eds.): *Otevřený prostor: Růst či nerůst. Sborník ze semináře, 30. 1. – 3. 2. 2013, Horka n. Moravou*. Brno: Trast pro ekonomiku a společnost. Dostupné na: www.thinktank.cz
- Marshall, G., 2005: *Economics for Collaborative Environmental Management: Renegotiating the Commons*. London: Earthscan
- Martinez-Alier, J., 1993: *Ecological Economics: Energy, Environment and Society*. Oxford: Blackwell (poprvé vyšlo 1987)
- Martinez-Alier, J., 2001: Ecological Conflicts and Valuation: Mangroves vs. Shrimps in the Late 1990s. *Environmental and Planning C: Government and Policy* 19: 713–728
- Martinez-Alier, J., 2002: *The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation*. Cheltenham, UK: Edward Elgar
- Martinez-Alier, J., Munda, G., O'Neill, J., 1998: Weak Comparability of Values as a Foundation for Ecological Economics. *Ecological Economics* 26: 277–286
- Martinez-Alier, J., 2008a: *Recent Developments in Ecological Economics*, Volume I. Cheltenham, UK: Edward Elgar
- Martinez-Alier, J., 2008b: *Recent Developments in Ecological Economics*, Volume II. Cheltenham, UK: Edward Elgar
- McCloskey, D., 2002: *The Secret Sins of Economics*. Chicago: Prickly Paradigm Press
- McEvoy, A., 1987: Towards an Interactive Theory of Nature and Culture: Ecology, Production and Cognition on The California Fishing Industry. *Environmental Review* 11: 298–305
- Mellor, M., 2006: Ecofeminist Political Economy. *International Journal of Green Economics* 1: 139–150.
- Merchant, C., 1983: *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution*. San Francisco: Harper and Row
- Mies, M., Bennholdt-Thomsen, V., 1999: *The Subsistence Perspective: Beyond the Globalised Economy*. London: Zed Books
- Moldan, B. a kol., 1997: *Ekonomické aspekty ochrany životního prostředí: situace v České Republice*. Praha: Univerzita Karlova
- Monbiot, G., 1994: The Tragedy of Enclosure. *Scientific American* (leden): 1–2.
- Neeson, J. M., 1993: *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England 1700–1820*. Cambridge: Cambridge University Press
- Nelson, J., 1996: *Feminism, Objectivity and Economics*. London: Routledge
- OECD, 2014: *OECD Economic Surveys: Czech Republic*. Dostupné na: http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-czech-republic-2014_eco_surveys-cze-2014-en (staženo 16. 5. 2014)
- Ostrom, E., Burger, J., Field, Ch. B., Norgaard, R., Policansky, D., 1999: Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges. *Science* 284: 278–282
- Ostrom, E., Gardner, R., Walker, J., 2006: *Rules, Games and Common-Pool Resources*. Michigan, USA: University of Michigan Press

- Polanyi, K. (2001): *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston. Beacon Press (poprvé vyšlo 1944, česky: *Velká transformace*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2006)
- Pollard, J., McEwan, Ch., Hughes, A., 2011: *Postcolonial Economies*. London: Zed Books
- Rópke, I., 2004: The Early History of Modern Ecological Economics. *Ecological Economics* 50: 293–314
- Rópke, I., 2005: Trends in the Development of Ecological Economics from the Late 1980s to the Early 2000s. *Ecological Economics* 55: 262–290
- Robbins, P., 2012: *Political Ecology: A Critical Introduction*. Chichester, U.K.: Wiley-Blackwell
- Routh, G., 1977: *The Origin of Economic Ideas*. New York: Vintage Books
- Sachs, W., Santarius, T., 2007: *Fair Future: Resource Conflicts, Security and Global Justice*. London: Zed Books
- Sahlins, M., 1998: *Stone Age Economics*. London: Routledge (poprvé vyšlo 1974)
- Sarukhán, J., Larson, J., 2001: When the Commons Become Less Tragic: Land Tenure, Social Organisation, and Fair Trade in Mexico. Str. 45–69 v: Burger, J., Ostrom, E., Norgaard, R. B., Policansky, D., Goldstein, B. D. (eds.): *Protecting the Commons: A Framework for Resource Management in the Americas*. Washington: Island Press
- Šauer, P., Livingstone, M. (eds.), 1996: *Ekonomie životního prostředí a ekologická politika: vybrané klasické stati*. Litomyšl: Vydavatelství litomyšlského semináře
- Schumacher, E. F., 2000: *Malé je milé aneb ekonomie, která by počítala i s člověkem*. Brno: Doplněk (poprvé vyšlo 1973)
- Schumpeter, J., 1997: *History of Economic Analysis*. London: Routledge (poprvé vyšlo 1954)
- Sedláček, T., 2009: *Ekonomie dobra a zla. Po stopách lidského tázání od Gilgameše po finanční krizi*. Praha: 65. pole
- Seják, J. a kol., 2010: *Hodnocení funkcí a služeb ekosystémů České republiky*. Ústí n. Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Fakulta životního prostředí
- Shiva, V., 1992: *Staying Alive: Women, Ecology and Development*. London: Zed Books
- Shrivastava, A., Kothari, A., 2012: *Churning the Earth: The Making of Global India*. New Delhi: Penguin
- Šimíčková, M., Drastichová, M., 2013: *Ekonomická udržitelnost: alternativní přístupy a perspektivy*. SAEI, vol. 21. Ostrava: Vysoká škola báňská – Technická univerzita
- Slavíková, L., Vejchodská, E., Slavík, J., 2012: *Ekonomie životního prostředí – teorie a politika*. Praha: Alfa Publishing
- Smith, G. A., 1980: The Teleological View of Wealth: A Historical Perspective. Str. 215–237 v: Daly, H. (ed.): *Economics, Ecology, Ethics: Essays Towards a Steady-State Economy*. New York: Freeman & Co.
- Soros, G., 2008: *The New Paradigm for Financial Markets*. London: Public Affairs
- Spash, C., 1999: The Development of Environmental Thinking in Economics. *Environmental Values* 8: 413–435

- Spash, C., 2007: The Economics of Climate Change Impacts: Novel and Nuanced or Rhetorically Restricted? *Ecological Economics* 63(4): 706–713
- Spash, C., 2008: How Much is That Ecosystem in the Window? *Environmental Values* 17(2): 259–284
- Spash, C., 2011: Social Ecological Economics: Understanding the Past to See the Future. *American Journal of Economics and Sociology* 70(2): 340–375
- Spash, C., 2013: The Shallow or the Deep Ecological Economics Movement? *Ecological Economics* 93: 351–362
- Spretnak, Ch., 1993: *States of Grace: The Recovery of Meaning in the Postmodern Age*. San Francisco: HarperCollins
- Squires, V., Youlin, Y., 2009: Historical Degradation Episodes in China: Socio-Economic Forces and Their Interaction with Rangeland Systems since the 1950s. Str. 15–29 v: Squires, V. R., Xinshi, L., To, W., Youlin, Y. (eds.): *Rangeland Degradation and Recovery in Inner Mongolia*. Wallingford, UK: CARI Publishing
- Stibral, K., Binka, B., Johanisová, N., 2011: *John Ruskin a příroda*. Praha: Dokořán
- Stiglitz, J., 2003: *Globalization and Its Discontents*. New York: Norton
- Stöckelová, T., 2012: *Nebezpečné známosti. O vztahu sociálních věd a společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství
- Thekaekara, S., 2004: People First: Justice in a Global Economy. Str. 96–102 v: Douthwaite, R. J., Jopling, J. (eds.): *Growth the Celtic Cancer: Why the Global Economy Damages our Health and Society*. Feasta Review No. 2, Feasta, Dublin. Dostupné na: <http://www.feasta.org/documents/review2/>
- Trevelyan, G. M., 1944: *English Social History*. London: Longman's, Green and Co.
- Victor, P., 2010: Questioning Economic Growth. *Nature* 468: 370–371
- World Resources Institute, 2005: *Ekosystémy a lidský blahobyť: syntéza*. Praha: Centrum pro otázky životního prostředí (český překlad textu *Millenium Ecosystem Assessment*)
- Young, O., 2011: Land Use, Environmental Change and Sustainable Development: The Use of Institutional Diagnostics. *International Journal of the Commons* 5: 66–85
- Zimmerer, K. S., Basset, T. J., 2003: *Political Ecology: An Integrative Approach to Geography and Environment-Development Studies*. New York: The Guilford Press
- Zografos, Ch., Howarth, B., 2010: Deliberative Ecological Economics for Sustainability Governance. *Sustainability* 2: 3399–3417

7. Summary

The text summarises critiques of mainstream economics from heterodox and semi-heterodox economic positions, focuses on a specific heterodox economic field, ecological economics, discussing its roots, history, and struggle for self-definition, and looks at the topic of the commons from both an orthodox and a heterodox economic perspective. The first section, “Mainstream economics in the mirror of criticism”, discusses critiques drawing on philosophy of science, social geography, and feminist economics, and concludes with a more systematic critique of mainstream economic ideology, assumptions and methodology based on the work of several contemporary orthodox economists. The second section, “The struggle for ecological economics”, reviews the history of ecological economics both in terms of ideas and social dynamics, pointing out the heterogeneity of the field and its lack of ideological and methodological clarity. Drawing on the work of Spash, it goes on to distinguish two main approaches within ecological economics: light green ecological economists accept the basic assumptions and methods of the mainstream, focusing on models and indicators, while dark green or social ecological economists reject mainstream assumptions and emphasise a socio-economic perspective. The last section, “Tragedy of the commons in the context of ecological economics”, looks at mainstream (new institutional economics) and heterodox critiques of Hardin’s tragedy of the commons hypothesis and points to its grounding in mainstream economic assumptions: the superiority of private property and the prevalence of individual rationalism. It concludes with a radical critique of development as enclosure of the commons and suggests the commons as a pertinent topic for social ecological analysis.

8. O autorce

Naďa Johanisová je odbornou asistentkou na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde přednáší ekologickou ekonomii. Dlouhodobě se zajímá o kritiku skrytých předpokladů mainstreamové ekonomie a o pozitivní ekonomické alternativy, včetně sociálního podnikání, družstevnictví, komunitních měn a etického a bezúročného bankovníctví. Je členkou Trastu pro ekonomiku a společnost a spolupracuje s časopisem *Sedmá generace*. Do češtiny přeložila *Malé je milé* E. F. Schumachera, *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952* L. Feierabenda a *Dcery měděné ženy* Anne Cameronové. Je autorkou knih *Living in the Cracks: A Look at Rural Social Enterprises in Britain and the Czech Republic*, *Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem: výpravy za ekonomikou přátelskou přírodě a člověku* a *Ekonomičtí disidenti: kapitoly z historie alternativního ekonomického myšlení*. Autorsky se podílela také na knize Stibral a kol. *John Ruskin a příroda* a několika dalších publikacích.

Naďa Johanisová
Ekologická ekonomie: vybrané kapitoly

Redakční práce Petra Orsáková

Jazyková korektura Lenka Váchová

V roce 2014 vydala Masarykova univerzita,

Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno, www.muni.cz

1. elektronické vydání

Neprodejné

<http://humenv.fss.muni.cz/>

www.muni.cz/fss/research/projects/17423

ISBN 978-80-210-7117-9

Ekologická ekonomie: vybrané kapitoly

Nad'a Johanisová

Tato studie si klade za cíl nejprve souborně představit několik kritických pohledů na hodnotové podhoubí a metodologická omezení ekonomie středního proudu, resp. ekonomie neoklasické syntézy. V další části se zaměřuje na historické kořeny, nedávný vývoj a současná napětí v rámci relativně nového směru *ekologická ekonomie*, který usiluje o sebedefinici ve vztahu ke středoproudé, resp. environmentální ekonomii a dalším oborům. Soustředí se přitom na úsilí části obce ekologických ekonomů nalézt vlastní koherentní paradigma v rámci tzv. sociálně ekologické ekonomie. Poslední část textu rozebírá otázku komunitní správy přírodních zdrojů a srovnává kritiky Hardinovy tragédie občiny z pohledu institucionální ekonomie, ekologické ekonomie a některých radikálních odpůrců středoproudého rozvojového diskursu.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Tato publikace vznikla v rámci projektu OP VK s názvem „Inovaci bakalářských studijních programů k lepší zaměstnatelnosti“ s registračním číslem CZ.1.07/2.2.00/28.0238.

muni
PRESS